

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI

ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİ MİMARİSİNİN CEPHE
KURULUŞLARI VE 15. YÜZYIL İSTANBUL CAMİ MİMARİSİNE
ETKİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
20046074 Mustafa Murat BOZCU

Danışman:
Prof. Dr. Gönül CANTAY

İstanbul - 2007

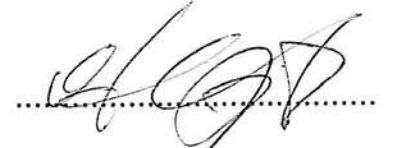
Mustafa Murat BOZCU tarafından hazırlanan Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisinin Cephe Kuruluşları ve 15.Yüzyıl İstanbul Cami Mimarisine Etkileri adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 02 / 07 / 2007

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

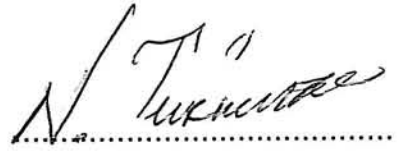
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Gönül CANTAY (Danışman)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Nuri SEÇGİN

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Nalan TÜRKMEN (M.Ü.Öğr.Üy.)

ÖNSÖZ

Yapıların giriş cephelerini vurgulama fikri Türk mimarisinin hemen her döneminde egemen olmuştur. Özellikle Anadolu Selçuklu dönemi mimari eserlerinde, giriş cepheleri, cephenin merkezinde yer alan anıtsal taçkapıları ile yapıların en çok vurgulanan bölümüdür. Erken Dönem Osmanlı mimarisinde ise, yapı programına dâhil edilen yeni uygulamalar ve gelişen yeni mimari üslûplarla, cephe mimarisi, çok daha yüksek değerlerle ulaştırılmıştır.

Erken Dönem Osmanlı mimarisi hakkında çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, dönemin mimari eserlerinin en önemli bölümlerinden biri olan giriş cepheleri hakkında yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Erken Dönem Osmanlı mimarisi hakkındaki mevcut kaynaklar, genellikle yapıların plan ve strüktürel kuruluşlarını ya da süsleme özelliklerini ele alır ve yapıların giriş cepheleri hakkında ancak bu bağlamda bilgiler verir. Giriş cephelerini bir bütün halinde ele alan bir çalışmanın bulunmaması giderilmesi gereken bir eksikliktir.

Beni böylesine önemli bir konuda çalışmaya teşvik eden, her türlü bilgi ve tecrübesini sunarak tezin tüm aşamalarında yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Gönül Cantay'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, yardımlarından ötürü Araş. Gör. Ali Nihat Kundak'a, saha çalışması ve fotoğraf çekimleri sırasındaki destekleri için de Pelin Filiz ve Bora Ekmekci'ye teşekkür ederim.

Mustafa Murat BOZCU

Ankara 2007

KISALTMALAR

a.e.	:	Aynı eser
a.g.k.	:	Adı geçen kitap
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
bkz.	:	Bakınız
cm	:	Santimetre
m	:	Metre
mad.	:	Madde
no	:	Numara
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
yy	:	Yüzyıl

RESİM LİSTESİ

- Resim 1: Selçuk İsa Bey Camii, batı cephe genel görünüş.
- Resim 2: Selçuk İsa Bey Camii, asıl ibadet mekânı kuzey cephesi.
- Resim 3: Selçuk İsa Bey Camii, batı cephedeki taçkapı.
- Resim 4: Manisa Ulu Cami, avlu kuzey cephesi.
- Resim 5: Manisa Ulu Camii, Avlu kuzey cephedeki taçkapıdan mihrap ekseni.
- Resim 6: Manisa Ulu Camii, avlu revağı ve asıl ibadet mekânı kuzey cephesi.
- Resim 7: Bursa Orhan Camii, son cemaat yeri genel görünüş.
- Resim 8: Bursa Orhan Camii, giriş cephesi.
- Resim 9: Bursa Orhan Camii, giriş eyvanı.
- Resim 10: Bursa Orhan Camii, yan niş.
- Resim 11: Bursa Orhan Camii, mihrap ekseni üzerinde kemer süslemesi.
- Resim 12: Bursa Orhan Camii, madalyon.
- Resim 13: Bursa Orhan Camii, son cemaat yeri kemer köşeliklerinde madalyon.
- Resim 14: Bursa Orhan Camii, kapı.
- Resim 15: Bursa Ulu Cami, genel görünüş.
- Resim 16: Bursa Ulu Cami, giriş cephesi.
- Resim 17: Bursa Ulu Camii, pencere.
- Resim 18: Bursa Ulu Camii, pencere.
- Resim 19: Bursa Ulu Camii, cümle kapısı.
- Resim 20: Bursa Ulu Camii, cümle kapısı bezeme bordürleri.
- Resim 21: Bursa Ulu Camii, kavsarada başlangıcındaki süsleme.
- Resim 22: Bursa Ulu Camii, mes nişi.
- Resim 23: Bursa Ulu Camii, köşe sütuncesi.
- Resim 24: Bursa Yıldırım Camii, giriş cephesi.
- Resim 25: Bursa Yıldırım Camii, giriş eyvanı.
- Resim 26: Bursa Yıldırım Camii, giriş eyvanı yan duvarındaki niş ve pencereler.
- Resim 27: Bursa Yıldırım Camii, pencere.
- Resim 28: Bursa Yıldırım Camii, şahniş.

- Resim 29: Bursa Yıldırım Camii, son cemaat yeri genel görünüş.
- Resim 30: Bursa Yıldırım Camii, cümle kapısındaki silmeler ve zencirek motifi.
- Resim 31: Bursa Yıldırım Camii, mesnişi.
- Resim 32: Bursa Yeşil Cami, giriş cephesi.
- Resim 33: Bursa Yeşil Camii, cümle kapısı.
- Resim 34: Bursa Yeşil Camii, cümle kapısı bordürleri.
- Resim 35: Bursa Yeşil Camii, cümle kapısı kavsarası.
- Resim 36: Bursa Yeşil Camii, mes nişi ve köşe sütuncesi.
- Resim 37: Bursa Muradiye Camii, son cemaat yeri genel görünüş.
- Resim 38: Bursa Muradiye Cami, giriş cephesi.
- Resim 39: Bursa Muradiye Camii, pencere alınlığı.
- Resim 40: Bursa Muradiye Camii, pencere alınlığı.
- Resim 41: Bursa Muradiye Camii, son cemaat yeri genel görünüş.
- Resim 42: Bursa Muradiye Camii, son cemaat yeri kemer köşeliği ve friz.
- Resim 43: Bursa Muradiye Camii, cümle kapısı.
- Resim 44: Bursa Muradiye Camii, cümle kapısı tavanı.
- Resim 45: Bursa Muradiye Camii, cümle kapısı kuşatma kemeri.
- Resim 46: Bursa Muradiye Camii, mes nişi.
- Resim 47: İznik Yeşil Camii, genel görünüş.
- Resim 48: İznik Yeşil Camii, pencere alınlığı.
- Resim 49: İznik Yeşil Camii, pencere alınlığı.
- Resim 50: İznik Yeşil Camii, pencere alınlığından ayrıntı.
- Resim 51: İznik Yeşil Camii, son cemaat yeri cephesi.
- Resim 52: İznik Yeşil Camii, ayak başlığı.
- Resim 53: İznik Yeşil Camii, kapı.
- Resim 54: İznik Yeşil Camii, son cemaat yerinde şebeke.
- Resim 55: İznik Yeşil Camii, cümle kapısı.
- Resim 56: Edirne Eski Camii, giriş cephesi.
- Resim 57: Edirne Eski Camii, son cemaat yeri genel görünüş.
- Resim 58: Edirne Eski Camii, son cemaat yeri mihrap ekseninde kapı.
- Resim 59: Edirne Eski Camii, cümle kapısı.
- Resim 60: Edirne Eski Camii, cümle kapısı kavsarası.

- Resim 61: Edirne Şah Melek Paşa Camii, giriş cephesi.
- Resim 62: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cephe yüzeyinde pencere açıklıkları.
- Resim 63: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cümle kapısı.
- Resim 64: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cümle kapısı kuşatma kemeri.
- Resim 65: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cümle kapısı yazı bordürü.
- Resim 66: Edirne Beylerbeyi Camii, giriş cephesi.
- Resim 67: Edirne Beylerbeyi Camii, son cemaat yeri.
- Resim 68: Edirne Beylerbeyi Camii, cümle kapısı.
- Resim 69: Edirne Beylerbeyi Camii, mes nişi.
- Resim 70: Edirne Muradiye Camii, giriş cephesi.
- Resim 71: Edirne Muradiye Camii, son cemaat yeri ve cephe.
- Resim 72: Edirne Muradiye Camii, son cemaat yeri genel görünüş.
- Resim 73: Edirne Muradiye Camii, cümle kapısı.
- Resim 74: Edirne Muradiye Camii, mes nişi.
- Resim 75: Edirne Üç Şerefeli Camii, giriş cephesi.
- Resim 76: Edirne Üç Şerefeli Camii, kuzey cephe doğudaki yan kapı.
- Resim 77: Edirne Üç Şerefeli Camii, kuzey cephe batıdaki yan kapı
- Resim 78: Edirne Üç Şerefeli Camii, son cemaat yeri.
- Resim 79: Edirne Üç Şerefeli Camii, cümle kapısı.
- Resim 80: Edirne Üç Şerefeli Camii, cümle kapısı kavsarası ve kitabe.
- Resim 81: Edirne Üç Şerefeli Camii, mes nişi.
- Resim 82: İstanbul Mahmud Paşa Camii, giriş cephesi.
- Resim 83: İstanbul Mahmud Paşa Camii, son cemaat yeri.
- Resim 84: İstanbul Mahmud Paşa Camii, cümle kapısı.
- Resim 85: İstanbul Mahmud Paşa Camii, mes nişi.
- Resim 86: İstanbul Fatih Camii, avlu kuzey cephesi.
- Resim 87: İstanbul Fatih Camii, giriş cephesi.
- Resim 88: İstanbul Fatih Camii, son cemaat yeri.
- Resim 89: İstanbul Fatih Camii, avludan giriş cephesine bakış.
- Resim 90: İstanbul Fatih Camii, cümle kapısı.
- Resim 91: İstanbul Fatih Camii, cümle kapısı kavsarası.
- Resim 92: İstanbul Fatih Camii, mes nişi ve köşe sütuncesi.

- Resim 93: İstanbul Murad Paşa Camii, genel görünüş.
- Resim 94: İstanbul Murad Paşa Camii, giriş cephesi.
- Resim 95: İstanbul Murad Paşa Camii, son cemaat yeri.
- Resim 96: İstanbul Murad Paşa Camii, cümle kapısı.
- Resim 97: İstanbul Murad Paşa Camii, mes nişi.
- Resim 98: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, giriş cephesi.
- Resim 99: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, son cemaat yeri.
- Resim 100: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, cümle kapısı.
- Resim 101: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, mes nişi.
- Resim 102: İstanbul Davud Paşa Camii, giriş cephesi.
- Resim 103: İstanbul Davud Paşa Camii, son cemaat yeri.
- Resim 104: İstanbul Davud Paşa Camii, giriş cephesi genel görünüş.
- Resim 105: İstanbul Davud Paşa Camii, cümle kapısı.
- Resim 106: İstanbul Davud Paşa Camii, cümle kapısı kavsarası ve kitabe.
- Resim 107: İstanbul Davud Paşa Camii, mes nişi.
- Resim 108: İstanbul Firuz Ağa Camii, genel görünüş
- Resim 109: İstanbul Firuz Ağa Camii, giriş cephesi.
- Resim 110: İstanbul Firuz Ağa Camii, son cemaat yeri.
- Resim 111: İstanbul Firuz Ağa Camii, cümle kapısı.
- Resim 112: İstanbul Firuz Ağa Camii, cümle kapısı kavsarası.
- Resim 113: İstanbul Firuz Ağa Camii, giriş açıklığı sövesinde süsleme.
- Resim 114: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, genel görünüş.
- Resim 115: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, giriş cephesi.
- Resim 116: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, son cemaat yeri.
- Resim 117: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, cümle kapısı.
- Resim 118: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, cümle kapısı kavsarası.
- Resim 119: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, mes nişi.

ÇİZİM LİSTESİ

- Çizim 1: Selçuk İsa Bey Camii planı. (S. Arida)
- Çizim 2: Manisa Ulu Camii planı. (S. Arida)
- Çizim 3: Bursa Orhan Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 4: Bursa Orhan Camii cephesi. (S. Çetintaş)
- Çizim 5: Bursa Ulu Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 6: Bursa Ulu Camii cephesi. (S. Çetintaş)
- Çizim 7: Bursa Yıldırım Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 8: Bursa Yıldırım Camii cephesi. (S. Çetintaş)
- Çizim 9: Bursa Yeşil Camii planı. (F.Uluengin – H. Tayla)
- Çizim 10: Bursa Yeşil Camii cephesi. (S. Çetintaş)
- Çizim 11: Bursa Yeşil Camii cümle kapısı kavsara ve kavsara köşelikleri. (Parvillee)
- Çizim 12: Bursa Muradiye Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 13: İznik Yeşil Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 14: Edirne Eski Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 15: Edirne Şah Melek Paşa Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 16: Edirne Şah Melek Paşa Camii cümle kapısı. (M.M. Bozcu)
- Çizim 17: Edirne Beylerbeyi Camii planı. (F.Uluengin)
- Çizim 18: Edirne Beylerbeyi Camii cümle kapısı. (M.M. Bozcu)
- Çizim 19: Edirne Muradiye Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 20: Edirne Muradiye Camii cümle kapısı. (M.M. Bozcu)
- Çizim 21: Edirne Üç Şerefeli Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 22: Edirne Üç Şerefeli Camii cümle kapısı. (M.M. Bozcu)
- Çizim 23: İstanbul Mahmud Paşa Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 24: İstanbul Fatih Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 25: İstanbul Murad Paşa Camii planı. (Gurlitt)
- Çizim 26: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 27: İstanbul Davud Paşa Camii planı. (E.H. Ayverdi)
- Çizim 28: İstanbul Davud Paşa Camii cümle kapısı. (M.M. Bozcu)
- Çizim 29: İstanbul Atik Ali Paşa Camii planı. (E.H. Ayverdi)

ÖZET

(Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisinin Cephe Kuruluşları ve 15. Yüzyıl İstanbul Cami Mimarisine Etkileri)

Anadolu Türk mimarisinin hemen her döneminde yapıların giriş cepheleri çeşitli şekillerde vurgulanmış, özellikle Anadolu Selçuklu döneminde giriş cepheleri, anıtsal taçkapılarla tüm yapıyı temsil eder bir nitelik kazanmıştır.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde de, yapıların en önemli bölümlerinden biri giriş cepheleridir. Bu dönemde yapı programına dâhil edilen son cemaat yeri, cephe mimarisinin ileri değerlere taşınmasını sağlamıştır.

Cümle kapısı, pencere açıklıkları, mihrabiye, şahnişler ve son cemaat yeri, Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan unsurlardır. Bu unsurlar, biçim özellikleri açısından farklı yapılarda benzer şekillerde ele alınmalarına rağmen, yapıdan yapıya farklı teknik ve motiflerle süslenmiş ve farklı malzemelerle inşa edilmiştir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, yapılar cephe kuruluşlarının biçim özellikleri açısından iki gruba ayrılır. Birinci grubu, cephe duvarının mihrap ekseninde derin bir eyvan oluşturacak şekilde planlandığı yapılar oluşturur. İkinci gruptaki yapılarda ise, cephe duvarı tüm cephe boyunca düz bir yüz halindedir. İkinci grup kendi içerisinde, cümle kapısı cephe duvarından dışa taşkın yapılar ve cümle kapısının duvar eti kalınlığı içinde olduğu yapılar olarak iki alt gruba ayrılabilir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yerinin yapı programına dâhil edilmesi, yapıların cephe kuruluşlarının meydana getirilmesinde farkı ihtiyaç ve uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple, dönemin yapılarını son cemaat yeri olan ve olmayan yapılar olarak tekrar sınıflandırmak yerinde olacaktır. Sayıları az olmakla birlikte; son cemaat yeri bulunmayan Erken Dönem Osmanlı camileri, Anadolu Selçuklu mimari geleneğine daha yakın örneklerdir.

15. yüzyıl İstanbul camilerine gelindiğinde ise; bunların genel özellikleri itibariyle Erken Dönem Osmanlı camilerini takip eden yapılar olduğu söylenebilir. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan unsurları, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında da görmekteyiz. Ancak, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşları, birkaç istisna dışında, tüm yapıları kapsayan bir üslûp birliği içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, tüm yapıların cephe kuruluşlarında, mihrap eksenini üzerinde dışa taşkın bir cümle kapısı ve cümle kapısını merkez alan bir simetriyle cephe yüzeyine yerleştirilmiş pencere açıklıkları ve mihrabiyeler bulunur. Yine tüm yapılarda, cephe kuruluşları son cemaat yeri ve minareyle birlikte ele alınmıştır.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan unsur ve uygulamalar, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde mevcut olan unsur ve uygulamalar arasından seçilmiş ve yeniden yorumlanarak cephe kuruluşlarının meydana getirilmesinde kullanılmıştır.

Sonuç olarak; 15. yüzyıl İstanbul camilerinin, cephe kuruluşları açısından, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinden etkiler aldığı ve onu takip eden bir mimari anlayışla gerçekleştirildiği rahatlıkla söylenebilir. Ancak, bu yapıların cephe kuruluşlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan unsur ve uygulamaların erken dönemde kullanılanlar arasından elemine edilip yeniden yorumlanması ve tüm yapıları kapsayan bir üslûp birliğinin varlığı, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında hâkim olan mimari anlayışın, Erken Dönem Osmanlı mimarisinden daha gelişmiş ve daha ileri olduğunun açık bir kanıtıdır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı – Mimari – Erken Dönem – İstanbul – Cami – Cephe

SUMMARY

(The Façade Constitutions of Early Period Ottoman Mosque Architecture and Its Influence to the 15th Century Istanbul Mosque Architecture)

In nearly all periods of the Anatolian Turkish Architecture, the entrance façades of buildings were emphasized with various ways. Especially, in the Anatolian Seljuk period, entrance façade with monumental *taçkapı* represents entire building.

Also in the Early Period Ottoman mosque architecture, the one of the most important parts of buildings is entrance façade. The *son cemaat yeri*, which was included to construction programme in this period, obtained to carry façade architecture to high levels.

Cümle kapısı, windows, *mihrabiye*, *şahniş* and *son cemaat yeri* are components which are seen in entrance façades of the Early Period Ottoman mosques. Although these components are applied to façade surface with similar shapes in different buildings, they are decorated and built with various and different techniques and materials.

In the Early Period Ottoman mosque architecture, buildings are divided into two groups in terms of their façade construction. First group is constituted by the buildings which have a deep *eyvan* on façade surface over the *mihrap* axis. At the buildings in second group, façade surface is flat along façade wall. Second group can be divided into two sub-groups: The buildings which have a *cümle kapısı* that overflowed from façade wall and the buildings which have a *cümle kapısı* that have same thickness with façade wall.

In the Early Period Ottoman mosque architecture, including of *son cemaat yeri* to the construction programme causes different necessities and applications in façade constitutions. Therefore, it will be appropriate to divide again the period's buildings as the ones which have *son cemaat yeri* and which have not. The Early

Period Ottoman mosques which have not *son cemaat yeri*, besides the number of them is less, are closer to the Anatolian Seljuk architectural tradition.

When it comes to the 15th century Istanbul mosques; it can say that they are the buildings which follow the Early Period Ottoman mosques with their general properties. We determine the same components both in the Early Period Ottoman mosques and the 15th century Istanbul mosques. But, except a few exceptions, façade constitutions of 15th century Istanbul mosques were built with same architectural style. In this period, there are *cümle kapısı* over the *mihrap* axis and symmetrically located windows and *mihrabiyes* on the surface on façades in all buildings. Again in all buildings, façades built with *son cemaat yeri* and *minare*. And entrance façades of all buildings have a similar view.

The components and the applications which we see on façades of 15th century Istanbul mosques were chosen through the components and the applications of Early Period Ottoman mosque architecture. And these were commented on with new styles for façade constitutions.

Finally; we can easily say that the 15th century Istanbul mosques are under the influence of Early Period Ottoman mosque architecture and they were built with an architectural style which follows it in terms of their façade constitutions. But, the elimination and the re-creation of the items of early period façade architecture in façade constitutions of 15th century Istanbul mosques and the similarity of entrance façades of buildings prove that the architectural style of 15th century Istanbul mosques is much more advanced than the style of early period.

Keywords: Ottoman – Architecture – Early Period – Istanbul – Mosque – Façade

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	II
RESİM LİSTESİ	III
ÇİZİM LİSTESİ	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Kapsamı, Amacı ve Yöntemi	1
1.2. Tez İçeriğinde Yer Alan Terimler	5
2. OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE CEPHE KURULUŞLARI	7
2.1. Anadolu Selçuklu Dönemi	8
2.2. Beylikler Dönemi	10
3. ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİ MİMARİSİNİN CEPHE KURULUŞLARI (BURSA, İZNİK, EDİRNE)	12
3.1. Cephe Kuruluşlarını Oluşturan Unsurlar	12
3.2. Cephe Kuruluşlarının Mimari Yansımaları	25
3.3. Cephe Kuruluşlarında Süsleme	33
3.3.1 Süsleme Teknikleri	34
3.3.2 Süslemede Kullanılan Motif ve Düzenlemeler	39
4. 15. YÜZYIL İSTANBUL CAMİ MİMARİSİNİN CEPHE KURULUŞLARI	47
4.1. Cephe Kuruluşlarının Mimari ve Süsleme Özellikleri	47
4.2. Erken Osmanlı Camilerinden Alınan Etkiler	53

5. KATALOG	58
5.1. Bursa'daki Yapılar	58
5.1.1. Orhan Camii	58
5.1.2. Ulu Camii	60
5.1.3. Yıldırım Camii	64
5.1.4. Yeşil Camii	67
5.1.5. Muradiye Camii	72
5.2. İznik'teki Yapılar	76
5.2.1. Yeşil Camii	76
5.3. Edirne'deki Yapılar	79
5.3.1. Eski Camii	79
5.3.2. Şah Melek Camii	81
5.3.3. Beylerbeyi Camii	83
5.3.4. Muradiye Camii	85
5.3.5. Üç Şerefeli Camii	88
5.4. İstanbul'daki Yapılar	91
5.4.1. Mahmud Paşa Camii	91
5.4.2. Fatih Camii	94
5.4.3. Murad Paşa Camii	97
5.4.4. Rum Mehmed Paşa Camii	99
5.4.5. Davut Paşa Camii	102
5.4.6. Firuz Ağa Camii	104
5.4.7. Atik Ali Paşa Camii	107
6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	110
7. KAYNAKLAR	115
8. RESİMLER	119
9. ÇİZİMLER	170
10. ÖZGEÇMİŞ	184

1. GİRİŞ

Mimarlık tarihi boyunca, mimari eserlerin giriş cepheleri çeşitli şekillerde vurgulanmış ve giriş cephelerinin yapının diğer bölümlerinden daha dikkat çekici olması sağlanmaya çalışılmıştır. Giriş cephelerini vurgulamak, öncelikle mimari eserlerin anıtsallığının arttırılmasını; ikincil olarak da, özellikle büyük boyutlardaki yapılarda, iç mekâna girmek isteyen ve yapıya yaklaşmakta olan kişilerin doğru cepheye yönlendirilmesini sağlayan yaygın bir mimari gelenektir. Tez kapsamında, bu geleneğin Erken Dönem Osmanlı mimarisinde ne şekilde gerçekleştirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Konumuz giriş cepheleridir. Giriş cephelerinin mimari ve süsleme özellikleri tezimiz kapsamında ele alınacaktır. Bu sebeple, metin içerisinde her defasında cephe kelimesinden önce giriş kelimesi kullanılmamış, cephe kelimesi kullanılarak yapının giriş cephesi ifade edilmiştir. Giriş cephesi dışındaki bir cepheden söz edildiğinde ise, cephenin yönü mutlaka belirtilmiştir.

1.1. Tezin Kapsamı, Amacı ve Yöntemi

Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarının incelendiği bu tez; dönem olarak, “Erken Osmanlı Dönemi” şeklinde ifade ettiğimiz, Osmanlı Beyliği’nin 1300 yıllarında kurulmasından 1453 yılında İstanbul’un fethiyle birlikte bir imparatorluğa dönüşmesine kadar süren dönemi, coğrafya olarak ise Erken Osmanlı Dönemi’nin en önemli şehirleri olan Bursa, İznik ve Edirne’yi ele almaktadır. Ancak, tezin kapsamı bu dönem ve coğrafyalarla sınırlı tutulmamış, Osmanlı tarihinin en önemli şehri olan İstanbul, fethinden itibaren 16. yüzyıla kadar olan dönemiyle tez kapsamına dâhil edilmiştir.

Erken Osmanlı Dönemi şehirlerinden sadece Bursa, İznik ve Edirne'nin tez kapsamına alınmış olmasının nedeni, bu şehirlerin kesinlikle “Osmanlı” kimliğine sahip ve diğerlerine nazaran Osmanlı mimari ve sanatsal üslûbunu daha net ifade edebilen şehirler olmasıdır. Zira Bursa ve Edirne Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş iki önemli şehirdir ve bu ikisinde çok sayıda sultanî külliye inşa edilmiştir. İznik ise, Bursa'ya yakınlığının da etkisiyle, Erken Osmanlı Dönemi'nin en hareketli şehirlerinden biridir ve önemli eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu şehirler dışında kalan Erken Osmanlı Dönemi şehirlerinde, birçoğu tarihsiz olan eserler ancak üslûp benzerliklerine göre kabaca tarihlendirilebilmektedir ve bunların hangi döneme ait oldukları çoğu kere belirsizdir. Ayrıca, tez kapsamı dışında bırakılan şehirlerdeki yapılar Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerinden yoğun etkiler aldıkları ve hatta zaman zaman bu dönemleri devam ettiren nitelikteki örnekler oldukları için bunların kapsam dışı bırakılmaları uygun görülmüştür.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, İstanbul, Osmanlı tarihinin en önemli şehridir ve fethinden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına dek Osmanlı'ya başkentlik etmiştir. Sadece Osmanlı döneminde değil, bunun öncesinde de önemli bir şehir olan İstanbul, dünya ticaretinin ve kültürünün merkezi olma niteliğine yüzyıllar boyunca sahip olmuştur. Tez kapsamında, İstanbul'un 15. yüzyılda inşa edilmiş örneklerin incelenmesinin nedeni ise de, 16. yüzyıldan itibaren “Klasik Osmanlı Dönemi” olarak ifade edilen dönemin başlıyor olmasıdır. 1453 ila 1500 yılları arasında kalan dönem, Klasik Osmanlı Dönemi'ne öncülük etmiş bir geçiş dönemidir. Bu geçiş dönemi, tez kapsamında inceleme altına alınmıştır.

Mimaride cephe kuruluşlarının incelendiği tez kapsamında sadece cami mimarisi ele alınmıştır. Zira cami; dini, sosyal ve siyasal nitelikteki farklı birçok eylemin aynı yapıda gerçekleştirilebilmesine olanak sağlayan çok fonksiyonlu bir yapı tipi olarak hem Osmanlı mimarisinde hem de diğer İslam ülkelerinin mimarilerinde büyük öneme sahiptir. Caminin Osmanlı mimarisi içerisindeki önemini daha iyi anlayabilmek için külliye kuruluşlarını incelemek uygun olacaktır. Örneklerine yaygın olarak rastladığımız külliyelerde cami, külliye kuruluşunun ana eksenini oluşturmakta, külliye dâhilindeki diğer yapılar camiyi merkez alan bir

planlamaya göre inşa edilmektedir.¹ Bu sebeple, Osmanlı dini mimarisinin en önemli yapı tipi olan caminin tez kapsamında başlı başına ele alınması uygun görülmüştür.

Tezin amacı, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarını analiz ederek bunları oluşturan mimari ve süsleme unsurlarını tespit edip, cephe tasarımlarında uygulanan programları belirlemek ve bu yolla bir tipoloji oluşturarak Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarının ne şekilde meydana getirildiklerini açıklamaktır. Bununla birlikte; İstanbul’da, 15. yüzyılda inşa edilmiş örneklerin cephe kuruluşlarını da aynı şekilde ele alarak Erken Osmanlı Dönemi ile İstanbul’un fethedilmesinden itibaren 16. yüzyıla kadar olan dönem mimari açıdan kıyaslanacak, bu kıyaslama sonucunda geçiş dönemi olarak ifade ettiğimiz dönemin Erken Osmanlı Döneminden aldığı etkiler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece, İstanbul’daki cami mimarisinde Erken Osmanlı Dönemi’ni takip eden örnekler ve Klasik Osmanlı Dönemi’ni hazırlayan örnekler tespit ve teşhis edilecektir.

Belirtilen amaca ulaşmak için; söz konusu şehirlerde, ele aldığımız dönemler içerisinde inşa edilmiş yapılar incelenmiş ve bunlardan günümüze orijinalliğini yitirmeden ulaşanlar seçilerek bir katalog oluşturulmuştur. Kataloga dâhil edilen yapılar seçilirken yapının sanat tarihi açısından değeri de dikkate alınmış ve sultanî yapılar katalogta daha çok yer alırken cephe tasarımı açısından herhangi bir yenilik ya da niteliğe sahip olmayan örnekler kataloga dâhil edilmemiştir.

Bölgesel üslûpların daha rahat takip edilebilmesi açısından, katalog yapıların bulunduğu şehirlere göre bölümlenmiş ve her bölümde yapılar kendi aralarında kronolojik olarak sıralanmıştır. Katalogta incelenen her bir yapı için; yapıların plan, çizim, resim numaraları, inceleme tarihi, tarihlendirme, bani ve sanatçı isimleri ve cephe ve cephe yüzeyinde yer alan cümle kapısı ve kitabe boyutları belirtilmiş, cephe kuruluşlarını meydana getiren mimari ve süsleme özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca belirtmek gerekirse; cephe kuruluşlarında yaygın olarak görülen, kapı ve pencere kanatları gibi ahşap işçiliği örnekleri ve kalem işi bezemeler, cephe

¹ Osmanlı külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Cantay, **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**.

kuruluşlarının oluşturulması ve süslenmesinde kullanılan diğer unsurlara nazaran daha dayanıksız oldukları için, bunların birçoğu günümüze orijinal olarak ulaşamamıştır. İnceleme altına aldığımız yapılardan çoğunun cephe kuruluşunda ahşap işçiliği örnekleri ve kalem işi bezemeler bulunmasına rağmen, bunlar ya çok özensiz şekilde gerçekleştirilmiş örneklerdir ya da böyle olmasalar bile yapının inşa edildiği dönemden sonraki dönemlere ait özellikler gösterirler. Bu sebeple, örneklerinin orijinalliği tartışma konusu olabilecek bu iki süsleme tekniği, tez kapsamı dışında tutulmuştur.

İncelenen yapıların resim ve çizimleri mümkün olduğu kadar çok sayıda ve anlatılan ayrıntıları gösterir şekilde teze eklenmiştir. Böylece, tez kapsamında incelenen yapılar hakkındaki veriler ortaya konulmuştur. Ayrıca belirtmek gerekirse; katalogda incelenen yapılar hakkında en sağlıklı verileri toplayabilmek ve daha önceki çalışmalarda bu yapılar hakkında verilen bilgilerin doğruluğundan emin olabilmek için, tüm yapılar yerinde görülmüş ve bunların cephe kuruluşları ve genel mimari ve süsleme özellikleri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bununla birlikte; katalogda incelenen yapıların, daha önceki dönemlerden etkiler alıp almadığı ya da mevcut mimari geleneğin ne derecede özgün olduğunu görebilmek için, Anadolu’da Osmanlılara kadar olan dönemde cephe kuruluşlarının ne şekilde gerçekleştirildiği, tez dâhilinde ayrı bir bölümde genel olarak ele alınmıştır.

“Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisinin Cephe Kuruluşları ve 15. yüzyıl İstanbul Cami Mimarisine Etkileri” isimli tezimiz bir kaynak araştırması olmaktan çok, yapılar üzerindeki gözlemlere dayanan bir araştırma olduğu için, kaynaklardan ancak yapıların tarihlendirilmesi için gerekli olduğu ölçüde faydalanıldı. Ancak ne var ki, konu hakkındaki yayınlar araştırılmadan ve bunlarda yer verilen bilgi ve görüşleri irdilemeden sağlıklı bir çalışmanın yapılabileceği düşünülemezdi. Bu sebeple; başta Türk mimarisi ve Erken Osmanlı Dönemi hakkındaki genel kaynaklar olmak üzere, konu ve incelenen bölgelerle ilgili monografyalar ve süslemeyi esas konu olarak alan yayınlar araştırılarak incelenmiştir. Söz konusu bu yayınların listesi **Kaynaklar** bölümünde verilmiştir.

1.2. Tez İçeriğinde Yer Alan Terimler

Tez dâhilinde sıklıkla kullandığımız terimlerin anlamları ile cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan unsurların hangi fonksiyonlarda kullanıldıkları aşağıda açıklanmıştır.²

Taçkapı; yapı cephesinden dışa taşan ve yükseklik olarak da ana yapıyı aşan biçimlenişle uzaktan algılanabilen anıtsal kapılardır. Özellikle, Anadolu Selçuklu Döneminde, tüm yapı tiplerinde karşımıza çıkan bu anıtsal girişler, bezemeleriyle de dikkat çeker. Prizmatik taçkapı kütesinin simetri ekseninde kapının yer aldığı derin bir niş bulunur; bu niş genellikle geometrik veya bitkisel motiflerle oluşturulmuş bezeme bordürleriyle çevrilidir. Niş üstte, geniş sivri bir kemer, bir yarım kubbe veya mukarnaslı kavsarayla sonlanır. Nişin içinde, iki yan yüzde küçük boyutlarda birer niş yer alır.

Cümle Kapısı; Osmanlı cami mimarisinde, yapılarının asıl ibadet mekânına açılan anıtsal ana girişlerini ifade etmek için kullanılan terimdir. Genel özellikleri itibariyle taçkapılara benzemekle birlikte, gerek mimari yapıları, gerekse bezemelerinin azlığı açısından taçkapılardan ayrılırlar. Bu sebeple, Anadolu Türk mimarisinde, 12. ve 13. yüzyıl yapılarının anıtsal girişleri için taçkapı terimi, Osmanlı dönemi yapıları içinse cümle kapısı terimi kullanılmaktadır.

Kavsara; taçkapı, cümle kapısı, mihrap ve mihrabiye gibi mekân niteliğine sahip nişlerin yarım kubbe ya da yarım konik biçimli üst örtülerine verilen isimdir. Bu örtü genellikle mukarnas dizileri ile oluşturulur.

Mes nişi; taçkapı ve cümle kapılarında, her iki yanda yer alan ve biçim olarak mihraba benzeyen nişlere verilen addır. Mukarnas kavsaralı örnekleri vardır. Aslında bu amaçla yapılmamış olmalarına rağmen, camilerde kapılardan geçen kişilerin

² Bu bölümün hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar: C.E. Arseven; **Sanat Ansiklopedisi. – İslam Ansiklopedisi. – Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.**

ayakkabılarını (mes) giyip çıkarırken bu bölümü kullanmalarından ötürü bu şekilde isimlendirilmiş olmalıdır.

Mukarnas; yan yana ve üst üste gelen prizmatik öğelerin derece derece taşmalar yapacak biçimde, kullanıldıkları yere ve amaca uygun bir düzen geliştirerek dizilmeleriyle oluşan, İslam sanatına özgü üç boyutlu bezeme tekniğidir. Mukarnas sözcüğü, Arapça el-kurnas ya da el-kırnas sözcüklerinden türemiştir; çoğulu mukarnasattır. Mukarnas tekniği, mimarlıkta duvar yüzeyinde üç boyutlu bezemeli şeritler oluşturma, bir duvar yüzeyinden ileri ya da geri planda bir öteki duvar yüzeyine ve bir geometrik biçimden bir diğerine mimari bir bezemeyle geçme olanağı sağlar. Bu amaçla İslam mimarisinde kornişlerde, tonoz ve kubbelerin bezenmesinde, sütun başlıklarında, üst örtüye geçiş elemanlarında kullanılmıştır.

Revak; uzun kenarlarından biri kemerlerle bağlanmış ayak ya da sütunlarla, öteki bir duvarla sınırlanan, kubbe ya da tonozlarla örtülü yarı açık yarı kapalı mekâna verilen addır. İslam mimarlığında revaklar özellikle cami, medrese gibi anıtsal yapılarda benzer birimlerin yinelenmesiyle oluşturulmuştur. Camilerde şadırvan avluları revaklarla çevrilir, medreselerde ise odalar revaklara açılır.

Son cemaat yeri; namaza geç kalanlar için camilerin giriş cephesinin önünde yapılmış revaklı bölümlerin adıdır. Asıl ibadet mekânına açılan cümle kapısının iki yanında yer alır ve zemini avlu döşemesinden en az yarım metre kadar yüksektedir.

Mihrabiye; son cemaat yerinde, yapı cephesi yüzeyinde yer alan ve genel özellikleriyle mihraba benzeyen nişlere verilen addır. Mihrabiye, mütevekkil denilen vekil imamların asıl ibadet mekânı dışında kalan cemaate, imamın tekbirlerini duyurmak için bulunduğu ve namaz kıldığı bölümdür. Bazı camilerde son cemaat yeri harim duvarında, tekbirlerin dışarıdaki cemaate iletilmesi için kullanılan ve bir balkon özelliği gösteren mükebbire isimli küçük cumbalar da vardır. Taçkapı ve cümle kapılarındaki mes nişleri için de, biçimsel benzerliklerden ötürü, mihrabiye terimi kullanılmaktadır.

2. OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE CEPHE KURULUŞLARI

Büyük Selçuklulara bağlanan yapılarla ilk eserlerini veren Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisi, kendine has bir üslûpla, üstün vasıflı pek çok mimari eserin inşa edildiği önemli bir dönemdir.

12. yüzyılda ve 13. yüzyılın ilk yıllarında Anadolu Türk mimari geleneği henüz bir bütünlük arz etmemekteydi. Bu yıllarda, bir Anadolu Selçuklu mimari geleneği mevcut olmakla birlikte, plan kuruluşundan süslemeye kadar pek çok konuda güney ve Suriye-Helenistik mimarisinden etkilenen farklı bir mimari üslûp da mevcuttu. 13. yüzyıla gelindiğinde ise, Anadolu Selçuklu mimarisi klasik bir ifade ve bütünlük kazanmış ve yüzyılın son çeyreğine kadar bu özelliğini muhafaza etmiştir. 13. yüzyılın son çeyreği sonunda İlhanlı hâkimiyeti ile yenilikçi ve anıtsal ifadelerle değer veren bir akım Anadolu Selçuklu geleneği ile kaynaşmış ve böylece yeni bir mimari sentez ortaya konulmuştur.

14. yüzyılın başında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi otoritesinin tamamen yok olmasıyla Anadolu'da yirmiden fazla beylik kurulmuş, bunlardan birçoğu kendini Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasçısı olarak görmüştür. Bu durum, Anadolu Selçuklu mimari geleneğinin bir ölçüde devam etmesini sağlamış olsa da, zaman içinde güçlenen bazı beylikler kendi zevk ve ihtiyaçlarını yansıtan ve etkileşimde bulundukları kültürlerle ait izler taşıyan farklı mimari üslûplar geliştirmişlerdir.³

³ Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Aslanapa; **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi: Başlangıcı ve Gelişmesi.**

2.1. Anadolu Selçuklu Dönemi

Anadolu Selçuklu mimarisinde cephe kuruluşları, masif kütlelere mimari eser vasfı kazandıran ve aynı zamanda yapıyı tanıtıcı ve iç mekâna geçişi hazırlayıcı niteliklere sahiptir. Cephe kuruluşları, taçkapılar başta olmak üzere pencereler, nişler, silmeler, dayanak ve köşe kuleleri, çeşmeler ve minareler gibi unsurlardan meydana getirilmektedir. Ayrıca, yapı ana beden duvarı, inşa edildiği malzemeye ve tekniğe göre değişik görünüş kazanan yüzey dokusu ile cephe kuruluşunu oluşturan unsurların üzerinde bulunduğu zemin olarak önem taşır.

Bazı istisnalar dışında, daima cephenin merkezine yerleştirilmiş taçkapılar, Anadolu Selçuklu mimarisinde, özellikle 13. yüzyılın ilk yarısında, cephe kuruluşlarını tek başına temsil eder. Bu dönemde, taçkapıların en önemli özelliği cepheden dışa taşkın şekilde inşa edilmeleridir. Ayrıca belirtmek gerekirse; dışa taşkın şekilde inşa edilmiş taçkapı yan kanatları düz bir satıh halinde bırakılmamış, neredeyse tüm örneklerde silmelerle ana nişe doğru kademelendirilmiştir. Taçkapıların cepheden dışa taşkın şekilde inşa edilmeleri bunların daha dikkat çekici hale gelmesini sağlamakla birlikte giriş kapılarının yer aldığı ana nişlerin bir mekân özelliği kazanmasına yol açmış ve böylece bu mekâna uygulanan örtü sistemleri etkin bir süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Kavsara adı verilen ana niş örtüsü genellikle bir tonoz ya da yarım konik biçimindeki mukarnas dizilerinden oluşur. Sivri kemer tonozlu kavsaralarda tonoz başlangıç kemeri, mukarnas kavsaralarda ise kuşatma kemeri ana nişin köşelerinde yer alan sütuncelere dayanır. Ana niş yan duvarlarına yerleştirilen ve ana hatlarıyla taçkapı düzenini tekrar eden yan nişler, ana nişe derinlik kazandıran ve birçok taçkapıda karşımıza çıkan unsurlardır. İç mekâna geçişi sağlayan giriş kapıları genellikle basık kemerli açıklıklar şeklindedir ve bunlar ana nişin dip duvarında yer alırlar. Taçkapı yan kanatları ve ana nişin iç duvarlarıyla birlikte kavsara kuşatma kemer köşelikleri ve alınlıkları zengin düzenlemelerle süslenmiş, taçkapıların çeşitli bölümlerine gülbezekler işlenmiştir.

Anadolu Selçuklu dönemi yapıları genel olarak incelendiğinde, cephe kuruluşlarında dolu yüzeylerin hâkimiyeti ve açıklıkların azlığı dikkat çeker. Bu

durum dönemin inşa teknikleri, iklim şartları ve güvenlik gereklilikleri gibi etmenlerden kaynaklanmaktadır. 13. yüzyılın ilk yarısında cephe yüzeyinde yer alan pencere açıklıkları az sayıdadır ve bunlar dikdörtgen biçimli açıklıklar şeklindedir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise mukarnas kavsaralı ve köşe sütunceleri bulunan pencereler karşımıza çıkar ve yüksek cephelerde iki sıra halindeki pencere açıklıkları görülür.

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen mescidler, daha sonraki dönemlerde cephe kuruluşlarını ileri değerlere ulaştıracak bir unsur olan son cemaat yerinin ilk örneklerinin ortaya konulduğu yapılardır. Bu yapılarda son cemaat yeri genellikle üç bölümlüdür ve son cemaat yeri bölümleri tonozlarla örtülmüştür.

Minareler, dönemin cephe kuruluşlarının önemli unsurlarından biridir. 13. yüzyılın ilk yarısında minareler cephe kuruluşlarına dinamik unsurlar olarak katılmışlardır. Bu yıllarda tuğladan inşa edilen minarelerin gövdeleri silindirik ve yukarı doğru daralmaktadır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise yivli gövdeli ve çift şerefeli yüksek minareler inşa edilmiş ve bunlar sırlı tuğla ve çiniyle süslenmiştir. Bununla birlikte, dönemin bazı taçkapılarında görülen çifte minare uygulaması özgün bir tasarım olarak dikkat çeker. Taçkapı yan kanatlarının üzerinde kitle halinde yükselen birer minare ile cephe kuruluşu daha da anıtsal hale getirilmiştir. Ayrıca, taştan inşa edilmiş taçkapı ve sırlı tuğla kaplamalı minareler uyumlu bir bütün oluşturacak şekilde bir arada kullanılarak cephe kuruluşunda çok renklilik meydana gelmesi sağlanmıştır.

Bu dönemde, cephe kuruluşları açısından önem arz eden ana beden duvarları taş, tuğla ve tuğla-taş dokuludur. Moloz taş dolgulu düzgün kesme taş duvar dönemin karakteristik duvar şeklidir.

Anadolu Selçuklu mimarisi cephe kuruluşlarında simetrik bir tasarım hâkimdir. Yapıların ana eksenini cephenin merkezinde yer alan taçkapı üzerinden geçer ve hem cephe hem de plan kuruluşları bu ana eksenini merkez alan simetrik bir anlayışla gerçekleştirilir.

Anadolu Selçuklu mimarisinde, cephe kuruluşları daima yapı ile bütünleşir şeklindedir. Bu dönemde, cephe kuruluşlarını oluşturan taçkapı ve pencere gibi unsurlarla yapı iç mekânının varlığı vurgulanmış ve cephe kuruluşundaki ayrıntılı zevk ile kitlesel yapı uyumlu bir bütün haline getirilmiştir.

2.2. Beylikler Dönemi

Beylikler döneminde, ilk büyük Osmanlı yapılarından önce inşa edilmiş pek çok yapı, Anadolu Selçuklu mimari geleneğini devam ettirdiği için bunların cephe kuruluşları da, bazı küçük farklılıklar dışında, Anadolu Selçuklu dönemindeki örneklerle benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Karamanoğulları tarafından inşa ettirilen yapılar Anadolu Selçuklu dönemi örneklerini tekrar eder niteliktedir ve bunlarda sistemli bir gelişme ya da bir yenilik görülmez. Aynı mimari anlayış, Anadolu'nun orta ve doğu bölümlerinde hüküm sürmüş beylikler için de geçerlidir. Bununla birlikte Batı Anadolu'da yer alan beylikler, özellikle cami mimarisinde önemli ve ilgi çekici yenilikler ortaya koymuştur.

Beylikler döneminde, cephe kuruluşları açısından en önemli gelişme cami mimarisindeki revaklı-şadırvanlı avlu uygulamasıdır. Aydınoğulları tarafından 1374 yılında inşa ettirilen Selçuk İsa Bey Camii (çizim: 1) ve Saruhanlılar tarafından 1376 yılında inşa ettirilen Manisa Ulu Camii (çizim: 2) revaklı-şadırvanlı avluya sahip yapılardır. Ayrıca, her iki yapıda da, cephe kuruluşlarının önemli unsurlarından biri olan son cemaat yeri bulunmaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus Selçuk İsa Bey Camii'nin batı cephesinin ana cephe olarak düzenlenmiş olmasıdır (resim: 1). Yapının kuzey cephesinde son cemaat yeri ve cümle kapısı bulunmakla birlikte (resim: 2), bu cephe, kuruluş ve süsleme açısından sade bırakılmıştır. Batı cephe ise, ana beden ve avlu duvarları boyunca mermerle kaplanarak gösterişli hale getirilmiştir. Cephenin tam merkezine mermer ve renkli taş süslemeleri ile mukarnas sıraları üzerine yivlenmiş kavsaralı bir niş şeklindeki anıtsal taçkapı yerleştirilmiştir (resim: 3). Ayrıca, cephe

yüzeyine iki sıra halinde pencereler açılmış, bunlardan alt sıradakiler iki farklı renkteki taşlardan yapılmış sivri kemerli alınlıklarla, üst sıradakiler ise birbirinden farklı mukarnas şeritlerle süslenmiştir. Cephe kuruluşunda yer alan bazı pencerelerde, Zengi tarzı düğüm motifleri göze çarpmaktadır. Selçuk İsa Bey Camii cephe kuruluşunda, Bursa, Edirne ve İstanbul'da ilk büyük Osmanlı camilerindeki cephe mimarisinin öncülüğü durumu vardır.⁴

Manisa Ulu Camii'de avlunun kuzey cephesi, mihrap ekseni üzerinde yer alan ve renkli taş kakmalarla süslü bir taçkapı ve cephe yüzeyinde yer alan iki sıra pencere açıklıklarıyla vurgulanmıştır (resim: 4-5). Yapının kuzey cephesi ise oldukça sadedir. Bu cephede, mihrap ekseni üzerinde basit bir niş şeklindeki cümle kapısı ve cephe yüzeyinde iki sıra halinde açılmış çok sayıdaki pencere açıklıkları bulunur (resim: 6). Üst sıradaki pencereler sivri kemerli açıklıklar şeklindedir ve bunların şebekeleri bulunmaktadır. Yapının inşa kitabesi avlu cephesindeki taçkapıda bulunmaktadır.

⁴ Oktay Aslanapa; **Türk Sanatı II**, 225.

3. ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİ MİMARİSİNİN CEPHE KURULUŞLARI (BURSA, İZNİK, EDİRNE)

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşları, bir takım unsurlar kullanılarak meydana getirilmiş ve yapıdan yapıya benzerlik ya da farklılık gösterebilen bu unsurlar, belirli bir anlayış çerçevesinde cephe yüzeyine yerleştirilmiştir. Cephe kuruluşların gösterişinin ve anıtsallığının arttırılması ve yapı genelinde cephenin ya da cephe genelinde cepheyi oluşturan bir bölümün vurgulanması için cephe yüzeyi çeşitli tekniklerle gerçekleştirilen motif ve düzenlemelerle süslenmiştir.

3.1. Cephe Kuruluşlarını Oluşturan Unsurlar

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşları; cümle kapısı, pencere açıklıkları, mihrabiyeler, şahnişler, cephe yüzeyinde dışa taşkın şekilde yer alan taşıyıcı sistem elemanları, son cemaat yeri ve minare gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Bu unsurlar arasına yapı ana beden duvarını eklemek, elbette bir zorunluluktur. Söz konusu bu unsurlar, bir takım genel özelliklere sahip olmakla birlikte bunlarda yapıdan yapıya bazı farklılıklar da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekirse; cephe kuruluşlarını oluşturan unsurlardan cümle kapısı ve son cemaat yeri, kendi içlerinde bir takım unsurlardan meydana gelir.

Cümle kapıları, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarının en önemli unsurlarından biridir. Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinde “taçkapı” terimi ile ifade edilen bu unsur, özellikle Anadolu Selçuklu döneminde hemen hemen tüm yapı tiplerinde yaygın olarak kullanılmış ve dışa

taşkın kütleleri ve yoğun bezemeleriyle yapıların en dikkat çekici bölümü olmuştur.⁵ Erken Dönem Osmanlı mimarisinde ise, camilerde son cemaat yerinin yapı programına katılmasıyla cümle kapısı-cephe kuruluşu ilişkisi önemli şekilde değişmiştir. Bu dönemde, cümle kapısı cephe kuruluşundaki sembolik anlamını korumaya devam etmiş ancak dış kütlelerin hâkim unsuru olma niteliğini yitirmiştir. Erken Dönem Osmanlı camilerinde cümle kapıları; tepelik, silmeler, kavsara, köşe sütunceleri, mes nişleri, giriş açıklığı kemeri ve kitabe gibi unsurlardan oluşur.

Cümle kapılarının birçoğunda, cümle kapısını sınırlayan çerçevenin üst bölümünde herhangi bir unsur bulunmamaktadır. Ancak bazı yapılarda, çerçevenin üst bölümüne oturan tepelikler görülebilmektedir. **İznik Yeşil Camii** ve **Edirne Eski Camii** cümle kapılarında palmet düzenlemeli tepelikler bulunmaktadır. Bunlar yüksek kabartma tekniği ile yapılmıştır ve yekparedir. Ayrıca, **İznik Yeşil Camii** cümle kapısında, tepelik yüzeyi bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Cümle kapılarının en önemli unsurlarından biri silmelerdir. Silmeler, üzerinde yer aldıkları yüzeyde kademelenme oluşturarak tek düzelik meydana gelmesini engeller ve zengin profillere sahip yüzeylerin oluşmasını sağlar. Silmeler, cümle kapısını çerçevelemekle birlikte, cümle kapısını bütünü içerisinde yer alan köşe sütuncesi, mes nişi, kitabe gibi unsurları da çerçevelemek için kullanılır. Ayrıca, cümle kapısı yüzeyinde bordürlerin oluşturulması için de silmeler kullanılmıştır. Erken Dönem Osmanlı cümle kapılarının birçoğunda silmeler bulunur. Katalogda incelediğimiz yapılardan sadece **Bursa Orhan Camii** cümle kapısında silme bulunmamaktadır. Bunun dışındaki tüm yapılarda farklı profillerdeki silmeler kaşımıza çıkar. Silme profilleri genel olarak dört gruba ayrılabilir: düz silmeler, pahlı silmeler, kaval silmeler ve oluk silmeler. Bunlar çoğu zaman, farklı kombinasyonlarla bir arada kullanılmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekirse, Anadolu Selçuklu taçkapılarında sıkça rastlanan mukarnas şeritler, Erken Dönem Osmanlı döneminde sadece **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapısında, köşe sütunceleri etrafında, karşımıza çıkmaktadır.

⁵ Anadolu Selçuklu taçkapıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Hüseyin Ünal, **Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar**.

Cümle kapılarının çoğu cephe yüzeyinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş ya da bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Bu sebeple; cümle kapıları, ana beden duvarında yer alan derin nişler olarak algılanmakta ve bir mekân özelliği kazanmaktadır. Söz konusu bu mekân; tonoz, düz tavan ya da mukarnaslı üst örtü elemanlarıyla örtülür. Bu niş örtüsüne kavsara adı verilmektedir. Girişleri derin bir eyvanın dip duvarında yer alan örneklerde, eyvan bütünüyle cümle kapısının yerini almakta ve eyvan örtüsü kavsara işlevini üstlenmektedir. **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii** cümle kapıları buna örnek gösterilebilir. Bununla birlikte; **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısında olduğu gibi, bir eyvanın dip duvarında yer almasına rağmen eyvandan bağımsız kavsarası, köşe sütunceleri ve mes nişleri bulunan cümle kapıları da vardır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **İznik Yeşil Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii** cümle kapılarında sivri kemer tonozlu; **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısında yarım manastır tonozlu; **Bursa Muradiye Camii** ve **Edirne Şah Melek Paşa Camii** cümle kapılarında düz tavanlı; **Bursa Ulu Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapılarında mukarnas kavsara bulunmaktadır.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin bazılarında cümle kapısı yan kanat iç köşelerinde, bu köşelerdeki keskinliklerinin giderilmesi ve cümle kapısının dekoratif açıdan zenginleştirilmesi için köşe sütunceleri meydana getirilmiştir. Köşe sütuncelerinin herhangi bir taşıyıcı işlevi bulunmamaktadır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **İznik Yeşil Camii** cümle kapısında dikine yivli; **Bursa Ulu Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Şah Melek Paşa Camii**, cümle kapılarında silindirik, **Edirne Muradiye Camii** cümle kapısında beş kenarlı ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapısında altı kenarlı gövdeye sahip köşe sütunceleri bulunmaktadır. **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısında ise sütun başlık ve kaidesi ve sütun gövdesi için bırakılmış oluğa benzer, içbükey bir bölüm bulunmasına rağmen köşe sütuncesi yoktur. Bunlardan **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapılarında sütuncelerin, çeşitli şekillerdeki, mukarnaslı kaide ve başlıkları bulunmaktadır. **Bursa Ulu Camii**, **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**

cümle kapılarında sütunce kaide ve başlıkları köşeleri pahlanmış dikdörtgen prizma şeklindedir. **İznik Yeşil Camii**'de ise, sütunce başlıkları asimetrik olarak düzenlenmiştir. Basık küre şeklinde başlıkları bulunan köşe sütuncelerinde, basık küre şekilli bölüm, solda, alt köşeleri yuvarlatılmış bir tabla üzerine; sağda, iki köşesi pahlanmış, dikdörtgen prizma şekilli bir bölüm üzerine oturmaktadır.

Cümle kapılarının önemli unsurlarından biri mes nişleridir. Mes nişleri cümle kapılarında yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından sadece **Bursa Orhan Camii** ve **İznik Yeşil Camii** cümle kapılarında mes nişi yoktur. Cümle kapısı ana nişine derinlik kazandırmak ve ana niş yan yüzeylerine hareketlilik sağlamak amacıyla inşa edilen mes nişleri, çeşitli şekillerde uygulanmıştır. **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Bursa Muradiye Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** cümle kapılarında dikdörtgen kesitli, **Edirne Şah Melek Paşa Camii** cümle kapısında üç kenarlı yarım altıgen kesitli, **Bursa Ulu Camii**, **Bursa Yıldırım Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii** cümle kapılarında beş kenarlı yarım sekizgen kesitli, **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapısında yedi kenarlı yarım onikigen kesitli mes nişleri bulunmaktadır. Mes nişleri, kavsaraları bakımından da çeşitlilik gösterir. Cümle kapısı ana nişinde olduğu gibi, mes nişlerinde de en yaygın örtü şekli mukarnas kavsaradır. **Bursa Ulu Camii**, **Bursa Yıldırım Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Bursa Muradiye Camii**, **Edirne Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapılarında mes nişi mukarnas kavsaralıdır. **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Şah Melek Paşa Camii** cümle kapılarında ise, mes nişlerinin yarım kubbeli kavsaraları bulunmaktadır.

Cümle kapılarının karakteristik unsurlarından biri de giriş açıklığı örtüleridir. Katalogda incelediğimiz yapıların tamamında giriş açıklıkları yay kemer ile örtülüdür. Bu kemerler iki teknikte inşa edilmektedir. Kemerleri oluşturan taşlar arasındaki derzler düz veya zıvanalıdır. Düz derzli kemerlerde genellikle tek renk taş, zıvanalı geçmelerin kullanıldığı kemerlerde ise iki farklı renkteki taş dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **Bursa Orhan Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii** cümle kapılarında düz derzli kemer, diğer yapıların cümle kapılarında ise zıvanalı kemerler bulunmaktadır. Ayrıca

belirtmek gerekirse; **Bursa Orhan Camii** cümle kapısında düz derzli kemer bulunmasına rağmen, kemer iki farklı renkteki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir.

Kitabeler⁶, cümle kapısını oluşturan mimari unsurlardan olmamakla birlikte, cümle kapılarının vazgeçilmez birer parçasıdır. Yapı, bani ve bazen de mimar hakkında bilgileri ve / veya çeşitli dini ya da edebi metinleri içeren kitabeler, yapının en rahat şekilde görülebilecek yeri olan cümle kapısında, giriş açıklığının hemen üzerine yerleştirilmişlerdir. Kitabeler değişik biçimlerde düzenlenmiştir ve cümle kapısının görünümüne katkıda bulunan unsurlardır. Kitabelerin hemen hemen hepsi mermer üzerine kabartma tekniği ile yapılmıştır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından sadece **Bursa Ulu Camii** ve **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapılarında kitabe bulunmamaktadır. **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısında, bir kitabe levhası bulunmasına karşın, bu levhanın boş bırakıldığı görülmektedir. Cümle kapılarında kitabe levhaları enine yatık dikdörtgen şekillidir. Sadece **Bursa Orhan Camii** cümle kapısında kitabe sivri kemerli levha şeklinde yapılmıştır. Kitabelerdeki yazılar çoğunlukla üç satırdan oluşmaktadır. **İznik Yeşil Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Bursa Muradiye Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** cümle kapılarında, kartuşların iki ucuna palmete benzer biçimdeki bölümler eklenmiştir. Böylece, kitabe levhasının bütünü bir kartuş görünümü kazanmıştır.

Cümle kapılarının inşasında, ya cephenin inşasında kullanılan malzemenin aynısı ya da cephede kullanılan malzemedan daha kaliteli bir malzeme kullanılmıştır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **Edirne Şah Melek Paşa Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** cümle kapılarında inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Katalogdaki diğer Erken Dönem yapılarının cümle kapıları ise mermerle kaplıdır. Cümle kapılarının tamamında giriş açıklığı söve ve kemerleri mermerden yapılmıştır.

⁶ Kitabeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı**.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, cephe yüzeylerinde yaygın olarak kullanılan unsurlardan biri pencere pencerelerdir. Cephe yüzeyinde bulunan pencere sayısı yapıdan yapıya değişir. Gelişmiş inşa teknikleriyle inşa edilmiş yapılarda cephe yüzeyindeki pencere açıklığı sayısı daha fazladır. Buna örnek olarak **Edirne Üç Şerefeli Camii** cephe kuruluşu gösterilebilir.

Pencere açıklıkları, genel özellikleri itibariyle iki farklı tipte ele alınabilir. Birinci tip, sivri kemerle çerçevelenmiş alınlığa sahip dikdörtgen biçimli açıklıklar; ikinci tip ise geometrik düzenlemeli şebekesi bulunan sivri kemerli açıklıklar şeklindedir. Ancak, **Edirne Muradiye Camii**'de olduğu gibi, bazı yapılarda sivri kemerli alınlığı bulunmayan dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları olabilir.

Cephe yüzeyinde iki sıra halinde pencere açıklığı bulunan yapılarda, genellikle; alt sıradaki pencereler ilk tipte, üst sıra pencereler ise ikinci tiptedir. Sadece alt sırada pencere açıklığı bulunan yapılarda da yine birinci tipteki pencere açıklıkları karşımıza çıkar. Ancak, bir istisna olarak, **Edirne Üç Şerefeli Camii** cephesinde üst sırada yer alan pencereler de alt sıradakiler gibi, sivri kemerle çerçevelenmiş alınlıkları olan dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Bununla birlikte, **Bursa Yıldırım Camii** cephesinde yer alan üst sıra pencereleri dikdörtgen biçimli açıklıklardır ve bunların alınlıkları bulunmamaktadır.

İkinci tipteki pencere açıklıklarında kemerler, sövelere değil doğrudan duvarlara oturur. İkinci tip pencere açıklıkları, hemen hemen bütün yapılarda birbirine benzer şekildedir. İlk tipteki pencere açıklıkları ise yapıdan yapıya farklılıklar gösterir. Ayrıca; bir yapıdaki pencere açıklıkları her zaman birbirinin aynı olmayabilir. **İznik Yeşil Camii** cephesinde yer alan pencerelerin ikisi de sivri kemerle çerçevelenmiş alınlıklara sahip dikdörtgen açıklıklar şeklinde olmasına rağmen, kuruluş ve bezeme açısından birbirlerinden tamamen farklıdır. Aynı durum **Bursa Ulu Camii** cephesindeki alt sıradaki pencerelerden en batıdaki ikisi için de geçerlidir.

Bursa Orhan Camii ve **Bursa Ulu Camii** cephelerinde yer alan alt sıra pencere açıklıklarının, sivri kemerli alınlıkları bulunmamaktadır. Ancak bunlar, sivri kemerli nişler içerisine açılmış dikdörtgen açıklıklar şeklinde olduğu için, sivri kemerle çerçevelenmiş alınlığa sahip tipe benzer bir özellik göstermektedirler. Ayrıca belirtmek gerekirse; **Bursa Ulu Camii** cephesinde, alt sıradaki pencere açıklıkları, sütunceler üstünde yükselen sivri kuşatma kemeriyle çerçevelenmiştir. Katalogda incelediğimiz diğer yapılarda bu tip bir uygulama bulunmamaktadır.

Birinci tip pencere açıklıklarında, alınlığı çerçeveleyen sivri kemer kimi yapılarda profilli silmelerle, kimilerinde ise mermer dizileriyle meydana getirilmiştir. **İznik Yeşil Camii** batıdaki pencere ile **Bursa Yıldırım Camii** ve **Bursa Yeşil Camii** cephelerindeki pencerelerin alınlıkları profilli silmelerle oluşturulmuş sivri kemerlerle çerçevelenmektedir. **İznik Yeşil Camii** doğudaki pencere ile **Edirne Eski Camii**, **Bursa Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cephelerindeki pencerelerin alınlıklarını ise mermer dizilerinden oluşturulmuş sivri kemerler çerçeveler. Bunlardan **Edirne Eski Camii** dışındakiler iki farklı renkteki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir. **Edirne Eski Camii**'de tek renk mermer kullanılmıştır. Ayrıca; pencerelerde, alınlık yüzeyleri ile sivri kemer ve kemer köşelikleri yüzeyleri farklı iki renkteki mermerden yapılmış olabilir ya da alınlık yüzeylerinde farklı dokular bulunabilir. **Bursa Yıldırım Camii** ve **Edirne Eski Camii** cephelerinde, pencerelerin alınlık ve kemerleri iki farklı renkteki mermerden yapılmıştır. **Bursa Muradiye Camii**'de pencere alınlıkları çini ile kaplanmış, **Edirne Şah Melek Paşa Camii**'de ise alınlık yüzeyi tuğla-derz doku ile doldurulmuştur. Pencere açıklıklarının söve ve kirişleri genellikle yekpare mermerdir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisi cephe kuruluşlarında, yaygın olmasa da, karşımıza çıkan unsurlardan biri mihrabiyelerdir. **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** cephe kuruluşlarında mihrabiyeler bulunmaktadır. Mihrabiyeler cephe yüzeyine çokgen ya da dairesel kesitli nişler şeklinde açılmıştır. Mihrabiyelerin, cümle kapısı mes nişlerinde olduğu gibi, kavsaraları bulunur. Zira mihrabiyeler ve mes nişleri birbirine

oldukça benzer iki unsurdur. **Bursa Yıldırım Camii** ve **Bursa Yeşil Camii** cephelerinde mihrabiyeler üç köşeli yarım altıgen kesitli nişler şeklindedir ve bunların oldukça zengin mukarnas kavsaraları bulunmaktadır. **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** cephelerindeki mihrabiyeler ise oldukça yalın örneklerdir. Her iki yapıda da küçük boyutlarda açılmış nişler şeklindeki mihrabiyelerin yarım kubbeden oluşan kavsaraları vardır ve bunlar neredeyse cephe yüzeyindeki varlıkları fark edilmeyecek kadar belirsiz ve sade örneklerdir. Diğer yapılardan farklı olarak, **Bursa Yeşil Camii**'de, mihrabiyeler birkaç sıra profilli silmeyle üç yönden çerçevelenmiştir. Mihrabiyeler, cephenin dokusu ile aynı dokuya sahiptir. Cephe yüzeyi mermerle kaplıysa mihrabiyelerde mermerle kaplıdır, yüzey düzgün kesme taşsa mihrabiyelerde düzgün kesme taştan yapılır.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarında yer alan unsurlardan biri şahnişlerdir. Şahnişler, yapıların galeri katlarından cephe yüzeyine açılan, bir nevi balkon niteliğine sahip unsurlardır. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde oldukça az sayıdaki yapıda şahniş bulunur. Katalogda incelediğimiz yapılardan sadece **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii** ve **Bursa Muradiye Camii** cephelerinde şahnişler yer almaktadır. Bu yapılardaki şahnişler birbirinden tamamen farklı şekillerdedir. **Bursa Yıldırım Camii** cephesinde yer alan şahnişler, cephe yüzeyinden kademeli olarak çökertilen birkaç sıra profilli silmeyle dört yönden çerçevelenmiş dikdörtgen açıklıklar şeklindedir ve bunların şebekeleri ya da kemerleri bulunmamaktadır. **Bursa Yeşil Camii**'de, yine profilli silmelerle çerçevelenmiş dikdörtgen açıklıklar şeklinde olan şahnişler Bursa kemerlidir ve bunların geometrik düzenlemeli, zengin şebekeleri bulunmaktadır. **Bursa Muradiye Camii**'de ise, cephe yüzeyinde yer alan şahnişler birbirinden farklıdır. Bunlardan mihrap eksenini üzerindeki, dilimli kemerle dışa açılır. Geometrik düzenlemeli zengin bir şebekesi bulunan bu şahniş, duvar yüzeyinden yaklaşık 10 cm kadar çökertilerek oluşturulmuş bir nişin içerisinde yer almaktadır. Yapıdaki diğer şahnişler Bursa kemerlidir ve merkezdekine nazaran daha sade örneklerdir. Bu üç yapıda da şahnişler, cephe dokusuyla aynı dokuda inşa edilmiştir. Şahniş şebekeleri ise oyma tekniğiyle mermerden yapılmıştır.

Cephe yüzeyinde yer alan ve cepheden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş duvar payeleri ve kemerleri ile son cemaat yeri revağını taşıyan kemer üzengi taşları cephe kuruluşlarında karşılaşılan taşıyıcı sistem unsurlarıdır. Bunlar yapıdan yapıya farklı özellikler göstermektedir. Katalogda yer alan Bursa'daki yapıların tümünde cephe yüzeyinden dışa taşkın duvar payeleri bulunmaktadır. Bu yapılardan, **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'de, cephe yüzeyindeki duvar payeleri ile birlikte bunlar üzerinde yükselen kemerler de dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Bursa'daki diğer üç yapıda ise, duvar payeleri dışa taşkındır ama cephe yüzeyinde dışa taşkın kemerler görülmez. Ayrıca, söz konusu bu üç yapıda, duvar payeleri **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'dekiler kadar vurgulu değildir. Bunlar cephe yüzeyinden oldukça az dışa taşkındır. Ayrıca belirtmek gerekirse; **Bursa Muradiye Camii**'de cephe yan kanatlarının ortalarında yer alan duvar payeleri çokgen kesitli diğerleri dikdörtgen kesitlidir.

Kemer üzengi taşları son cemaat yeri revağı kemerleri taşıyan unsurlardır ve özellikle dışa taşkın duvar payesi bulunmayan ya da duvar payeleri az dışa taşkın olan yapılarda karşımıza çıkar. Zira, dışa taşkın duvar payeleri bulunan yapılarda, son cemaat yeri kemerleri duvar payeleri üzerinde yükselmektedir. Bu duruma örnek olarak **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii** cepheleri gösterilebilir. Kemer Üzengi taşları, genel olarak, cephe yüzeyinden içbükey ve dışbükey çeşitli profillerle kademelenerek yükselmekte ve böylece cephe yüzeyinde bir çıkıntı meydana getirerek kemerlerin bu çıkıntı üzerinde yükselmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, **Bursa Yıldırım Camii** cephesindeki bazı kemer üzengi taşlarında da olduğu gibi, cephe yüzeyindeki kademelenme mukarnas dizileriyle de sağlanabilir. Katalogda incelediğimiz yapılardan, **Bursa Yıldırım Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii**, **Edirne Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cephelerinde kemer üzengi taşları bulunur. Kemer üzengi taşları, genellikle, cepheye oranla küçük boyutlu ve cephe yüzeyinde çok fazla belirgin olmayan unsurlardır. Ancak, **Edirne Muradiye Camii** cephesinde yer alan kemer üzengi taşları oldukça iri ve hantal görünümleriyle dikkat çeker. Kemer üzengi taşları yekparedir ve genellikle mermerden yapılmışlardır.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde cephe kuruluşlarının en önemli unsurlarından biri son cemaat yeridir. Anadolu Selçuklu cami mimarisinde örneklerine nadiren rastlanılan son cemaat yeri, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde yapı programına dahil edilmiş ve bir çok yapıda uygulanarak mimari ve biçimsel açılardan belirli standartlara ulaştırılmıştır. Katalogda incelediğimiz 11 Erken Dönem yapısından 8'inde son cemaat yeri bulunmaktadır. **Bursa Orhan Camii, İznik Yeşil Camii, Bursa Yıldırım Camii, Edirne Eski Camii, Bursa Muradiye Camii, Edirne Beylerbeyi Camii, Edirne Muradiye Camii ve Edirne Üç Şerefeli Camii** son cemaat yeri bulunan yapılardır.

Yapıların daima kuzey cephelerinde ve cepheyle bütünleşik olarak inşa edilen son cemaat yeri; bir sıra ayak, bu ayaklar üzerinde yükselen kemerler ve üst örtü elemanlarından oluşur. Son cemaat yeri, aynı zamanda bir giriş revağı olarak tanımlanabilir. Son cemaat yerinde, her iki ayağın arasında kalan alan son cemaat yerinin bir bölümünü teşkil eder ve son cemaat yerinin her bir bölümü bir üst örtü elamanıyla örtülüdür. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yerleri genellikle beş bölümlüdür. Son cemaat yeri bölüm sayısı **İznik Yeşil Camii**'de üç ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de yedi iken, katalogda incelediğimiz diğer Erken Dönem yapılarının hepsinde son cemaat yeri bölüm sayısı beştir. Ayrıca belirtmek gerekirse; **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de, son cemaat yerinin en doğu ve en batıdaki bölümleri yapısal olarak son cemaat yeri bütününe dâhil olmalarına rağmen, görsel olarak son cemaat yerinden çok avlu revağının bölümleri olarak algılanmakta ve bu sebeple, avludan cepheye doğru bakıldığında, yapının son cemaat yerinin altı sütun ve beş bölümden meydana geldiği izlenimi oluşmaktadır.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yerini oluşturan ayakların arası kapı, duvar ya da başka mimari unsurlarla kapatılmaz. Bundaki amaç, son cemaat yerine yarı açık - yarı kapalı bir mekân niteliği kazandırmaktır. Zira son cemaat yerinin işlevi de böyle bir niteliği arz etmektedir. Ancak, **İznik Yeşil Camii**

son cemaat yeri bu genellemeye bir istisna oluşturur.⁷ Yapının son cemaat yeri ayakları arasında, mihrap ekseni üzerinde iri söve ve kirişlerden meydana getirilmiş bir kapı; doğu ve batı cepheler de dâhil olmak üzere, diğer bölümlerde ise mermer şebekeler bulunmaktadır. Bununla birlikte; yapının son cemaat yerindeki ayakların boyu, son cemaat yeri cephesine oranla kısa tutulduğu için, yapının son cemaat yeri, neredeyse tamamen kapalı bir mekân olarak algılanmaktadır. **Edirne Eski Camii**'de de, son cemaat yerinin mihrap ekseni üzerindeki bölümünde bir kapı bulunur. Ancak bu kapının boyutları, son cemaat yeri cephesine oranla oldukça küçük olduğu için, son cemaat yerinin izleniminde herhangi bir kapalılık söz konusu olmamaktadır. Bazı yapılarda son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerinde ikiz kemer düzenlemeleri dikkat çeker. Bu düzenlemeler, son cemaat yeri yan cephelerinin kemer açıklığı içerisinde, tam ortada yer alan bir ayak ve bu ayak üstünde yükselen birbirinin aynı iki kemerden meydana getirilmiştir. Bu düzenleme, son cemaat yeri mekânında bir kapalılık hissi oluşturmamaktadır. Ancak, son cemaat yeri yan cephelerinde kemer açıklıklarının bu düzenlemeyle kapatılması, ana cephenin açıklığının vurgulanmasını sağlamış ve ana cepheye doğru bir yönelmeye neden olmuştur. Bu düzenleme, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde yaygın bir uygulama değildir ve sadece katalogta incelediğimiz yapılardan erken tarihli olan **Bursa Orhan Camii**, **İznik Yeşil Camii** ve **Bursa Yıldırım Camii** son cemaat yerlerinde karşımıza çıkar. Daha ileri tarihlerde bu düzenlemenin örneklerine rastlanmaz. Düzenleme, **Bursa Orhan Camii** ve **İznik Yeşil Camii**'de mermer sütun ve ikiz sivri kemer, **Bursa Yıldırım Camii**'de ise yığma ayak ve ikiz Bursa kemeri ile gerçekleştirilmiştir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yeri genel mimari ve biçimsel özelliklere sahip olmakla birlikte, son cemaat yerini oluşturan unsurlar yapıdan yapıya farklılıklar göstermektedir. Son cemaat yeri; dikey taşıyıcılar, başlıklar, kemerler, kemer köşelikleri ve alınlıklar ve üst örtü elemanları gibi unsurlardan meydana gelir.

⁷ **İznik Yeşil Camii**, merkezi planlı camilerin sadece Bursa'da rastlanan özel bir grubu olan "kalkan duvarlı" camilerdendir. Bu tipteki yapılarda, genellikle dışarıya çok kapalı olan son cemaat yerinin cephesi, yapının kubbesini kapatacak kadar yüksektir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yerlerinde dikey taşıyıcı olarak yığma ayaklar kullanılmaktadır. Ancak bazı örneklerde yığma ayaklarla birlikte sütunların da kullanıldığı görülmektedir. **Bursa Orhan Camii**, **Bursa Yıldırım Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** son cemaat yerlerinde tüm dikey taşıyıcılar düzgün kesme taştan yapılmış yığma ayaklar şeklindedir. **İznik Yeşil Camii** ve **Bursa Muradiye Camii** son cemaat yerlerinde, düzgün kesme taştan yapılmış ayaklar ve yekpare mermer gövdeli sütunlar birlikte kullanılmıştır. **Edirne Üç Şerefeli Camii** son cemaat yerinde ise bütün dikey taşıyıcılar mermer sütunlar şeklindedir. Ancak oldukça büyük boyutlu olan bu sütunların gövdeleri yekpare değildir. Dairesel kesitli sütun gövdeleri üst üste konmuş beş parça mermer bloktan oluşmaktadır.

Dikey taşıyıcı olarak sütundan ziyade yığma ayakların benimsenmiş olduğu bu dönemde, az sayıda sütun ve sütun başlığı örneği bulunmaktadır. Az sayıdaki bu örneklerin birçoğu da devşirmedir. Ancak, katalogda incelediğimiz yapılardan **İznik Yeşil Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** son cemaat yerlerinde bulunan sütun başlıkları orijinal ve üzerinde durulması gereken örneklerdir. **İznik Yeşil Camii**'de, kübik biçimli sütun başlıkları mukarnas dizilerinden oluşturulmuş ve lotus-palmet kabartmalarıyla bezenmiştir. **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise sütun başlıkları alttan yukarıya doğru genişleyen mukarnas dizilerinden oluşmaktadır. Bu başlıklar birbirinin aynı gibi görünmelerine rağmen, bunları oluşturan mukarnas dizilerinde, küçük de olsa farklılıklar vardır. Ayrıca belirtmek gerekirse; **İznik Yeşil Camii** son cemaat yeri ayaklarında palmet-lotus frizi şeklinde düzenlenmiş başlıklar bulunur.

Son cemaat yerinin en önemli unsurlarından biri de kemerlerdir. Son cemaat yeri kemerleri, son cemaat yerinin iki ayağı arasına atıldığı gibi, bir ayak ve bir duvar payesi ya da cephe yüzeyinde yer alan kemer üzengi taşı arasına da atılır. **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'de, ana beden duvarındaki iki duvar payesi arasına da son cemaat yeri ve yapının üst örtüsünü taşıyan kemerler atılmıştır ve bunlar cepheden dışa taşkın şekildedir. Son cemaat yerlerinde kullanılan kemer tipi, sivri kemerdir. **Bursa Yıldırım Camii** dışındaki tüm yapılarda, son cemaat yerlerinde sivri kemer kullanılmış, bir istisna olarak, **Bursa Yıldırım Camii**'de ise

Bursa kemeri tercih edilmiştir. Kemerlerin inşasında kullanılan malzeme ve teknik ise yapıdan yapıya farklılık gösterir. Kemerler, **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'de taş-tuğla-derz; **Edirne Eski Camii**'de tuğla-derz; **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii**'de düzgün kesme taş; **İznik Yeşil Camii**, **Bursa Yıldırım Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise mermerden yapılmıştır. Bunlardan **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de, son cemaat yeri kemerleri farklı iki renkteki mermerin dönüşümlü kullanımıyla inşa edilmiştir.

Son cemaat yeri kemer köşelikleri ve alınlıkları da çeşitli malzeme ve tekniklerde inşa edilmiştir. **Bursa Orhan Camii**, **Edirne Eski Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'de, kemer köşelikleri ve alınlıklar taş-tuğla-derz dokuludur. **İznik Yeşil Camii** ve **Bursa Yıldırım Camii**'de köşelik ve alınlık yüzeyleri mermerle kaplıdır. **Edirne Beylerbeyi Camii**, **Edirne Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise köşelik ve alınlıklar düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Bunlardan **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'de, köşelik ve alınlıklarda, taş ve tuğlalar geometrik süsleme oluşturacak şekilde dizilmiştir. **Edirne Eski Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise, mihrap eksenini üzerindeki son cemaat yeri kemerinin alınlığı diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur.

Son cemaat yeri bölümlerinde, üst örtüye geçiş tromp ya da pendentiflerle sağlanmıştır. Ancak, mihrap eksenini üzerinde yer alan bölümde, üst örtüye geçişte mukarnaslı dolgular ya da Türk üçgenleri gibi daha dikkat çekici elemanların kullanıldığı görülmektedir. Mihrap eksenini üzerindeki son cemaat yeri bölümünün üst örtüye geçiş elemanı olarak; **Bursa Orhan Camii**'de mukarnas dolgu; **Bursa Muradiye Camii**'de mukarnas dolgu ve Türk üçgeni, **Edirne Beylerbeyi Camii**, **Edirne Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise sadece Türk üçgeninin kullanılmıştır. Ayrıca, bazı yapılarda, mihrap eksenini üzerinde yer alan bölümlerin kubbe kasnakları diğer bölümlerdekilere nazaran daha yüksektir. Buna örnek olarak **İznik Yeşil Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** gösterilebilir.

Son cemaat yeri bölümlerinin üst örtüleri de yapıdan yapıya farklılık göstermektedir. Genellikle tonozlar ve kubbeler bir arada kullanılmıştır. **Bursa**

Orhan Camii ve **Bursa Muradiye Camii**'de en doğu ve en batıdaki iki bölüm tonoz, orta bölümler kubbe; **İznik Yeşil Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii**'de mihrap eksenini üzerindeki bölüm kubbe, diğer bölümler tonoz; **Bursa Yıldırım Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise bütün bölümler kubbe ile örtülüdür.

Minareler, cephe kuruluşlarından ziyade yapının silueti üzerinde etkili unsurlar olmakla birlikte bazı yapılarda minare ve minare kaidelerinin cephe kuruluşunda doğrudan etkili olduğu görülür. **Bursa Ulu Camii**, **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii**'de minareler cephe kuruluşlarını doğrudan etkilemiştir. **Bursa Ulu Camii**'de, cephenin doğu ve batı köşelerinde birer minare yer alır. Bunlardan doğu köşedekinin dairesel kesitli ve tuğla-derz dokulu gövdesi ve düzgün kesme taştan yapılmış kübik bir kaidesi bulunmaktadır. Batı köşedeki ise, yine dairesel kesitli ve tuğla-derz dokulu gövdeye sahip bir örnektir. Ancak bu minarenin kaidesi sekizgendir ve kaideden gövdeye geçişi sağlayan onaltıgen kasnak da dahil olmak üzere, tüm kaide mermerle kaplanmıştır. Ayrıca, köşeleri pahlanmış Bursa kemerli bir niş düzenlemesi içerisinde yer alan minare kapısı dikkat çekmektedir. **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii**'de minareler kübik kaideleri ile cepheyi devam ettirir nitelikteki örneklerdir. Ayrıca, kaideler üzerinde küçük boyutlu ve basık kemerli minare kapıları bulunmaktadır. Her iki yapıda da minare kaideleri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

3.2. Cephe Kuruluşlarının Mimari Yansımaları

Mimaride cephe kuruluşlarının tasarlanması ve uygulanması şüphesiz ki, yapının plan kuruluşu ile doğrudan ilişkilidir. Zira bir yapının plan şeması yapı cephesinin tasarlanmasında bazı ihtiyaçları meydana getirdiği gibi, bazı unsurların da cephe yüzeyine uygulanabilmesini imkânsız kılmaktadır. Bu olguyu daha iyi açıklamak gerekirse: Enine yatık dikdörtgen planlı bir yapı ile dairesel planlı bir yapının cephe kuruluşlarının birbirinin aynı şekilde tasarlanmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Bu sebeple, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe

kuruluşlarını genel özellikleriyle ele alacağımız bu bölümde, öncelikli olarak Erken Dönem Osmanlı cami tipolojisini kısaca gözden geçirecek ve plan şemaları ile cephe kuruluşlarının ilişkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

Erken Dönem Osmanlı camileri; merkezi planlı camiler, ters T planlı camiler ve çok bölümlü çok destekli camiler olarak üç gruba ayrılır. Bununla birlikte, Erken Osmanlı Döneminde, söz konusu bu üç tipten farklı ve Klasik Dönem Osmanlı mimarisini hazırlar nitelikteki plan kuruluşlarına ve mimari özelliklere sahip camiler de karşımıza çıkmaktadır.⁸

Erken Dönem Osmanlı camilerinin ilk grubunu oluşturan merkezi planlı camilerin ilk örneklerini Anadolu Selçuklularının mescitlerinde buluyoruz. Osmanlılar bu tipi geliştirmiş ve anıtsal sayılabilecek örneklerini vermişlerdir. Merkezi planlı camilerin planları, genel olarak, tek kubbeli kare bir mekân ve bunun önünde yer alan kubbeli son cemaat yeri şeklindedir. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **İznik Yeşil Camii** ve **Edirne Şah Melek Paşa Camii** merkezi planlı yapılardır. Bu tipteki yapılarda, üst örtüye geçiş ve üst örtü sistemi ana beden duvarları içerisinde yer alan duvar payeleri tarafından taşındığı için, yapıların boyutları çok fazla büyük tutulamamıştır. Bu tip camilerin cephe yüzeyinde yer alan pencere açıklığı, cümle kapısı gibi unsurların boyutları cepheyle orantılı şekilde küçüktür. Hatta son cemaat yeri bulunan merkezi planlı camilerde son cemaat yeri bölüm sayısı, diğer plan tiplerinde inşa edilmiş yapılardakilerden daha azdır. Örneğin, **İznik Yeşil Camii**'de son cemaat yeri üç bölümlüdür. Bir yapının boyutu, yapının cephe kuruluşunu doğrudan etkilemektedir. Merkezi planlı camilerde, yapı boyutları küçük olduğu için cephenin algılanışı da farklılaşmaktadır.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin ikinci grubu ters T planlı camilerdir. Araştırmacılarca bunlara “Zaviyeli”, “Kanatlı”, “Çok işlevli” gibi değişik adlar da verilmektedir. Bu gruptaki yapıların planı, mihrap ekseninde yer alan kapalı bir

⁸ Erken Dönem Osmanlı mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E.H. Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinin İlk Devirleri: 630-805 (1230-1402)**. – E.H. Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri.**– Aptullah Kuran; **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Camii.**

avlu durumundaki merkezi mekân ve çevresindeki üç eyvandan oluşur. Osmanlı mimarisinde bütün mekânları kubbe ile örtmek eğilimi kuvvetlidir. Zaviyeli yapılarda da eyvan düşüncesinden gelişen bölümlerin çoğu kubbe ile kaplıdır. Bu plan, Türk mimarisinin çok daha önceleri geliştirdiği dört eyvanlı ve kapalı avlulu yapı tipinin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **Bursa Orhan Camii**, **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Bursa Muradiye Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** ters T planlı yapılardır. Bu plan şemasında inşa edilmiş camilerde, yan eksenlerde bulunan mekânların bazen merkeze göre daha önde bazen de merkezle aynı seviyede yer alması cephe kuruluşlarını doğrudan etkileyen bir faktördür.

Bursa Orhan Camii, **Bursa Yıldırım Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'nde yan mekânlar merkeze göre daha önde inşa edilmiş ve böylece cephede, mihrap ekseni üzerinde yer alan eyvanlar meydana getirilmiştir. Bu yapılarda, cümle kapıları eyvan dip duvarı yüzeyine açılmıştır. Bu durum, cephe kuruluşlarının en önemli unsurlarından biri olan cümle kapılarının algılanmalarını güçleştirmektedir. **Bursa Orhan Camii**'nde cümle kapısı giriş eyvanı dip duvarında yer alan ve sadece bir yay kemer ve bunun üzerinde bulunan bir kitabeden ibaret, çok yalın bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. **Bursa Yıldırım Camii**'nde cümle kapısı; köşe sütuncesi, mes nişi, bezeme bordürü ve yay kemer gibi unsurlara sahip bir örnektir. Bu cümle kapısı, Erken Dönem Osmanlı mimarisi açısından zengin bir örnek olmasına rağmen, derin bir eyvan içerisinde yer aldığı için cümle kapısının ayrıntılarını ilk bakışta görebilmek mümkün olmamaktadır. **Bursa Muradiye Camii**'nde ise, eyvanı bütünüyle bir cümle kapısı olarak tasarlanmıştır. Mihrap ekseni üzerinde yer alan eyvanının yan duvarlarına mes nişleri açılmış, eyvan kemer köşelikleri ve tavanı çinilerle bezenmiştir. Ancak, bunlara rağmen cephe yüzeyi ile uyumlu bir cümle kapısının düzenlenebildiği söylenemez. Cümle kapısı, cephe yüzeyinde açılmış büyük ve hantal bir hacim olarak algılanmaktadır.

Bursa Yeşil Camii, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** ters T planlı yapılardır. Bunların cephe kuruluşlarında eyvan bulunmamaktadır. Ancak, **Edirne Beylerbeyi Camii**'nin cümle kapısı bir eyvan görünümündedir. Cümle

kapısı yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş ve profilli silmelerle çerçevelenmiştir. Giriş eyvanı sivri kemerli tonozla örtülüdür. Eyvan yan duvarlarında mes nişleri bulunmaktadır. Burada, **Bursa Muradiye Camii**'nin cümle kapısında da olduğu gibi, bir eyvan, mes nişi gibi unsurlar kullanılarak cümle kapısı şeklinde düzenlenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi; ters T plan tipi, Osmanlı öncesi Anadolu Türk Mimarisinin dört eyvanlı ve kapalı avlulu yapı tipinden gelişmiştir. Ayrıca, kubbeli mekân önünde bir eyvan inşa etmek, Selçukluların hem İran'da hem de Anadolu'daki birçok yapıda uyguladıkları bir gelenektir.⁹ Ters T planlı camilerde bu geleneğin, daha farklı bir şekilde de olsa, devam ettiğini görmektediriz. Ancak, girişlerin eyvan şeklinde düzenlenmesi cephe kuruluşlarının en önemli unsurlarından olan cümle kapıları açısından algılama sorunlarına neden olduğu için, özellikle daha geç dönemlerde inşa edilmiş yapılarda bundan vazgeçilmiştir. Ters T planlı camiler olan **Bursa Yeşil Camii** ve **Edirne Muradiye Camii** cephe kuruluşlarında eyvan düzenlemesi bulunmamaktadır. Bu yapılar mukarnas kavsaralı cümle kapılarına sahiptir ve bunların cephe kuruluşlarında cümle kapıları rahatlıkla algılanabilmektedir.

Erken Dönem Osmanlı cami tipolojisinin üçüncü grubunu çok bölümlü çok destekli camiler oluşturur. Bu plan şemasıyla inşa edilmiş yapılara “ulu cami” de denilmektedir. Bu tip, Selçuklu döneminden tanıdığımız ahşap direkli camilerden gelişmiştir. Osmanlılarda bütün mekânları kubbe ile örtmek eğilimi kuvvetli olduğundan, bu tipteki yapıların her bir bölümü de kubbe ile kaplanmıştır. Ancak kimi örneklerde bölümlerden bazısının tonozlu olduğu görülür. Katalogda incelediğimiz yapılardan, **Bursa Ulu Camii** ve **Edirne Eski Camii** çok bölümlü çok destekli yapılardır. Ulu cami fonksiyonuna sahip ve bu sebeple kalabalık bir cemaate ev sahipliği yapan çok bölümlü çok destekli camiler bu ihtiyacı karşılayabilmek için büyük boyutlarda inşa edilmiştir. Ayrıca, bunların sahip olukları plan tipi, büyük boyutlarda yapılar inşa edilebilmesini kolaylaştırmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi; bir yapının boyutu, yapının cephe kuruluşunu doğrudan etkilemektedir. Çok bölümlü çok destekli plan şemasında inşa edilmiş camilerde, cephe kuruluşlarında

⁹ Özellikle Büyük Selçuklu Döneminde inşa edilmiş ve köşk tipi mescid olarak ifade edilen camilerde, kubbeye örtülü asıl ibadet mekânının önünde, avluya açılan bir eyvan bulunur.

pencere açıklıkları, cümle kapısı gibi unsurlar oldukça büyük boyutludur. Buna, **Bursa Ulu Camii**'nin cephe kuruluşu örnek gösterilebilir. **Bursa Ulu Camii**'nin cephe yüzeyinde oldukça büyük boyutlarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı da neredeyse cephe yüksekliği ile aynı seviyede ve cepheden oldukça dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Ancak, cephe yüzeyinde yer alan unsurların boyutları cephe boyutu ile orantılı olduğu için görsel açıdan herhangi bir olumsuzluk söz konusu olmamaktadır. **Edirne Eski Camii**'de ise, cümle kapısı büyük boyutlarda inşa edilmiş olmasına rağmen pencere açıklıkları **Bursa Ulu Camii**'ndekiler kadar büyük değildir. Ancak bu yapıda da, son cemaat yeri ayak ve kemerleri devasa boyutlardadır. Bu da cephenin masif ve hantal bir görünüme sahip olmasına neden olmuştur.

Katalogda incelediğimiz ve Erken Dönemde inşa edilmiş **Edirne Üç Şerefeli Camii** plan kuruluşu ve genel mimari özellikleriyle Klasik Osmanlı Dönemi mimarisine öncülük etmiş yapılardandır. Osmanlı mimarisinde **Edirne Üç Şerefeli Camii**'nin önemli bir yeri vardır. Dikdörtgen bir planın ortasında altı dayanağa oturan büyük bir kubbe ile örtülü asıl ibadet mekânı iki yanda daha küçük kubbelerle örtülü ikişer bölümle genişletilmiştir. Bu yolla enine gelişen ideal cami planına yaklaşılmıştır. Tek kubbenin altında toplanan mekân, caminin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Yan bölümler ise kaybedilmiş mekânlar sayılabilir. Yapının konumuz açısından son derece önemli diğer bir özelliği ise, sahip olduğu revaklı ve şadırvanlı avlusudur. Revaklı ve şadırvanlı avlu uygulaması cephe kuruluşlarının tasarlanmasında pek çok farklılıkların ortaya çıkmasını sağlamış önemli bir mimari gelişmedir. Revaklı şadırvanlı avlu yapının kuzey cephesi ve son cemaat yerine bütünleşik olarak inşa edilmiş ve bu sebeple cephe kuruluşu ancak avlu içinden bakıldığı zaman tam olarak algılanabilir hale gelmiştir. Ancak, revaklı avlunun kuzey cephesinin de kendine has bir kuruluşu vardır. Dıştan merkeze doğru gidildiğinde; avlu cephesi, son cemaat yeri cephesi ve yapı cephesi kademeli olarak yükselen ve birbiriyle uyum gösteren bir kuruluşta inşa edilmiştir. Bu kuruluş da yapının dıştan algılanmasında bir denge meydana getirmektedir. Ayrıca, cephe kuruluşlarının önemli unsurlarından biri olan minarelerin avlunun dört köşesine yerleştirilmesi de ilk kez bu yapıda uygulanmıştır. Dört köşede yer alan minarelerden avlu kuzey

cephesinde inşa edilenlerin yapı kuzey cephesinde inşa edilenlerden daha kısa tutulması sayesinde de yapının silueti anıtsal ve dengeli bir görünüme sahip olmuştur. **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de cümle kapısı mukarnas kavsaralı ve cephe yüzeyinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş bir örnektir. Klasik döneme öncülük etmiş bu önemli yapıda cümle kapısının eyvan şeklinde tasarlanmamış olması, ters T planlı yapıları incelerken ileri sürdüğümüz giriş bölümlerinin eyvan şeklinde düzenlenmesi geleneğinden vazgeçildiği düşüncesini güçlendiren bir durumdur.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşları, Cephe Kuruluşlarını Oluşturan Unsurlar bölümünde de belirttiğimiz gibi; cümle kapısı, pencere açıklıkları, mihrabiyeler, şahnişler, cephe yüzeyinde dışa taşkın şekilde yer alan taşıyıcı sistem elemanları, son cemaat yeri ve minare gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarına genel olarak bakıldığı zaman, yapıların kuzey cephelerinin giriş cephesi olarak düzenlendiği, cümle kapılarının bu cephede mihrap ekseni üzerinde yer aldığı ve cepheyi simetrik olarak ikiye böldüğü görülür. Katalogda incelediğimiz yapılardan sadece **Edirne Şah Melek Paşa Camii**'nde yapının doğu cephesi giriş cephesi olarak düzenlenmiş ve cümle kapısı da yapının doğu cephesinin kuzey köşesinde yer almıştır. Bu bir istisnadır ve topografik şartlar ve yapının inşa edildiği alanın önünden geçen yollar bu duruma neden olmuştur.

Cephe kuruluşlarında, pencere açıklıkları mihrap ekseni üzerindeki cümle kapısını merkez alan bir simetriyle yerleştirilmişlerdir. Bunlar cephe yüzeyine genellikle iki sıra halinde açılmıştır. Alt sıradaki pencereler zemin seviyesine yakın seviyelerde, üst sıradakiler ise bunların tam üstünde ve son cemaat yeri kemerleriyle aynı seviyede yer alır. Ancak bazı yapılarda üst sırada hiç pencere olmadığı gibi, bazılarında da alt ve üst sıralardaki pencere sayıları eşit olmayabilir. **Bursa Orhan Camii**, **İznik Yeşil Camii** ve **Bursa Yeşil Camii**'de üst sırada pencere açıklıkları bulunmamaktadır. **Bursa Muradiye Camii** ve **Edirne Eski Camii**'de üst sıradaki pencere sayısı alt sıradakilerden daha azdır. **Edirne Beylerbeyi Camii**'nde ise cephe yüzeyinde hiç pencere açıklığı bulunmaz. Bilindiği üzere, cephe yüzeyinde açılacak pencerelerin büyüklüğü ve sayısı, yapının mimari kuruluşu ve taşıyıcı sisteminin

gücü ile ilişkilidir. Altı destek üzerine oturan merkezi kubbeli plan şeması ile Erken Dönem Osmanlı camilerine nazaran daha gelişmiş bir mimariye sahip **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de üst örtü yükünün taşıyıcı sistem tarafından karşılanabilmesi yapı cephesinde çok sayıda pencere açılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca belirtmek gerekirse, **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de, cephe yüzeyinde cümle kapısı dışında asıl mekânına girişi saylayan iki kapı açıklığı daha bulunmaktadır. Bu, katalogta incelediğimiz yapılardan sadece **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de karşılaşılan bir uygulamadır.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisi cephe kuruluşları unsurlarından mihrabiyeler ve şahnişlerin de, pencere açıklıkları gibi, cümle kapısını merkez alan bir simetriyle cephe yüzeyine yerleştirildikleri görülür. Mihrabiyeler alt sıra pencereleri, şahnişler ise üst sıra pencereleriyle aynı seviyede yer alır. Katalogta incelediğimiz Erken Dönem yapılarından, **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'nin cephe kuruluşlarında mihrabiye bulunmaktadır. Bunlardan **Edirne Beylerbeyi Camii** ve **Edirne Muradiye Camii**'nin cephe kuruluşlarında, cephenin batı tarafında, sadece bir adet mihrabiye bulunur. Bu durum cephe kuruluşunun simetrisini bozar niteliktedir. Diğer yapıların cephe kuruluşlarında ise, cephenin doğu ve batı tarafında birer adet olmak üzere toplam iki adet mihrabiye yer almaktadır. Katalogta incelediğimiz yapıların hiçbirinin cephe kuruluşunda ikiden fazla mihrabiye bulunmamaktadır. **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**, cephe kuruluşlarında şahniş bulunan yapılardır. **Bursa Yıldırım Camii**'de iki, **Bursa Yeşil Camii**'de dört ve **Bursa Muradiye Camii**'nde üç adet şahniş bulunmaktadır. Bu yapıların tamamında şahnişler cümle kapısını merkez alan bir simetriyle yerleştirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir durum, katalogta ele aldığımız yapılardan sadece Bursa'da inşa edilenlerin bazılarında şahniş bulunmasıdır. Bursa dışındaki şehirlerde inşa edilen örneklerin cephe kuruluşlarında şahniş bulunmamaktadır.

Katalogta incelediğimiz yapılar arasında, Bursa'da inşa edilmiş örneklerde karşılaşıp diğer şehirlerdeki örneklerde karşılaşmadığımız diğer bir özellik ise duvar

eti kalınlığı içerisinde yer alan duvar payelerinin yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmesidir. Özellikle **Bursa Orhan Camii**, **Bursa Yıldırım Camii**, **Bursa Yeşil Camii** ve **Bursa Muradiye Camii**'de duvar payeleri cepheden dışa taşkın şekilde inşa edilerek cephe yüzeyini beş eşit bölüme ayırmaktadır. **Bursa Ulu Camii**'de ise, bu denli sistematik olmasa da, cephe yüzeyinde yer alan ve neredeyse cephe yüksekliği ile aynı yükseklikte olan büyük nişler arasında dışa taşkın duvar payeleri bulunur.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarında en önemli unsurlardan biri son cemaat yeridir. Son cemaat yeri daima yapının kuzey cephesiyle bütünleşik olarak inşa edilmektedir ve cephenin mimarisini ve cephe yüzeyinde yer alan süslemelerin izlenimini doğrudan etkilemektedir. Hatta son cemaat yeri cephesi yapının birincil cephesi, ana beden duvarı ise yapının ikincil cephesi olarak algılanabilir. Son cemaat yeri Erken Dönem Osmanlı camilerinin pek çoğunda karşımıza çıkar. Katalogda incelediğimiz yapılardan sadece **Bursa Ulu Camii**, **Bursa Yeşil Camii** ve **Edirne Şah Melek Paşa Camii**'de son cemaat yeri bulunmamaktadır. Bunlardan **Bursa Yeşil Camii**'de, yapının kuzey cephesinde beş bölümlü bir son cemaat yeri tasarlandığı fakat tamamlanamadığı cephe yüzeyinde yer alan kemer üzengi taşlarından anlaşılmaktadır.¹⁰ Yapının son cemaat yerinin aslında var olup günümüze ulaşmadığı da düşünülmektedir.¹¹ Ancak son cemaat yerinin tasarlanmış olmasına rağmen, cephe yüzeyinde yer alan zengin bezemeyi kapatacağı için, inşasından vazgeçilmiş olduğu düşüncesi¹² bizce de daha uygun bir düşüncedir. **Edirne Şah Melek Paşa Camii**'de ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, yapının doğu cephesi giriş cephesi olarak düzenlenmiş ve bu sebeple bir son cemaat yeri inşa edilmesi mümkün olmamıştır. **Bursa Ulu Camii**'de ise, Anadolu Selçuklu ahşap direkli cami geleneğini devam ettirir nitelikte, son cemaat yeri olmadan planlanmış ve inşa edilmiş bir yapıdır.

¹⁰ Aptullah Kuran; **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, 80.

¹¹ Mimar Kemaleddin; "Bursa'da Türk Âsar-ı Mimariyesi", 317.

¹² Yıldray Özbek; **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300 - 1453)**, 326.

Minareler, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan unsurlardandır. Bütün cami yapılarında minare bulunmasına karşın, minareler sadece bazı camilerde cephe kuruluşu dâhilinde ele alınabilir. Katalogda incelediğimiz Erken Dönem yapılarından **Bursa Ulu Camii**, **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii**'nde minareler cephe kuruluşlarını etkilemiştir. Diğer camilerde ise, minareler cephenin gerisinde inşa edildiği için cephe kuruluşlarından çok yapının silüetinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere, bir camide birden çok minare bulunması hükümdarlık alametidir ve sadece sultanî camilerde birden çok minare bulunur. Banisi vezir ya da paşa gibi kimseler olan camilerde sadece bir adet minare inşa edilmiştir. **Bursa Ulu Camii** iki adet minaresi olan bir örnektir. Bu yapıda minareler cephenin doğu ve batı köşelerinde yer almış ve cephe kuruluşunu iki yandan sınırlar nitelikte inşa edilmiştir. **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii**'nde birer adet minare bulunmaktadır. Minare, **Edirne Şah Melek Paşa Camii**'de kuzey cephesinin doğu köşesinde, **Edirne Beylerbeyi Camii**'de ise doğu cephesinin kuzey köşesinde yer alır. Bu yapılarda minarelerin kübik kaideleri yapı cephesiyle bütünleşik olarak inşa edilmiştir ve cepheyi devam ettirir niteliktedir.

3.3. Cephe Kuruluşlarında Süsleme

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, süslemenin en yoğun olduğu bölümlerin başında yapıların giriş cepheleri gelmektedir. Zira cümle kapısı, son cemaat yeri ve pencereler gibi süslemenin daha yoğun olduğu mimari unsurlar cephe kuruluşlarını oluşturan unsurlardır. Ayrıca, yapıların giriş cephelerinin vurgulanması geleneği de cephe yüzeyinde süslemenin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu geleneğe; her ne kadar, Erken Dönem Osmanlı mimarisinde, Anadolu Selçuklu mimarisinde olduğu kadar bağlı kalınmasa da, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde de çeşitli teknik ve motiflerle yapıların giriş cephelerinin bezenerek vurgulandığını görmekteyiz.

3.3.1. Süsleme Teknikleri

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisi, cephe kuruluşlarında en yaygın kullanılan süsleme türü taş süslemedir. Bununla birlikte; tuğla-taş duvar süslemesi, mukarnas, çini ve sırlı tuğla cephe süslemesinde kullanılan diğer tekniklerdendir. Cephe kuruluşlarında, ahşap kapı ve pencere kanatları ile kalem işi süslemelerin yaygın olarak bulunmasına rağmen, giriş bölümünde de açıkladığımız gibi, bunların orijinallikleri genellikle tartışmalıdır. Bu sebeple, kalem işi ve ahşap süsleme tez kapsamı dışında bırakılmıştır.

Erken Dönem Osmanlı taş işçiliği teknik ve malzeme yönünden kabartma, şebeke ve kakma olmak üzere üç genel gruba ayrılabilir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, taş süslemenin büyük bir bölümünü kabartmalar oluşturur. Kabartmalar; yuvarlak veya sivri profilli veya düz yüzeyli motifler meydana getiren çeşitli teknikler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. **İznik Yeşil Camii**, dönemin kabartma süslemelerinin en zengin şekilde görüldüğü yapılardandır. Burada, düz yüzeyli kabartma tekniğinde gerçekleştirilmiş çok çeşitli palmet ve lotus motifleri dikkat çeker. Bunlar sütun ve paye başlıklarında enine yatık bordürler olarak görülür. Kabartma tekniğinde süslemenin görüldüğü diğer önemli yapılardan biri de **Bursa Yıldırım Camii**'dir. Süslemesi ile klasik bir görünüşte olan bu yapıda, mukarnasın bol ve zevkli kullanıldığı taş süsleme önem arz etmektedir. Yapının süsleme programında; mukarnasla birlikte zencirek ve benzeri geometrik süsleme, palmet düzenlemeleri ve dekoratif yazı düzenlemeleri bulunmaktadır. Kabartma tekniğindeki süslemeler açısından, **Bursa Ulu Camii** oldukça zengin bir cümle kapısına sahip olmasına rağmen cephenin diğer bölümleri oldukça sadedir. Yapının cümle kapısında, geometrik ve rumîli süsleme yanında en dikkat çeken kûfi yazıyı andıran dekoratif bordürdür. Erken Dönem Osmanlı mimarisinde, süsleme açısından en zengin yapı, şüphesiz ki, **Bursa Yeşil Camii**'dir. Bu yapıda, kabartma tekniğiyle taş işlenmiş; hatai, palmet ve rumîlerden oluşan olgun ve dengeli düzenlemeler karşımıza çıkar. Çok zengin taş işçiliğine sahip cephede, göze en çok çarpan unsur mukarnas kavsarası ve rumîli köşelikleriyle zengin bezemelere sahip

cümle kapısıdır. Cephede yer alan pencere alınlıkları, yoğun süslemelerine rağmen gözü rahatsız etmeyen düzenlemeleriyle yapının cephe süslemesini tamamlamaktadır. Dönemin önemli yapılarından biri olan **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise, kabartmadan ziyade renkli taş kakma tekniği ile yapılmış süslemeler kullanılmıştır. Ancak yapının cümle kapısında yer alan panolarda, taşla işlenmiş girift istifli yazılar önemli kabartma tekniği açısından önemli örneklerdir.

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde, taş işçiliğinin önemli ürünlerinden biri de, ajurlu korkuluk da denilen, şebekelerdir. Genellikle kafes oyma tekniği ile gerçekleştirilen şebekeler, son cemaat yeri, pencere açıklıkları ve şahnişlerde korkuluk olarak kullanılmıştır. **İznik Yeşil Camii**'nin son cemaat yerindeki şebekeler, çok zengin geometrik düzenlemeleri ve rumîli çerçeveleriyle dikkat çeker. **Bursa Yeşil Camii**'nin şahnişlerinde bulunan şebekeler ise basit geometrik düzenlemeleriyle daha yalın örneklerdir. Bununla birlikte; birçok yapıda, cephe yüzeyinde üst sırada yer alan pencere açıklıklarının da şebekeleri bulunmaktadır. Ancak bunlar düzenleme açısından oldukça sade olan basit örneklerdir. **Bursa Yeşil Camii**'nin cümle kapısı kavsarasının hemen altında yer alan pencerenin şebekesi ise dikkat çekicidir. Şebeke, altı köşeli yıldızlardan oluşan 12 ışınlı geometrik bir düzenlemeye sahiptir ve düzenlemeyi oluşturan doğru parçaları kavisli hale getirilmiş ve böylece düzenleme içerisindeki altı köşeli yıldızlara çiçek rozet görünümü kazandırılmıştır. Böylece geometrik kuruluşlu ve bitkisel niteliğe sahip bir düzenleme meydana getirilmiştir.

Birden fazla sayıdaki farklı taşın bir arada kullanılmasıyla oluşturulan süsleme Erken Dönem Osmanlı mimarisinde örneklerine sık rastlanan bir süsleme tekniğidir. **Bursa Ulu Camii** cephesindeki pencerelerden alt sırada ve en batıda bulunan pencerede, renkli mermerle işlenmiş Zengi sanatının tipik motiflerinden olan ve Selçuklu devrinden itibaren Anadolu'da da görülen, düğümlü kemer motifi bulunmaktadır. Düğümlü kemer motifinin bulunduğu diğer bir yapı da **Bursa Yıldırım Camii**'dir. Yapının cümle kapısında giriş açıklığı üzerinde bulunan motif, siyah ve beyaz renkteki farklı iki mermer kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İki farklı renkteki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiş kemerler bu grupta en

çok örneği bulunan unsurlardır. Birçok yapıda örnekleri bulunan bu uygulamanın en önemli örnekleri **Edirne Eski Camii**, **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de bulunur. Özellikle, **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de son cemaat yeri ve avlu revağındaki tüm kemerler, cümle kapısı ve yan cümle kapılarında giriş açıklığını örten kemerler ve pencere açıklıklarının alınlıkları ve sivri kemerleri tamamen kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Tuğla, Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yaygın bir inşa malzemesidir. Taş, özellikle Bursa bölgesinde temin edilmesi zor bir malzeme olduğu için, sadece çok önemli yapıların inşasında kullanılıyordu. Bu sebeple, birçok yapının cephe süslemesinde tuğlayı tek başına ya da taş ile birlikte görmek normal bir sonuç olmaktadır.¹³

Yapı cephelerinin çeşitli yerlerinde tuğlaların bir merkezden çıkan ışınlar şeklinde yerleştirilmesiyle elde edilen rozetler, bu malzeme ile yapılan süslemede önemli bir yer tutar. **Bursa Orhan Camii** son cemaat yeri kemer alınlıklarında, bu teknikle gerçekleştirilmiş ve hepsi birbirinden farklı şekillerdeki altı adet rozet bulunmaktadır. Bu yapıda, son cemaat yerinin mihrap eksenini üzerinde yer alan kemeri testere dişi şeklinde süslenmiştir. Bu, tuğlayla yapılan süslemelerin ilginç örneklerindendir. Ayrıca, yapının son cemaat yeri doğu ve batı cephelerinde ikiz kemerin üst bölümü, altıgen taşlar ve kare tuğlalarla oluşturulmuş geometrik düzenleme ile doldurulmuştur. Taş ve tuğlayla yapılan bu türdeki duvar bezemesinin zengin örnekleri, **Bursa Muradiye Camii** son cemaat yeri cephesinde bulunmaktadır. Son cemaat yeri kemer köşelikleri ve saçak silmesinin altında bordür şeklindeki yüzey, taş ve tuğlaların farklı şekilde dizilmeleriyle oluşturulmuş geometrik düzenlemelerle bezenmiştir. Söz konusu bu diziler her köşelikte farklı bir geometrik düzenleme oluşturmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerinde de uygulanan bu geometrik düzenlemeler arasına, bazı alanlarda firuze renkli çiniler kakılmış ve bu yolla bezeme daha zengin hale getirilmiştir. Cephesinde tuğlanın

¹³ Yıldız Demiriz; **Osmanlı Mimari'sinde Süsleme I – Erken Devir (1300 – 1453)**, 14.

görüldüğü diğer bir yapı da **Edirne Eski Camii**'dir. Ancak bu yapıda tuğlayla oluşturulmuş bir süslemeden söz edilemez. Yapının son cemaat yeri kemer köşelik ve alınlıkların, dört sıra tuğla ve bir sıra taşın dönüşümlü kullanılmasıyla inşa edilmiştir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisi cephe kuruluşlarında, mukarnas; cümle kapısı kavsaraları başta olmak üzere, sütun başlıkları, pencere söve ve kirişleri, kemer üzengi taşları ve bordürlerde kullanılmıştır. Ayrıca, bazı yapılarda, son cemaat yeri bölümlerinde üst örtüye geçiş mukarnas dolgularla sağlanmıştır.

İznik Yeşil Camii, mukarnas örnekleri bulunan en erken tarihli yapılardandır. Yapının son cemaat yeri sütun başlıkları mukarnas dizilerinden oluşturulmuş kübik biçimlidir örneklerdir. Bununla birlikte, son cemaat yeri cephesindeki kapının söve ve kirişlerini bezeyen dört sıra mukarnas dizisinde, kemercik yüzeylerine işlenen rumîli süslemeyle dekoratif karakter pekiştirilmiş, ışık-gölge tezaadının daha itinalı verildiği rafine bir işçilik ortaya konulmuştur.

Mukarnaslı sütun başlığının en gelişmiş örneklerine **Edirne Üç Şerefeli Camii** son cemaat yeri sütun başlıklarında rastlanmaktadır. Birbirinden farklı olarak işlenen ve başlık yüksekliğiyle orantılı olarak biçimlendirilen mukarnaslar başlık köşelerinde birer damla içerirler. Bu yapı öncesinde, **Bursa Yıldırım Camii** ve **Bursa Yeşil Camii** cümle kapılarındaki sütuncelerin başlıklarında da birkaç sıra mukarnas dizisi görülmektedir.

Cümle kapısı, mes nişi ve mihrabiye kavsaralarında mukarnasın yaygın olarak kullanıldığını Cephe Kuruluşlarını Oluşturan Unsurlar bölümünde belirtmiştik. Ancak, özellikle 15. yüzyılda inşa edilen **Edirne Eski Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapısı kavsaralarında, mukarnas dizilerinin iri sarkıtlar meydana getirecek şekilde sıralanmış olmaları dikkat çekicidir. Bu tip sarkıtlarla, **Bursa Yıldırım Camii** cephesinde yer alan mihrabiye kavsaralarında da karşılaşılmaktadır.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde mukarnasın en karakteristik kullanımlarından biri, pencerelerin söve ve giriş yüzey süslemelerinde olmaktadır. **Edirne Eski Camii** cephesinin doğu taraf pencereleri ile **Bursa Yeşil Camii** cephesindeki pencerelerin söve ve girişleri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. **Bursa Yeşil Camii**'de mukarnas uçları püsküllerle bitirilmiş, **Edirne Eski Camii**'de ise mukarnas kemercikleri içine rozet ve çarkı felek kabartmaları işlenmiştir.

Mukarnasın bir bordür olarak ele alınışını ise sadece **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapısında, köşe sütuncelerinin etrafında görmekteyiz. **Bursa Orhan Camii** ve **Bursa Muradiye Camii** son cemaat yerinin mihrap eksenı üzerindeki bölümlerinde, üst örtüye geçişte mukarnas dolguların kullanılması, cephe kuruluşlarında mukarnasla meydana getirilen diğer süsleme anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk sanatının en başarılı süsleme dallarından biri çinidir. Başlangıcını tuğla dış süsleme arasına renk katma amacıyla serpiştirilen sırlı tuğla parçalarında aramak gereken bu süsleme türü, İran'da geç devirlere kadar bir dış süsleme elamanı niteliğini korumuş, Anadolu'da ise zamanla daha çok iç süsleme kullanılır olmuştur.¹⁴

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde çinin cephe süslemesinde kullanıldığı az sayıda yapı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise **Bursa Muradiye Camii**'dir. **Bursa Muradiye Camii** cümle kapısında ve pencere alınlıklarında mozaik çini tekniğinin birbirinden çok farklı iki süslemede kullanıldığı görülmektedir. Cümle kapısı kemer köşeliğinde ve bir alınlıkta iri palmetlerle bölünmüş zeminde kıvrım dal esasına dayanan hataili ve rumîli bezeme yer alır. Diğer iki alınlıkta ise yıldızlı ve çokgenli geometrik desenler mozaik çini ile meydana getirilmiştir. Ayrıca, Giriş eyvanının duvarlarının üst bölümleri, mozaik çini tekniği kullanılarak, beyaz, lacivert ve firuze renkli çinilerle kaplanmıştır. Sonsuzluk prensibinde gerçekleştirilmiş bu düzenlemede, beyaz zemin üzerine küçük boyutlardaki lacivert altıgenler

¹⁴ Yıldız Demiriz; a.g.k., s. 18.

yerleştirilmiş ve bu altıgenler arasında kalan alanlara, daha büyük altıgenler oluşturacak şekilde, firuze renkli geometrik motifler işlenmiştir. Söz konusu bu çiniler, alt ve üstte; kartuşlar içerisindeki rumî ve palmetlerle bezenmiş ve lacivert zemin üzerine firuze, beyaz ve sarı renklerle oluşturulmuş, birer şeritle sınırlandırılmıştır.

Cephe süslemesinde çini kullanımı açısından ilginç bir diğer örnek ise Edirne Şah Melek Paşa cümle kapısında renkli sırlı tuğla ile taşa kakma suretiyle meydana getirilen geometrik kûfi yazı bordürüdür. Buna benzer bir uygulama, **Bursa Muradiye Camii** son cemaat yeri kemer köşelikleri ve alınlıklarında görülür. Burada, taş ve tuğla dizileri ile oluşturulmuş geometrik düzenlemeler arasına yer yer firuze renkli çinilerin kakılmıştır.

3.3.2. Süslemede Kullanılan Motif ve Düzenlemeler

Cephe süslemelerinde görülen motif ve düzenlemeler bitkisel süsleme, geometrik süsleme ve yazı ile süsleme olarak üç genel gruba ayrılabilir.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisi cephe süslemesinde karşılaşılan bitkisel süsleme örneklerinde en yaygın kullanılan motifler palmet, rumî ve lotus motifleridir. Bu motifler, kıvrım dallarla birlikte kullanılarak birçok farklı düzenleme meydana getirilmiştir.

Palmet düşey bir sapın iki tarafına simetrik olarak yerleştirilmiş ve uçları aşağıya doğru kıvrılmış yaprak veya yapraklardan oluşan bitkisel bir motiftir. Palmet, bitkisel düzenlemelerde tek başına düz ve ters biçimde kullanıldığı gibi rumî ve lotus motifleriyle birlikte de kullanılır. Palmet başka motifler olmadan tek başına kullanıldığında daha çok üç dilimli biçimde uygulanır ve yüzey üzerine bir düz bir ters palmetler oluşturacak şekilde dizilir. Bu düzenlemenin örnekleriyle, **İznik Yeşil Camii** sütun başlıklarında, **Edirne Şah Melek Paşa Camii** cümle kapısı kuşatma kemerinde ve **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısı mes nişi yüzeylerinde karşılaşılr.

Palmetin, bir sap üzerinde rumî ve lotus gibi diğer bitkisel motiflerle birlikte kullanımı daha çok bordür ve alınlık yüzeylerinin bezenmesinde karşımıza çıkar. Erken tarihli bir örnek olarak, **İznik Yeşil Camii**'nin şebekelerini kuşatan bordürlerden ikisinde palmetler rumîlerin merkezlerinde ve aralarında ritmik olarak tekrarlanır. Yapıda son cemaat yeri saçağında, dilimli rumîlerin kapalı bir biçim oluşturarak üç dilimli palmeti çerçeveledikleri ve taç yaprakтан çıkan iki sapın birer rumîyi taşıdığı bir düzenleme bulunmaktadır. Yine bu yapıdaki, palmetle oluşturulmuş farklı bir düzenleme ise, cümle kapısı köşe sütuncelerini çevreleyen bordürde yer alır. Bu düzenlemede, üç dilimli palmetler, taç yaprakları üç dilimli yaprak şeklinde işlenmiş lotuslarla aynı sap üzerinde yerleştirilmişlerdir.

Bursa Yeşil Camii cümle kapısını kuşatan bordürlerden en dıştakinde, kapalı biçimdeki dilimli rumîlerin çerçevelediği palmet dönemi için klasikleşmiş bir motiftir. Cümle kapısı alınlığında ise, çanak ve taç yaprakları yivlenmiş ve taç yaprağı sapa dönüşüp diğerine bağlanan üç ve beş dilimli palmetler dikkati çeker. Dar yüzeyler üç dilimli palmetle doldurulmuş, geniş yüzeylere de beş dilimli palmetler işlenmiştir. Özellikle üç dilimli palmetler, dalga kıvrımı yapacak şekilde, sapların ritmine göre yerleştirilmişken beş dilimliler sapların spiral yaptığı geniş yüzeyleri doldurmada kullanılmıştır. Alınlık köşeliklerini dolduran beş dilimli iri palmetlerin uzatılmış taç yaprakları basit bir rumîyle bitmektedir. Yapının pencere alınlıklarında da palmet motifi ile ilginç düzenlemeler meydana getirilmiştir. Alınlık yüzeylerinin profilli şeritlerle dilimli palmet veya kartuşlar şeklinde bölümlendiği bu düzenlemelerde, genel olarak üç ya da beş dilimli palmet motifleri uygulanmıştır. Palmetler, düzenleme içerisinde, ya kapalı biçim oluşturan dilimli rumîlerin merkezlerinde veya tepeliklerinde yer alırlar ya da çapraz eksenlerde bir bordür anlayışıyla palmet-rumî-palmet ritmiyle dizilirler.

Rumî bir uzun ve bir kısa yaprakтан oluşan ve uzun yaprak ucunun düğümlendiği, kısa yaprak ucunun da sapa doğru kıvrım yaptığı bitkisel bir motiftir. Motif genel olarak bu tanımlamaya uymakla birlikte, birçok farklı biçimdeki örnekleri de mevcuttur. Rumî Erken Dönem Osmanlı tezyinatında daha çok palmetle birlikte kullanılmıştır. **İznik Yeşil Camii** kuzey cephe doğu penceredeki

düzenlemede, üç dilimli palmetlerin taç yapraklarından çıkan saplarda, uzun yaprak uçları düğümlenmiş, kısa yaprakları ise küçük yaprakçıklar şeklinde düzenlenmiş birer rumî yer alır. Yapının son cemaat yeri kapısı söve ve girişleri üzerinde yer olan mukarnas dizileri arasındaki yüzeyler, kapalı bir biçim oluşturan dilimli rumîler ve bu rumînin merkezinden çıkarak diğer yaprakla geçme yapan ve saplari merkezde bir bağla birleştirilmiş birer dilimli rumî bulunmaktadır. Yapıda rumînin kullanıldığı diğer bir düzenleme son cemaat yeri şebekelerini çerçeveleyen bordürde yer alır. Burada, kapalı biçimler meydana getiren dilimli rumîler ve bu rumîlerin merkezlerindeki üç dilimli palmetlerin saplari ve taç yapraklarından çıkan rumîler, motifin dikkat çekici örnekleridir.

Bursa Ulu Camii cümle kapısı kavsara başlangıç seviyesinde yer alan ve üç dilimli madalyonlar şeklinde gerçekleştirilen düzenlemede oldukça sade rumî motifleri kullanılmıştır. Bunlar zemine dik açıyla kabartılmış ve yaprak yüzeyleri işlenmeden bırakılmış örneklerdir. Aynı yapıda, cümle kapısı mes nişlerini çerçeveleyen bordürde dilimli iki küçük yaprak şeklinde işlenmiş rumîler oldukça ilginç örneklerdir. Bunlar rumî motifinin en natüralist örneklerindendir.

Bursa Yıldırım Camii rumî motifinin görüldüğü düzenlemelere sahip bir diğer yapıdır. Bu yapıda, giriş eyvanının doğu ve batı duvarlarında yer alan şahnişlerin kemer kilit taşlarında, tabanı sekizken biçimli olan mukarnas sarkıtın etrafı iç içe dilimli rumîlerden oluşan bir düzenleme ile çevrelenmiştir.

Dönemin en yoğun süslemeli yapısı olan **Bursa Yeşil Camii**'de ise, rumînin birçok biçimdeki örnekleri mevcuttur. Yapının cümle kapısını çerçeveleyen bordürlerden dıştakinde rumîler üç dilimli palmetleri kapalı biçimler oluşturacak şekilde çevreler. Daha içte yer alan bordürde ise kapalı biçimler oluşturan dilimli rumîlerle basit rumîlerin alt üst geçme yaptığı bir düzenleme bulunmaktadır. Cümle kapısı alınlığında, çeşitli biçimlerde gerçekleştirilmiş palmetlerin düzenlemedeki en baskın motif olmasına rağmen dilimli ve basit rumîlerle yukarı doğru ilerleyen kıvrımlar düzenlemeye hareketlilik kazandıran önemli motiflerdir. Yapının cümle kapısında rumîlerin kullanıldığı bölümlerden biri de inşa kitabesidir. İnşa kitabesinin

zemin süslemesinde spiraller yapan dallar dilimli rumîlerle bitirilmiştir. **Bursa Yeşil Camii** cephe kuruluşunda yer alan mihrabiye ve pencerelerde de rumînin kullanıldığı düzenlemeler bulunmaktadır. Mihrabiye iç yüzeylerinde, tek bir saptan çıkan dilimli rumîler basit bir rumîyle biten bir sapla çatallanıp aynı ritmi devam ettirerek niş yüzeylerini çerçeveler. Pencerelerde ise; alınlık köşeliklerinde, iki ayrı sap üzerine yerleştirilen dilimli rumîlerden oluşan bir düzenleme bulunmaktadır.

Bursa Muradiye Camii inşa kitabesinin kartuş uç kısımları kapalı biçimdeki dilimli rumîlerle süslenmiştir. **Edirne Üç Şerefeli Camii** kitabe ve yazı panolarının zemini ise spiraller yapan dallar üzerindeki rumîlerden meydana getirilmiş bir düzenlemeyle dolgulanmıştır.

Lotus, rumî ve palmet kadar sık olmasa da Erken Dönem Osmanlı tezeyinatında kullanılan motiflerden biridir. Genellikle palmet ve rumî motifleriyle birlikte kullanılan lotusun düzenlemede tek motif olarak kullanıldığı da görülmektedir. Buna örnek olarak **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısındaki köşe sütuncesi kaidesi gösterilebilir. Yapıda sütunce kaidelerinden sağdakinin üst bölümü kabartma tekniğinde yapılmış bir sıra lotus friziyle bezenmiştir. Lotusun diğer motiflerle birlikte kullanımı daha çok bordür ya da frizlerde karşımıza çıkar. **İznik Yeşil Camii** cümle kapısının doğudaki sütuncesi lotus-palmet düzenlemeli bir bordürle çerçevelenmiştir. Burada üç dilimli palmetlerle birlikte kullanılan lotuslar, üç dilimli tomurcuk biçimindeki taç yapraklara ve düğümlenmiş gövde yapraklarına sahiptir ve palmetlerle aynı sap üzerine yerleştirilmişlerdir. Yapının kuzey cephesinin batı tarafında yer alan pencerenin alınlığında da palmet-lotus dizisinden oluşmuş bir bordür görülür. Lotuslar, burada palmetleri çevreler ve yan yaprakların birleşme noktaları üç dilimli küçük palmetler şeklinde düzenlenmiştir.

Bursa Ulu Camii cümle kapısını çerçeveyen bordürlerden en dıştaki girift bir lotus-palmet frizi şeklindedir. Bordür yüzeyi düz ve ters yerleştirilmiş lotusların saplarının geçmeler yapmasıyla oluşturulmuş üç dilimli palmetlerle bölümlenmiştir.

Bursa Yeşil Camii bitkisel süslemelerinde lotus motifi neredeyse hiç kullanılmamıştır. Yapının cephe süslemesinde lotus motifi sadece cümle kapısı mes nişi köşeliklerinde palmet ve rumî motifleriyle birlikte görülür.

Lotus motifinin görüldüğü diğer bir yapıda **Edirne Üç Şerefeli Camii**'dir. Yapı cephesinde yer alan ve asıl ibadet mekânına geçişi sağlayan yan kapıların tonoz başlangıç kemeri, alt kenarlara yapılan eklemelerle dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş ve dilimli kemer yüzeyine lotus-palmet motiflerinden oluşan ve oyma tekniği ile yapılmış bir bezeme uygulanmıştır.

Geometrik süsleme nokta, çizgi ve yaylardan meydana gelen motif topluluklarına dayanır. Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse; bu motifler nokta, çizgi, daire, üçgen, kare, dikdörtgen, eşkenar dörtgen, beşgen, altıgen, sekizgen, ongen, onikigendir. Söz konusu bu motiflerin belirli ilkeler çerçevesinde, belirli eksenler üzerinde birbirleriyle veya sadece birinin tekrarlanmasıyla, geometrik düzenleme olarak adlandırılan yüzey bezemesi meydana getirilmektedir.

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde geometrik düzenlemelerin farklı malzemeler üzerine işlendikleri görülür. Düzenlemelerin cephe süslemesinde en çok kullanıldığı unsur şebekeler ve taş-tuğla malzeme kullanılan son cemaat yeri kemer alınlık ve köşelikleridir. Buna cümle kapısı ve pencere bordürleri de eklenebilir.

İznik Yeşil Camii son cemaat yeri şebekeleri sonsuz düzendeki geometrik düzenleme ile bezenmiştir. Bunlar çeşitli çokgenler ve çizgilerle oluşturulmuş geometrik düzenlemelerin yüzey üzerine belirli eksenler doğrultusunda tekrar tekrar işlenmesiyle oluşturulmuştur.

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde, geometrik süslemenin daha çok yıldız motifini temel alan düzenlemelerle uygulandığı gözlenmektedir. **Bursa Ulu Camii** cümle kapısını çerçeveleyen ikinci bordür altı kollu ve altı köşeli yıldızlar ile altıgenler ve kırık çizgilerden oluşturulmuştur. **Bursa Yeşil Camii** şahnişlerindeki şebekelerde kırık çizgi sisteminden gelişen geometrik düzenlemede altı köşeli

yıldızların kollarının bir düzgün altıgen yaparak çaprazlanmasıyla altı kollu yıldızlar oluşturulmuştur. Aynı yapıda, cümle kapısının kavsara başlangıç seviyesinde yer alan pencerede, altı köşeli yıldızlardan oluşan 12 ışınli geometrik düzenlemeli bir şebeke bulunmaktadır. Bu örnekteki dikkat çekici özellik, şebekedeki geometrik düzenlemeyi oluşturan doğru parçalarının zıt yönlerde hafifçe eğilerek kavisli hale getirilmesidir. Böylece düzenleme içerisindeki altı köşeli yıldızlar birer çiçek rozet görünümü kazanmıştır. Düzenleme içerisindeki doğru parçalarının kavisli hale getirilmeleri geometrik bezemeye bitkisel nitelik de kazandırmıştır. **Bursa Muradiye Camii** cephesinde yer alan pencerelerden ikisinin alınlığı, mozaik çini tekniği ile yapılmış ve kesişen ve kırık çizgilerin sekiz köşeli yıldızlar meydana getirdiği geometrik düzenlemeyle bezenmiştir.

Taş-tuğla malzeme ile inşa edilmiş son cemaat yeri kemer alınlık ve köşeliklerinde daire ya da çokgen gibi geometrik motiflerin ulanmasıyla elde edilen düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır. Bu düzenlemeler çokgenler ya da dairelerin yatay, dikey ve çapraz eksenlerde birbirlerine eklenmeleriyle oluşur. Bu düzenlemenin örnekleri, **Bursa Orhan Camii** son cemaat yeri doğu ve batı cephesindeki ikiz kemer alınlıklarında ve **Bursa Muradiye Camii** son cemaat yeri kuzey cephe üst kuşak ile ikinci ve üçüncü kemer köşeliklerinde görülebilir.

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde, süslemede kullanılan diğer bir geometrik düzenleme ise tek eksenli düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler daha çok bordürlerde görülür. Düzenleme, sınırlanmış bir yüzey üzerinde alt-üst geçme yapan kırık çizgilerle ya da tek bir çokgenin yan yana tekrarlanmasıyla meydana getirilebilir. İkili ya da üçlü zencirek olarak adlandırılan geometrik süsleme bu gruba dâhil edilebilir. **Bursa Yıldırım Camii** cümle kapısı köşe sütuncesini çerçeveleyen bordür bu düzenlemenin örneklerindendir. Aynı yapıda cephe yüzeyinde yer alan pencerelerin söve ve kirişleri, iki düz şeridin geçmeler yaparak meydana getirdiği uzun ve eşkenar altıgenlerden oluşan bir bordürle bezenmiştir. Ayrıca, bordürü meydana getiren altıgenlerin yüzeyleri yazı ile dolgulanarak bordüre yazı kuşağı niteliği de kazandırılmıştır.

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yazı, belge niteliği taşıyan kitabelerde karşımıza çıkmakla beraber, bir dekoratif unsur olarak süslemede de kullanılmıştır. Genel olarak, sülüs ve kûfi yazı tiplerinin kullanıldığı bu dönemde kitabelerde sülüs, süslemede ise kûfi hat tercih edilmiştir.

Kûfi hattın süsleme amacıyla kullanımında yazının köşeli biçimlere sahip olması ve dolayısıyla geometrik bezemelere imkan vermesi etkili olmuştur. Bezeme amacıyla kullanılan kûfi hat, yapıların daha çok cümle kapısı ve pencere gibi bölümlerinde görülmektedir. Kûfi hattın düz kûfi, geometrik kûfi, örgülü kûfi ve çiçekli kûfi olmak üzere dört türü bulunmaktadır. Düz kûfide harflerin köşeleri yuvarlatılmıştır ve harfler etrafında geometrik ya da bitkisel motifler bulunmaz. **Bursa Ulu Camii** cümle kapısının mes nişlerinin üst bölümlerinde bulunan yarım kalmış yazılar bu türe örnek gösterilebilir. Geometrik kûfide harfler köşeli olarak düzenlenmiş ve genellikle kare, daire ya da altıgen gibi geometrik motiflerle çerçevelenmiştir. **Bursa Yıldırım Camii** cephesinde yer alan pencerelerin sövelerindeki eşkenar altıgenlerin yüzeyleri geometrik kûfi ile dolgulanmıştır. Bu yazı türünün bir örneği de **Edirne Şah Melek Paşa Camii** cümle kapısını çerçeveleyen bordürde karşımıza çıkmaktadır. Örgülü kûfide harflerin dikey eksenindeki uçlarının düğümler yaparak örgü meydana getirdiği görülmektedir. **İznik Yeşil Camii** cephesinde batıdaki pencerenin kirişinde uçları dış bükey olarak dilimlenmiş kartuş içinde örgülü kûfi görülür. Benzer bir uygulamayı **Bursa Yeşil Camii** cephesinde doğu ve batı köşelerde yer alan pencerelerin alınlıklarında da görmek mümkündür. Çiçekli kûfide ise harf uçları yaprak ya da çiçek şeklinde sonuçlanır. **Bursa Yeşil Camii** cümle kapısını kuşatan bordürlerden en içtekinde çiçekli kûfi kullanılmıştır. Kûfinin diğer yazı tipleriyle birlikte kullanımı da söz konusudur. **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapısında, bitkisel süslemeli bir zemin üzerinde iki satır halinde düzenlenen kitabenin üst satırı kûfi, alt satırı ise sülüs hatla yazılmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sülüs hat daha çok kitabelerde kullanılmış bir yazı tipidir. Ancak, bazı yapılarda sülüs hattın da dekoratif amaçla kullanıldığı görülmektedir. **Bursa Yıldırım Camii** ve **Bursa Yeşil Camii** cephelerinde yer alan

pencerelerin söve, kiriş ve alnlık yüzeylerine sülüs hat ile dini konuların işlendiği görülmektedir. Ayrıca, **Bursa Yeşil Camii** cümle kapısını kuşatan dıştaki yazı bordürü de sülüs hatla işlenmiştir. **Edirne Üç Şerefeli Camii**'de ise, cümle kapısı mes nişleri üzerindeki dikdörtgen panolarda aynalı yazı tekniğinin sülüs hatla düzenlenmiş örnekleri bulunmaktadır.

4. 15. YÜZYIL İSTANBUL CAMİ MİMARİSİNİN CEPHE KURULUŞLARI

Katalogda yer alan İstanbul camilerinden, **Firuz Ağa Camii** merkezi planlı; **Mahmud Paşa Camii**, **Murad Paşa Camii**, **Rum Mehmed Paşa Camii**, **Davud Paşa Camii** ve **Atik Ali Paşa Camii** ters T planlı camilerdir. **Fatih Camii** ise plan kuruluşu ve genel mimari özellikleriyle diğer yapılardan ayrılır. **Fatih Camii**, merkezi kubbeli ve revaklı-şadırvanlı avlulu plan kuruluşuna sahip bir yapıdır.

15. yüzyılda, İstanbul'da inşa edilmiş camiler plan kuruluşlarıyla olduğu kadar cephe kuruluşlarıyla da Erken Dönem Osmanlı cami mimarisini devam ettiren yapılardır. Ancak bunlar, Erken Dönem Osmanlı camilerine nazaran daha gelişmiş bir inşa tekniği ve daha kuvvetli bir üslûpla inşa edilmiştir.¹⁵

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında, bazı küçük farklılıklara rağmen bir üslûp birliğinin hâkim olduğu söylenebilir.

4.1. Cephe Kuruluşlarının Mimari ve Süsleme Özellikleri

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında, Erken Dönem camilerinde olduğu gibi, cepheyi meydana getiren ana beden duvarı yüzeyinde cümle kapısı, pencere açıklıkları, mihrabiyeler, son cemaat yeri ve minare gibi unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurların tümü, Katalogda yer alan İstanbul camilerinin neredeyse hepsinin cephe kuruluşlarında yer alır.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cümle kapıları genel olarak tanımlamak gerekirse, bunların yapının kuzey cephesinde, mihrap ekseninde yer alan ve

¹⁵ 15. yüzyıl İstanbul cami mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E.H. Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 855-886 (1451-1481)**. – Tahsin Öz; **İstanbul Camileri**.

dikdörtgen prizmatik bir kütle olarak yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş, mukarnas kavsaraları, mes nişleri ve yay kemerli giriş açıklıkları bulunan örnekler olduğu söylenebilir.

Katalogda yer alan İstanbul'da inşa edilmiş yedi camiden sadece ikisinin cümle kapısında mukarnas kavsara bulunmamaktadır. Bunlardan **Murad Paşa Camii** cümle kapısı ana nişi düz tavanla örtülüdür. Bu düz tavan aynı zamanda kuşatma kemeri işlevi gören bir Bursa kemeriyle gizlenmiştir. Cümle kapısında mukarnas kavsara bulunmayan diğer yapı ise **Rum Mehmed Paşa Camii**'dir. Bu yapıda, cümle kapısı ana nişi sivri kemerli bir tonozla örtülüdür. **Mahmud Paşa Camii** ve **Fatih Camii** cümle kapılarının mukarnas kavsaraları, ortadaki mukarnas dizisi iri bir sarkıt meydana getirecek şekilde inşa edilmiştir. Firuz Ağa Camii ve **Atik Ali Paşa Camii** cümle kapılarında ise sarkıtlar kavsaranın köşelerinde yer alır. **Davud Paşa Camii** cümle kapısındaki mukarnas kavsara düzenlemesi diğerlerinden farklıdır. Bu yapıda, cümle kapısının kavsarası dilimli bir yarım sivri kubbe ve bunun altındaki bir sıra mukarnas dizisinden oluşmaktadır.

Mes nişi, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cümle kapılarında yaygın olarak karşılaşılan bir unsurdur. Katalogda yer alan İstanbul camilerinden sadece Firuz Ağa Camii cümle kapısında mes nişi bulunmamaktadır. Mes nişi bulunan yapıların hepsinde nişleri çokgen profilli açıklıklar şeklindedir ve bunların kavsaraları **Fatih Camii**, **Murad Paşa Camii** ve **Atik Ali Paşa Camii**'de mukarnas dizileri; **Mahmud Paşa Camii**, **Davud Paşa Camii** ve **Rum Mehmed Paşa Camii**'de yarım kubbelerden oluşur.

Köşe sütunceleri ise, 15. yüzyıl İstanbul camileri cümle kapılarında sık karşılaşılan bir unsur değildir. Katalogda yer alan yedi İstanbul camisinin sadece ikisinde, **Fatih Camii** ve **Davud Paşa Camii** cümle kapılarında, köşe sütuncesi bulunmaktadır. Köşe sütunceleri her iki yapıda da birbirine benzer şekildedir. Bunlar mukarnas başlık ve kaideleri bulunan ve başlık ve kaidelere bitişik kum saati biçimli düzenlemelerle vurgulanmış örneklerdir. Ancak **Fatih Camii**'de başlık ve kaideleri oluşturan mukarnas dizileri oldukça zengin örnekler olmalarına rağmen **Davud Paşa**

Camii'deki sütunce başlık ve kaideleri köşeleri pahlanarak mukarnasa benzetilmiş uygulamalar şeklindedir.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cümle kapılarının tümü silmelerle hareketlendirilmiş olmasına rağmen, silmeler derin kademelenmeler oluşturmaktan ziyade cümle kapısını üç yönden çerçeveler niteliktedir. **Mahmud Paşa Camii**, **Fatih Camii** ve **Rum Mehmed Paşa Camii**'de silmelerle cümle kapısı yüzeyinde bordür özelliği gösteren alanlar oluşturulmuş ancak bu alanların yüzeyleri herhangi bir bezeme işlenmeden boş bırakılmıştır. Bununla birlikte, bu yapıların cümle kapılarının hiçbirinde tepelik bulunmamakta, cümle kapılarını sınırlayan çerçevelerin üst bölümlerinde herhangi bir unsura rastlanmamaktadır.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin tümünde, cümle kapıları giriş açıklıklarında farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuş yay kemerler bulunmakta ve yine tüm yapılarda, yay kemer üzerinde kitabeler yer almaktadır. **Mahmud Paşa Camii** ve **Fatih Camii** cümle kapılarında, yay kemer üzerinde kitabeler bulunmakla birlikte, mes nişi üzerinde de kitabeler bulunur. Bu kitabelerden sadece **Atik Ali Paşa Camii** cümle kapısında bulunan orijinal değildir. Kitabelerin tümü Celî sülüs hatla yazılmış ve Firuz Ağa Camii dışındakilerin hepsi mermer üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir. Firuz Ağa Camii'de ise harfler, metalden yapılmış ve mermer üzerine çivilerle tutturulmuştur.

Katalogda yer alan İstanbul camilerinden **Mahmud Paşa Camii**, **Fatih Camii**, **Murad Paşa Camii** ve **Atik Ali Paşa Camii** cümle kapıları mermerden, **Rum Mehmed Paşa Camii**, **Davud Paşa Camii** ve **Firuz Ağa Camii** cümle kapıları ise düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekirse, bu yapıların tümünde ana beden duvarları düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Ancak **Rum Mehmed Paşa Camii** ve Firuz Ağa Camii cepheleri tamamen sıvanmış durumdadır.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında, pencereler ve mihrabiyeler daima cümle kapısını merkez alan bir simetri ile yerleştirilmiştir.

Neredeyse tüm yapılarda pencere açıklıkları iki sıra halindedir ve iki alt sıra penceresinin arasında bir mihrabiye bulunmaktadır.

Katalogda yer alan İstanbul camilerinden sadece **Atık Ali Paşa Camii**'de üst sıra penceresi yoktur. Diğer yapıların tümünde hem alt hem de üst sırada pencere açıklığı bulunur. Cephe kuruluşlarında, üst sırada yer alan pencereler, **Fatih Camii** dışındaki tüm yapılarda birbirine benzer şekildedir. Bunlar sivri kemerli açıklıklar şeklinde ve şebekeleri bulunan örneklerdir. **Fatih Camii**'de ise üst sıra pencereleri, alt sıradakilere oldukça benzemektedir. Bunlar sivri kemerli alınlıkları bulunan dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiştir.

Cephe kuruluşlarında alt sırada yer alan pencereler, kademeli olarak duvar yüzeyinden çökertilen birkaç sıra profilli silme ile oluşturulmuş geniş çerçeveler içerisindeki, sivri kemerli alınlıkları bulunan ve söve ve girişleri yekpare mermerden yapılmış dikdörtgen açıklıklar olarak tanımlanabilir. Bu tanıma sadece **Rum Mehmed Paşa Camii** ve **Firuz Ağa Camii** cephelerinde yer alan alt sıra pencereleri uymamaktadır. **Rum Mehmed Paşa Camii** alt sıra pencereleri, cephe yüzeyinde yer alan ve çok derin olmayan sivri kemerli nişler içerisindeki dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. **Firuz Ağa Camii**'de alt sıra pencereleri ise, alınlığı bulunmayan ve herhangi bir şekilde çerçevelenmemiş dikdörtgen açıklıklar olarak düzenlenmiştir. **Mahmud Paşa Camii** cephesinde 3. sırayı meydana getiren, şebekeli ve dairesel biçimli pencereler ise diğer yapılarda örnekleri bulunmayan istisnalar olarak karşımıza çıkar.

Mihrabiyeler 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında yaygın olarak karşılaşılan unsurlardır. Katalogda yer alan İstanbul camilerinden sadece **Rum Mehmed Paşa Camii** ve **Firuz Ağa Camii** cephe kuruluşlarında mihrabiye bulunmaz. Mihrabiyeler de alt sıra pencere açıklıkları gibi, duvar yüzeyinden çökertilen birkaç sıra profilli silme ile oluşturulmuş geniş çerçeveler içerisinde yer alır. **Fatih Camii** dışındaki tüm yapılarda, mihrabiyelerin mukarnas kavsaraları bulunmaktadır. **Fatih Camii**'deki mihrabiyeler ise dilimli yarım konik kavsaraları bulunan örneklerdir.

Son cemaat yeri 15. yüzyıl İstanbul camilerinin olmazsa olmaz unsurudur. Katalogda yer alan İstanbul camilerinin tümünde son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu yapılardan **Fatih Camii** ve Firuz Ağa Camii dışındakilerin tümünde son cemaat yeri beş bölümlüdür. Son cemaat yeri bölüm sayısı **Fatih Camii**'de yedi, Firuz Ağa Camii'de üçtür.

Mahmud Paşa Camii dışındaki bütün yapılarda, son cemaat yeri revağını oluşturan sütunlar yekpare mermer ya da granitten yapılmıştır. **Mahmud Paşa Camii** son cemaat yeri revağını oluşturan ayaklar daha önce mermer ve dairesel gövdeli iken, gerçekleştirilen onarımlar sonrası bunlar kesme taşlarla kaplanmış ve yivli gövdeli ve volütlü başlıkları bulunan ayaklar haline getirilmiştir.¹⁶ **Atik Ali Paşa Camii**'de olduğu gibi, bazı yapılarda mermer ve granit sütunlar bir arada kullanılabilir. Bu durumda, mihrap eksenine daha yakın olan sütunlarda mermer, diğerlerinde ise granit tercih edilmiştir.

Son cemaat yeri sütunlarında genellikle mukarnaslı başlıklar kullanılmıştır. **Fatih Camii**, Firuz Ağa Camii ve **Atik Ali Paşa Camii** son cemaat yerindeki tüm sütunlarda mukarnaslı başlıklar bulunur. **Murad Paşa Camii**'de köşelerdeki sütunlarda baklava dilimli, diğerlerinde mukarnaslı; **Davud Paşa Camii**'de ise mihrap eksenini üzerindeki sütunlarda mukarnaslı, diğerlerinde baklava dilimli başlıklar kullanılmıştır. **Rum Mehmed Paşa Camii** son cemaat yeri sütun başlıkları küresel biçimli sade örneklerdir.

Son cemaat yeri daima sivri kemerlerle oluşturulmuştur. Ancak bunların inşasında farklı malzemeler kullanılmıştır. Son cemaat yeri kemerleri, **Mahmud Paşa Camii** ve **Fatih Camii**'de farklı iki renkteki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla; **Murad Paşa Camii**, **Davud Paşa Camii**, **Firuz Ağa Camii** ve **Atik Ali Paşa Camii**'de düzgün kesme taşla; **Rum Mehmed Paşa Camii**'de ise tuğlayla inşa edilmiştir. Son cemaat yeri kemer köşelikleri ve alınlıklarında ise, son cemaat

¹⁶ E.H. Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 855-886 (1451-1481)**, 178.

yeri kemerlerinin inşasında kullanılan malzemenin aynısı kullanılır. Katalogda yer alan İstanbul camilerinden sadece **Rum Mehmed Paşa Camii**'de son cemaat yeri kemer ile kemer köşelikleri farklı malzemelerle inşa edilmiştir. Yapının kemer köşelikleri düzgün kesme taş-derz dokuludur.

15. yüzyıl İstanbul camilerinde, son cemaat yeri üst örtü elemanı olarak kubbe, üst örtüye geçiş elemanı olarak da tromp ya da pendentif kullanılmıştır. Katalogda yer alan İstanbul camilerinin tümünde, son cemaat yeri üst örtü ve üst örtüye geçiş elemanları bu tanıma uyar. Ancak **Atik Ali Paşa Camii** son cemaat yerinin mihrap eksenini üzerindeki bölümünde üst örtüye geçiş mukarnaslı dolgu ile sağlanmıştır.

Son cemaat yerlerinin mihrap eksenini üzerindeki bölümlerini vurgulamak için, bu bölümde yer alan kemer alınlıkları ve kubbe kasnakları diğerlerine nazaran daha yüksek inşa edilir. Katalogda yer alan İstanbul camilerinden **Fatih Camii**, **Davud Paşa Camii** ve **Atik Ali Paşa Camii**'de mihrap eksenini üzerindeki kemer alınlıkları ve kubbe kasnakları, **Murad Paşa Camii**'de ise sadece kubbe kasnağı diğerlerinden daha yüksektir. Ayrıca, **Fatih Camii** son cemaat yerinde, mihrap eksenini üzerinde yer alan kemer yeşil ve beyaz, diğer kemerler ise kırmızı ve beyaz renkteki mermerlerle inşa edilmiştir.

Minareler, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarını doğrudan etkileyen unsurlardır. Katalogda yer alan İstanbul camilerinin tümünde minareler cepheyle bütünleşik olarak inşa edilmiştir ve **Fatih Camii** dışındaki tüm yapılarda bir adet minare bulunur. **Firuz Ağa Camii** dışındaki tüm tek minareli camilerde, minareler yapının batı cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve bunlar kare planlı kaideleriyle cephe kuruluşunu batıya doğru devam ettirir. Sadece **Firuz Ağa Camii**'nin minaresi doğu cephenin kuzeyinde yer alır ve bunun kaidesi çokgen planlıdır. Tek minareli camilerde, **Mahmud Paşa Camii** dışındaki tüm yapılarda, minare kaidesinin kuzey cephesinde, yay kemerli ince uzun açıklıklar şeklindeki minare kapıları bulunmaktadır. İki adet minaresi bulunan ve minareleri doğu ve batı cephelerin kuzey köşelerinde yer alan **Fatih Camii**'de, minareler, cepheyle

bütünleşik olarak inşa edilmelerine rağmen avlu duvarının dışında kaldıkları için, cephe kuruluşunun avlu içi izleniminde doğrudan bir etki oluşturmazlar. Ancak, bu minareler yapı silüetinin daha anıtsal hale gelmesini sağlamıştır.

15. yüzyıl İstanbul camilerin cephe kuruluşlarında, metin içerisinde sözünü ettiğimiz mukarnas kavsara ve sütun başlıkları, profilli silmeler, mermer şebekeler, kitabeler ve iki renk taş kullanımları dışında neredeyse hiç süsleme bulunmaz. **Davud Paşa Camii** cümle kapısının kuşatma kemeri yüzeyine palmet motiflerinden oluşan ve oyma tekniği ile yapılmış bir bezeme uygulanmış, **Firuz Ağa Camii** cümle kapısı giriş açıklığı sövelerinin üst kısımlarının iç yüzeylerinde birbirine simetrik rumîlerin birleşmesiyle oluşturulmuş iç içe iki palmet motifi, kabartma tekniği ile işlenmiştir. **Mahmud Paşa Camii** mihrabiye kavsaralarında üç dilimli palmetle oluşturulmuş tepelikler ve **Fatih Camii** cümle kapısında ise birkaç çiçek rozet bulunur. 15. yüzyıl İstanbul camilerin cephe kuruluşlarında, bunlar dışında bitkisel düzenleme ya da motif örneği yoktur. Geometrik düzenlemeler ise sadece pencere şebekelerinde görülmektedir. Ancak bunlar oldukça sade örneklerdir. Yazı ile süsleme ise kitabeler dışında görülmez.

4.2. Erken Osmanlı Camilerinden Alınan Etkiler

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşları değerlendirildiğinde, bunların Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşlarından bazı etkiler aldığı görülür.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir yapının plan kuruluşu ile cephe kuruluşu arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır ve yapının plan kuruluşu, cephe kuruluşunun meydana getirilmesini etkiler. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde karşılaşılan plan tipleri, genel özellikleriyle 15. yüzyıl İstanbul camilerinde de görülür.

Hem Erken Dönem hem de 15. yüzyıl İstanbul camilerinde en sık karşılaşılan plan tipi ters T plan kuruluşudur. Ters T planlı Erken Dönem Osmanlı camilerinin

birçoğunda, cephe kuruluşu mihrap ekseni üzerinde derin bir eyvan meydana getirecek şekilde gerçekleştirilmiş ve yapıların cümle kapısı bu eyvandaki bir takım düzenlemelerle meydana getirilmiştir. Bazı örneklerde ise, cephe kuruluşu düz bir satıh halinde olmasına rağmen, cümle kapılarının dışa taşkın inşa edilmeleri ve tonozlu bir kavsara ile örtülmeleri sonucu, mihrap ekseni üzerinde eyvan görünümündeki cümle kapıları meydana getirilmiştir. 15. yüzyıl İstanbul camilerinin hiç birinde mihrap ekseni üzerinde yer alan derin eyvanlarla karşılaşılmaz. Bununla birlikte, mihrap ekseni üzerinde yer alan cümle kapısının bir eyvan görünümünde inşa edildiği **Edirne Beylerbeyi Camii** ile **İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii** cümle kapıları birbirine oldukça benzemektedir. Ancak, **İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii** cümle kapısı, diğer 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cümle kapılarından oldukça farklı bir örnek olduğu için, söz konusu iki yapı arasındaki benzerlik, 15. yüzyıl İstanbul camileri açısından bir genelleme yapabilmek için yeterli bir veri değildir. 15. yüzyıl İstanbul camilerinin birçoğunun ters T plan kuruluşuna sahip olmasına rağmen, bu plan kuruluşundaki Erken Dönem Osmanlı camilerinin, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarını cümle kapısı uygulamaları açısından etkilediği söylenemez.

Merkezi planlı camilerde ise, Erken Dönem yapıları ile 15. yüzyıl İstanbul yapıları arasında cephe kuruluşları açısından tek benzerlik son cemaat yeri bölüm sayısındır. Kaynağını Anadolu Selçuklu mescidlerinden alan merkezi planlı camiler, kare planlı bir mekân ve üç bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. **İznik Yeşil Camii** örneğinde olduğu gibi, merkezi planlı Erken Dönem Osmanlı camilerinin birçoğunda, cephe kuruluşunun en önemli unsurlarından biri olan son cemaat yerinin, genellikle yapı ana beden duvarından daha yüksek inşa edildiği ve son cemaat yeri bölümlerinin kapı ve şebekelerle kapatıldığı görülür. Kalkan duvarlı tip olarak da adlandırılan bu plan kuruluşundaki yapılarda, son cemaat yeri neredeyse tamamen kapalı bir bölüm olarak algılanmakta ve hantal bir görünüme neden olmaktadır. Merkezi planlı bir yapı olan **İstanbul Firuz Ağa Camii** ise üç bölümlü bir son cemaat yerine sahip olmakla birlikte, bunun son cemaat yeri zarif mermer sütunlar ve geniş kemer açıklıklarıyla meydana getirilmiş ve ana beden duvarından

daha alçak tutulmuştur. Böylece yapının cephe kuruluşu oldukça akıcı bir görünüme sahip olmuştur.

Plan kuruluşuyla diğer Erken Dönem Osmanlı camilerinden ayrılan **Edirne Üç Şerefeli Camii**, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin en önemlisi olan **İstanbul Fatih Camii** ile özellikle cephe kuruluşu açısından oldukça benzerdir. Osmanlı mimarisinde revaklı-şadırvanlı avluya sahip ilk yapı olan **Edirne Üç Şerefeli Camii**, bu özelliği ile **İstanbul Fatih Camii**'ni etkilemiştir. Her iki yapıda da cepheye bütünleşik olarak inşa edilmiş ve son cemaat yerini de içine alan revaklı bir avlu bulunmaktadır. Ayrıca, her iki yapıda da son cemaat yeri ve avlu revağını oluşturan sütun, sütun başlığı ve kemerler, özellikle mukarnas ve iki renk taş kullanımı açısından, birbirine çok benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu yapılarda uygulanan gelişmiş inşa teknikleri sayesinde cepheyi oluşturan ana beden duvarı yüzeyine çok sayıda pencere ve kapı açılabilmiştir. Başta cümle kapısı olmak üzere, söz konusu bu kapı ve pencereler, düzenleme açısından benzer özellikler gösterir. İki yapının cümle kapısı arasındaki farklılıkların sadece kapıların boyutları ve köşe sütuncesi düzenlemeleri olduğu söylenebilir.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında karşılaşılan cümle kapısı, pencere, mihrabiye, son cemaat yeri ve minare gibi unsurların ön örnekleri, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkmaktadır.

15. İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında; kuzey cephede mihrap ekseninde yer alan mukarnas kavsaralı dışa taşkın cümle kapıları, sivri kemerli alınlıklı alt sıra ve sivri kemerli açıklıklar şeklindeki şebekeli üst sıra pencereleri, mukarnas kavsaralı mihrabiyeler, mukarnas başlıklı sütunlar ve sivri kemerden meydana getirilmiş ve kubbelerle örtülü son cemaat yerleri ile kare planlı kaideleriyle cepheyi devam ettirir nitelikteki minareler, bazı yapılardaki istisnalar dışında karakteristiktir. Ayrıca bu unsurlar, cephe yüzeyine, daima cümle kapısını merkez alan bir simetri ile yerleştirilir. Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşları incelendiğinde, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında uygulanan bu unsur ve düzenlemelerin benzerleri ile karşılaşılr.

Erken Dönem Osmanlı camilerinden, **Bursa Ulu Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Edirne Muradiye Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapıları, dışa taşkın dikdörtgen prizmatik kütleleri, mukarnas kavsaraları ve mes nişleriyle 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cümle kapıları etkilemiş örneklerdir. Özellikle, **Edirne Eski Camii** ve **Edirne Üç Şerefeli Camii** cümle kapıları ile **İstanbul Mahmud Paşa Camii** ve **İstanbul Fatih Camii** cümle kapıları arasında benzerlikler dikkat çeker. Dört yapıda da sivri kuşatma kemerleriyle çerçevelenmiş mukarnas kavsara iri sarkıt meydana getirecek şekilde inşa edilmiş, mermerle kaplı cümle kapsısı yüzeyleri silmelerle hareketlendirilmiştir. **Bursa Ulu Camii** ve **Bursa Yeşil Camii** cümle kapıları ise yoğun bezemeleri ile 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cümle kapılarından tamamen ayrılmasına rağmen, erken tarihli bu iki yapının Edirne’de ve İstanbul’da daha sonra inşa edilen yapıların cümle kapılarını etkiledikleri aşikârdır.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında, neredeyse tüm yapılarda bulunan sivri kemerli alınlıklı pencere açıklığı düzenlemeleri, Erken Dönem Osmanlı camilerinin birçoğunun cephe kuruluşunda da mevcuttur. **İznik Yeşil Camii**, **Bursa Yıldırım Camii**, **Edirne Eski Camii**, **Bursa Yeşil Camii**, **Bursa Muradiye Camii** ve **Edirne Şah Melek Camii** cephelerinde yer alan bu tipteki pencereler daha yoğun bezenmiş olmalarına ve bunların düzenlenmesinde iki renk taş, çini ve tuğla gibi farklı malzeme ve tekniklerin kullanılmış olmasına rağmen, bunlar genel hatlarıyla 15. yüzyıl İstanbul camilerindeki pencere düzenlemelerine öncülük etmiştir. İsmi saydığımız bu yapılardaki sivri kemerli açıklıklar şeklindeki şebekeli pencere düzenlemeleri de, aynı şekilde 15. yüzyıl İstanbul camilerinde karşımıza çıkar. Bununla birlikte, söz konusu pencere düzenlemelerinin cephe yüzeyine yerleştirilmesi hem Erken Dönem Osmanlı camilerinde hem de 15. yüzyıl İstanbul camilerinde aynı şekilde gerçekleştirilmiştir.

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında karakteristik unsurlardan biri olan mihrabiyeler, Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşlarında daha nadir yer almıştır. Ancak, özellikle **Bursa Yıldırım Camii** ve **Bursa Yeşil Camii** cephe kuruluşlarında yer alan mihrabiyeler, yoğun bezemeleri dışında, mukarnaslı

kavsaraları ve silmelerle oluşturulmuş çerçeveleri ile 15. yüzyıl İstanbul camilerindeki örneklere oldukça benzerdirler.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin birçoğunda son cemaat yeri bulunmakla birlikte, bu dönemde son cemaat yeri bulunmayan camilerle de karşılaşılır. 15. yüzyıl İstanbul camilerinde ise, son cemaat yeri tamamen benimsenmiş bir uygulama haline gelmiştir. Her iki dönemin son cemaat yeri kuruluşları genel özellikleriyle açısından birbirine benzer olmakla birlikte, ayrıntıda bunlar arasında büyük farklılıklar vardır. Her iki dönemde de yapıların son cemaat yerleri, genellikle beş bölümlü olarak inşa edilmiş ve her bölüm birer üst örtü elemanı ile örtülmüştür. Bununla birlikte, her iki dönemde de, son cemaat yeri bölümleri altı dikey taşıyıcı ve bunlar üzerinde yükselen beş sivri kemerden meydana getirilmiştir. Erken Dönem Osmanlı camileri ile 15. yüzyıl İstanbul camilerinin son cemaat yeri açısından benzerlik gösterdiği diğer bir durum ise, son cemaat yerinin mihrap eksenini üzerindeki bölümünün vurgulanmasıdır. Ancak, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yeri, iri ve hantal görünümlü dikey taşıyıcılar, yüzeyleri geniş kemer köşelik ve alınlıkları ile tonoz üst örtüler kullanılarak inşa edildikleri için cephe kuruluşlarının masif kütleler olarak algılanmasına neden olur. 15. yüzyıl İstanbul camilerindeki son cemaat yerleri ise; mukarnas başlıklı zarif sütunlar, geniş kemer açıklıkları, kubbelerle örtülü bölümleri ile arz ettikleri şeffaf ve akıcı görünümleriyle Erken Dönem Osmanlı cami mimarisindeki son cemaat yeri örneklerinden tamamen ayrılır.

Minareler, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarında doğrudan yer alan unsurlardır. Bu durumun, Erken Dönem Osmanlı camilerinde de aynı şekilde olduğu söylenemez. Minareler Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde genellikle cephenin gerisinde inşa edilmiştir. Cephe kuruluşunda minarelerin doğrudan yer aldığı Erken Dönem Osmanlı camilerinden **Edirne Şah Melek Paşa Camii** ve **Edirne Beylerbeyi Camii**, minarelerinin cephe kuruluşunda oynadığı rol açısından 15. yüzyıl İstanbul camilerine ön örnek oluşturur. Her iki yapıda da, 15. yüzyıl İstanbul camilerinde olduğu gibi, minareler kaideleriyle cephe kuruluşunu devam ettirir niteliktedir.

5. KATALOG

5.1. Bursa'daki Yapılar

5.1.1. Bursa Orhan Camii

Katalog no: 01

Çizim no: 3-4

Resim no: 7-14

Son inceleme tarihi: Aralık 2006

Tarihlendirme: Onarım Kitabesi'ne göre H 740 / M 1339-40.

Banisi: Orhan Bey

Mimarı: BİLİNMEYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 26 m

Yükseklik: 8,6 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 5,63 m

Derinlik: 2,36 m

Yükseklik: 6,40 m

Giriş açıklığı: 1,79 m

Taşma: TAŞMA YOK

Kapı söve genişliği: 0,24 m

Kitabe;

Onarım Kitabesi: 0,6 m X 0,8 m

Cephenin tasarımı: Bursa Orhan Camii'nin (çizim: 3) Kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir (resim: 7) . Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır (çizim: 4). Cephe ana beden duvarları taş ve tuğla dizileri kullanılarak inşa edilmiştir. Ancak cephe günümüzde tamamen sıvalı durumdadır (resim: 8).

Cephede, ana beden duvarları içerisinde yapının ve son cemaat yerinin üst örtü sistemini taşıyan altı duvar payesi ve beş sivri kemer bulunmaktadır. Paye ve kemerler ana beden duvarından dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Söz konusu taşıyıcı sistem, mihrap ekseninde sivri kemerle dışa açılan bir eyvan oluşturacak biçimde planlanmış, böylece yapının eyvan şeklindeki cümle kapısı oluşmuştur (resim: 9) . Eyvan hacimli cümle kapısının sağ ve solunda sivri kemerli mihrabiyeler açılmıştır (resim: 10). Böylece merkezde cümle kapısının, yan birimlerde ise ikişer pencere açıklığının bulunduğu simetrik bir cephe kuruluşu gerçekleştirilmiş ve taşıyıcı sistemin dışa taşkın şekilde inşa edilmesiyle de cephe yüzeyine hareketlilik kazandırılmıştır.

Yapının son cemaat yeri, kesme taştan inşa edilmiş altı paye ve payeler üzerinde yükselen sivri kemerlerden meydana gelmiştir. Son cemaat yeri kemerleri tuğla-derz, son cemaat yeri cephesi ise taş-tuğla dizilerinden inşa edilmiştir. Son cemaat yeri cephesinde kemer yüzeyleri kademeli ve profillidir. Cephede testere dişi saçak ve kemer süslemesi görülür (resim: 11). Bununla birlikte, son cemaat yeri kemer köşeliği yüzeylerinde geometrik bezemeli madalyonlar yer alır (resim: 12-13). Son cemaat yerinin doğu ve batı bölümleri aynalı tonoz, orta bölümleri ise kubbelidir.

Cümle kapısı tasarımı: Bursa Orhan Camii'nin cümle kapısı eyvan şeklinde, cephenin ortasında yer alır. Kapı yüksekliği son cemaat yerinin kemer ve kubbeleriyle eşittir. Caminin beden duvarlarında malzeme olarak kullanılan taş ve tuğla dizileri eyvan şeklindeki cümle kapısının inşasında da kullanılmış olabilir.

Son cemaat yerine sivri kemerle açılan ve kubbe ile örtülü eyvan şeklindeki cümle kapısı iki yandaki hücrelere de geçişi sağlayan bir dağılım mekânı niteliğindedir. Sağ ve solda, birer sivri kemerli niş içerisinde yer alan giriş açıklıklarıyla bu mekânlara geçiş sağlanmıştır. Asıl ibadet mekânına yay kemerli kapı açıklığından girilir. Ayrıca kapı yay kemeri üzerinde yuvarlak kemerli bir pencere yer alır (resim: 14).

Cümle kapısında, giriş açıklığı üzerinde, sivri kemerli onarım kitabesi yer alır. Celî sülüs hatla üç satır halinde yazılmış kitabede, harfler taş üzerine kabartma olarak işlenmiştir.

Cümle kapısı yüzeyleri üzerinde, gerçekleştirilen onarımlar sırasında geç dönemlerde yapılmış kalem işi bezemeler dışında, herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Giriş açıklığı üzerindeki yay kemer ise kırmızı ve beyaz renkteki iki farklı taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

5.1.2. Bursa Ulu Camii

Katalog no: 02

Çizim no: 5-6

Resim no: 15-23

Son inceleme tarihi: Aralık 2006

Tarihlendirme: Minberindeki kitabeye göre H 802 / M 1399-1400.

Banisi: Sultan I. Bâyezid

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 69 m

Yükseklik: 15,30 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 9,68 m

Derinlik: 1,82 m

Yükseklik: 15,30 m

Giriş açıklığı: 2,94 m

Taşma: 1,21 m

Kapı söve genişliği: 0,30 m

Kitabe;

Yan kitabeler: 0,26 m X 0,72 m – 0,36 m X 0,54 m

Cephenin tasarımı: Bursa Ulu Camii'nin (çizim: 5) kuzey cephesi yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir (çizim: 6). Yapının cümle kapısı bu cephe üzerinde yer almaktadır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Yapı cephesi düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (resim: 15).

Cephe yüzeyinde, cümle kapısının sağ ve solunda üçer adet olmak üzere, toplam altı adet büyük niş açılmıştır. Bu nişlerin yüzeylerine de iki sıra halinde pencere açıklıkları yerleştirilmiştir. Üst sıradaki pencere açıklıklarının şebekeleri bulunmaktadır ve bunlar duvar seviyesinde açılmışlardır. Alt sıradaki pencere açıklıkları ise duvar yüzeyinden çökertilerek belirginleştirilmiştir. Bu pencerelerin söve ve kirişleri beyaz mermerdendir. İç içe iki sivri kemer şeklinde düzenlenen pencerelerin dış kemerleri, mukarnas ve baklava dilimli başlıkları olan sekizgen biçimli sütuncelere oturmaktadır (resim: 16). Cephe yüzeyinde yer alan pencerelerden, cümle kapısının batı tarafında kalan ikisi diğerlerinden farklılık göstermektedir. Batıdaki pencerelerden ortadaki, diğerlerine benzer şekilde düzenlenmiş ancak bunun dış kemerinin karın ve yüzeyi zikzak yapan çizgilerle vurgulanmıştır (resim: 17) . En batıda yer alan pencere ise hem malzeme hem de düzenleme açısından diğerlerinden farklıdır (resim: 18). İç içe iki sivri kemerli olarak düzenlenen pencerede beyaz mermer ve Marmara mermeri kullanılarak duvar cephesinde belirgin hale getirilmiştir. Dıştaki kemerin oturduğu sütuncelerin gövdeleri iki sıra silmeyle yivlendirilmiş, başlıkları da üç sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiştir. Pencere köşeliğinde, siyah mermer kakılarak gerçekleştirilmiş Zengi tarzı bir düğüm motifi bulunmaktadır.

Yapının minareleri de bu cephe üzerinde yer alır. Çokgen kaideler üzerinde yükselen iki minare kuzey cephenin doğu ve batı köşelerinin önünde ve cepheden ayrı olarak inşa edilmiştir. Böylece merkezde dışa taşkın olarak inşa edilmiş cümle kapısının, köşelerde ise minarelerin yer aldığı ve açılan büyük nişler ve bunların içerisindeki pencere açıklıklarıyla hareketlendirilmiş simetrik bir cephe kuruluşu meydana getirilmiştir.

Cümle kapısı tasarımı: Bursa Ulu Camii'nin Marmara mermerinden inşa edilmiş cümle kapısı, dikdörtgen prizmatik bir kütle olarak yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Cümle kapısı yapı cephesinden oldukça dışa taşkın şekilde inşa edilmiş ve yüksekliği de cephe yüksekliği ile eşit tutulmuştur (resim: 19).

Bursa Ulu Camii cümle kapısı birçok tamir geçirmiştir. Ancak orijinal halinden parçalar ihtiva etmektedir.¹⁷

Yedi basamak merdivenle asıl ibadet mekânı girişi seviyesine ulaşılan cümle kapısı düz profillerle içeriye doğru kademelendirilmiş ve birbirinden farklı üç bordürle çerçevelenmiştir (resim: 20). Dış bordür girift bir lotus – palmet frizi şeklindedir. Bordür yüzeyi düz ve ters yerleştirilmiş lotusların saplarının geçmeler yapmasıyla oluşturulmuş üç dilimli palmetlerle bölümlenmiştir. Yarım daire profilli şeritlerin oluşturduğu bu üç dilimli palmetler, taç yaprakları volütlendirilmiş ve çanak yapraklarından daha büyük tutulmuş başka bir üç dilimli palmeti çerçevelemektedir. Palmetlerin yapraklarının yüzeyleri yivlendirilmiştir. Orta bordürde, altıgenler ve kırık çizgilerle meydana getirilmiş altı kollu ve altı köşeli yıldızların doldurduğu geometrik geçmeli sonsuz düzendeki bir desen parçası bulunmaktadır. Bu bezemeyi oluşturan şeritler, kenarlarından bir sıra yiv ile hareketlendirilmiştir. Diğerlerine nazaran daha dar olan iç bordür, örgülü kûfi yazı etkisi yapan bir motifle bezelidir.¹⁸ Burada üst kısımları birer rumîyle sonuçlanan ve birbirleriyle zencirek biçimi geçme yapan şeritlerin alt kısımları geçme oluşturarak bir palmet şekli meydana getirirler. Şeritlerin yüzeyleri içbükey bir yiv oluşturacak şekilde oyulmuştur.

Cümle kapısında sivri kemerle kuşatılmış ve on bir sıra mukarnas dizisinden oluşan zengin bir kavsara bulunmaktadır. Mukarnasların diş ve bademleri keskin hatlarla işlenmiştir. Mukarnas dizileri içerisinde herhangi bir sarkıt bulunmamaktadır. Kavsara başlangıç seviyesinde, giriş açıklığı ve mes nişlerinin üzerindeki yüzeyler, konturları zemine dik olarak işlenmiş rumîlerden mürekkep bir bitkisel düzenlemeyle doldurulmuş ve üç dilimli madalyon meydana getiren bir şeritle çerçevelenmiştir. Ayrıca belirtmek gerekirse; bu madalyonlardaki bezeme heraldik bir dünya ağacı figürü görünümüne sahiptir (resim: 21). Söz konusu bu

¹⁷ Bursa Ulu Camii cümle kapısı restorasyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüsrev Tayla; “Bursa Ulu Camii Taç Kapısı Restorasyonu”, 84 -91.

¹⁸ Yıldız Demiriz; **a.e.**, 320.

madalyonlar, köşedekiler yarım olmak kaydıyla, toplam yedi adettir. Cümle kapısı orta eksenini üzerinde bulunan madalyon ise biçim olarak diğerlerinden daha farklıdır.

Kavsara ve kavsara kuşatma kemeri köşelikleri bezenmeden sade olarak bırakılan cümle kapısının alınlığında, ince uzun dikdörtgen biçimli ve profilli silmeyle çerçevelenmiş bir kartuş bulunmaktadır. Bir kitabelik görünümüne sahip bu kartuş yüzeyine herhangi bir yazı ya da bezeme işlenmemiştir.¹⁹

Cümle kapısı giriş açıklığı köşelerde yer alan dairesel biçimli birer sütunle ile sınırlandırılmıştır. Köşeleri oyularak hareketlendirilmiş kaideler üzerinde yükselen sütuncelerin başlıkları yoktur. Cümle kapısının mes nişleri düz bir silmeyle çerçevelenmiştir. Beş köşeli ve sivri kemerli mes nişlerinin on bir sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır (resim: 22). Batıdaki nişin üst kısmında yer alan ve düz bir silme tarafından kuşatılan pano yüzeyi işlenmeden boş bırakılmıştır (resim: 23). Panoyla beraber tüm nişi çerçeveleyen bordürde, yuvarlak profilli kabartma şeklinde bir bitkisel düzenleme yer almaktadır. Bu düzenlemede kontur olarak kabartılan üç dilimli palmetlerin sapları altüst geçme yaptıktan sonra yanlardaki bir başka palmetin sapını oluşturmaktadır. Bu ikinci palmetin taç yaprağı sağa sola dönmüş saplar ucundaki dilimli rumîlerle bitirilmiştir. Üç dilimli palmetler birbirlerine gövdelerinden çıkan saplarla bağlanmıştır. En üstteki dilimli kartuş yüzeyinin yarısı kûfi hatla doldurulmuş, yarısı tamamlanamamıştır. Doğudaki niş ise, batıdakiyle aynı düzenlemeye sahip olmakla birlikte, üstteki dilimli kartuş yüzeyi tamamen boş bırakılmış ancak, bitkisel bordürün de kuşattığı dikdörtgen pano yüzeyi iki satırlık bir kûfi hatla doldurulmuştur. Giriş açıklığı üzerinde yer alan yay kemer iki farklı renkteki taşın dönüşümlü kullanımıyla inşa edilmiştir.

¹⁹ Gerçekleştirilen tamirlerde, cümle kapısındaki bazı kitabeler tamamlanmadan boş bırakılmıştır. Ancak bu kartuşta önceden bir kitabe bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.

5.1.3. Bursa Yıldırım Camii

Katalog no: 03

Çizim no: 7-8

Resim no: 24-31

Son inceleme tarihi: Aralık 2006

Tarihlendirme: Vakfiyesine göre H 802 / M 1399-1400.²⁰

Banisi: Sultan I. Bâyezid

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 35 m

Yükseklik: 11 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 7,72 m

Derinlik: 1,48 m

Yükseklik: 10,20 m

Giriş açıklığı: 2,20 m

Taşma: TAŞMA YOK

Kapı söve genişliği: 0,22 m

Kitabe;

KİTABE YOK

Cephenin tasarımı: Bursa Yıldırım Camii'nin (çizim: 7) Kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır (çizim: 8). Yapının cephe ve son cemaat yeri duvarlarında malzeme olarak mermer kullanılmıştır.

Cephe yüzeyinde, yapının son cemaat yeri üst örtü sistemini taşıyan kemerlerin ayakları dışa taşkın olarak yer alır. Bu ayaklar üzerinde, mukarnas dizilerinden oluşan ya da çeşitli geometrik biçimli kemer üzengi taşları, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşımaktadır (resim: 24). Yapı cephesi, mihrap ekseninde, bir eyvan oluşturacak şekilde düzenlenmiş ve yapının eyvan şeklindeki cümle kapısı oluşturulmuştur (resim: 25). Söz konusu bu eyvan son cemaat yerine mukarnaslı kemer üzengi taşları üzerinde yükselen Bursa kemeri ile açılır. Yapının

²⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi; "Yıldırım Beyazıd'ın Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", 41.

cümle kapısı, eyvanın kuzey duvarında yer almaktadır. Eyvanın doğu ve batı duvarları üzerinde iki sıra halinde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler mukarnaslı yaşmaklarla taçlandırılmış nişler içerisinde yer alır. Üst sıradakiler ise duvar yüzeyinde, Bursa kemerli açıklıklar şeklinde gerçekleştirilmiştir (resim: 26). Giriş eyvanı çapraz tonozla örtülüdür.

Cephe yüzeyinde; merkezde yer alan eyvanın sağ ve solunda kalan bölümlerde yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunan birer mihrabiye, doğu ve batı köşelerdeki bölümlerde ise sivri kemerli alınlıklara sahip pencere açıklıkları bulunmaktadır (resim: 27). İki sıra halinde gerçekleştirilmiş cephe düzenlemesinde; mihrabiyelerin üzerinde birer şahniş (resim: 28), pencere açıklıkları üzerinde ise daha küçük boyutlardaki birer pencere yer alır.

Yapının son cemaat yeri revağı altı adet iri ayak ve bu ayaklar üzerinde yer alan kemer üzengi taşlarına dayanmış Bursa kemerlerinden oluşmaktadır (resim: 29). Son cemaat yeri revağının doğu ve batı cephelerinde, birer ayak üzerinde yer alan ikiz Bursa kemerli düzenleme bulunmaktadır (resim: 24). Son cemaat yeri cephesi, revak kemerlerini kuşatan ve duvarla çatıyı ayıran bir sıra kaval silme ile hareketlendirilmiştir. Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür.

Cümle kapısı tasarımı: Bursa Yıldırım Camii'nin cümle kapısı bir eyvan şeklinde inşa edilmiştir ve yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Marmara mermerinden inşa edilmiş olan cümle kapısı, derin bir eyvan şeklinde düzenlendiği için yapı cephesinden dışa taşma yapmamaktadır.

Cümle kapısını üç yönden çerçeveleyen birkaç sıra profilli silmeyle kapı yüzeyinde içeriye doğru bir kademelenme meydana getirilmiştir. Profiller arasında ikili zencirek bezemeli bir bordür yer almakta, ancak bordürdeki bezeme sadece sütun başlıkları seviyesine kadar devam etmektedir (resim: 30).

Cümle kapısında mukarnas kavsara yoktur. Giriş açıklığı alanı bir tonozla örtülüdür. Bu tonoz, aynı zamanda kuşatma kemeri işlevi gören ve ayakları profilli

kaideler üzerinde yükselen bir sivri kemerle gizlenmiştir. Cümle kapısı yan yüzeyleri ve kuşatma kemeri köşeliklerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Sivri kemerin kilit taşı üzerinde ise dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı yer alır (resim: 26).

Cümle kapısında, giriş açıklığı üzerinde gri mermer kuşakla çerçevelenmiş dikdörtgen bir kitabelik bulunmaktadır. Ancak bu kitabelik, yüzeyine herhangi bir yazı işlenmeden boş bırakılmıştır.

Giriş açıklığı alanı köşelerinde; üstte yedi, altta ise iki sıra mukarnas dizisi ile hareketlendirilmiş başlık ve kaideler bulunmaktadır. Ancak, başlık ve kaidelerinin vurgulu bir şekilde inşa edilmelerine rağmen sütunce yuvaları boş bırakılmış, bu alanlara sütunceler eklenmemiştir. Sütunce kaidelerinden sağdakinin üst bölümü kabartma tekniğinde yapılmış bir sıra lotus friziyle bezenmiştir. Cümle kapısının mes nişleri beş köşelidir ve yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır (resim: 31). Mes nişleri bir sıra silmeyle çerçevelenmiş ve iç yüzeyleri düşey şeritler halinde bölünerek düz ve ters palmet motifleriyle bezenmiştir. Alçak kabartma tekniğiyle gerçekleştirilmiş bu bezemede, iki düz veya iki ters palmet motifinin arasına, düz veya tersliğine zıt biçimde – kabartma ise oyma, oyma ise kabartma – bir palmet işlenmiştir. Cümle kapısında, mes nişlerinin üzerinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Giriş açıklığı üzerinde yer alan yay kemer ise, farklı renkteki iki mermerin dönüşümlü olarak kullanımıyla oluşturulmuştur. Yay kemerin hemen üzerindeki bölüm ise siyah mermer kakılarak Zengi tarzı düğümle bezenmiştir.

5.1.4. Bursa Yeşil Camii

Katalog no: 04

Çizim no: 9-11

Resim no: 32-

Son inceleme tarihi: Aralık 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 822 / M 1419-20.

Banisi: Sultan I. Mehmed

Mimarı: Hacı İvaz bin Ahi Bâyezid

Giriş cephesi;

Genişlik: 35

Yükseklik: 11,50

Cümle kapısı;

Genişlik: 7,92 m

Derinlik: 1,66 m

Yükseklik: 11,30 m

Giriş açıklığı: 2,19 m

Taşma: TAŞMA YOK

Kapı söve genişliği: 0,22 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: sağ ve sol 0,82 m X 1,29 m - orta 0,82 m X 3,42

Dış bordür: sağ ve sol 0,34 m X 12,00 m - üst 0,34 m X 4,50

İç bordür: sağ ve sol 0,34 m X 11,50 m - üst 0,17 m X 4,50 m

Yan kitabeler: 0,37 m X 0,98 m

Cephenin tasarımı: Bursa Yeşil Camii'nin (çizim: 9) Kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı bu cephe üzerinde yer almaktadır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir (çizim: 10). Yapının cephe duvarlarında inşa malzemesi olarak mermer kullanılmıştır.

Yapının üst örtüsünü taşıyan dört ayak, cephe yüzeyinden dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Bunlar cephenin köşelerinde ve cümle kapısını sınırlar şeklinde kapının sağ ve solunda yer alır. Cephe yüzeyinde iki sıra halinde düzenlenmiş pencere açıklıkları ve şahnışler bulunur (resim: 32). Cümle kapısının sağ ve solunda ikişer adet olmak üzere; alt sırada sivri kemerli alınlıkları bulunan pencere açıklıkları, üst sırada ise Bursa kemerli şahnışler yer alır. Şahnışlerin geometrik

bezemeli mermer şebekelerden oluşan korkulukları bulunmaktadır. Pencereleer ise yoğun şekilde bezenmiştir. Söve ve kirişleri mukarnas dizilerinden oluşan pencereleer, sülüs hat ile dolgulanmış oval kartuşlarla çerçevelelenmiştir. Bunların alınlıkları ve alınlık köşelikleri oldukça girift spiral bitkisel düzenlemeyle bezenmiştir. Cephe yüzeyi, alt sıradaki pencereleer ve üst sıradaki şahnişler arasına yerleştirilmiş ve profilli silmelerle meydana getirilmiş yatay kartuşlarla ikiye bölünmüştür. Bu kartuşların yüzeyinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Cephe yüzeyinin doğu ve batı kanatlarının orta bölümlerinde birer mihrabiye yer alır. Bunların yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır. Mihrabiyelerin iç yüzeyleri ve kavsara köşelikleri kıvrım dallar ve bunlar üzerinde yer alan iri palmet ve rumîlerden oluşan girift bitkisel bezeme ile dolgulanmıştır.

Cümle kapısı tasarımı: Bursa Yeşil Camii'nin Marmara mermerinden inşa edilmiş cümle kapısı dikdörtgen prizmatik bir kütle olarak yapının kuzey cephesinin tam ortasına yerleştirmiştir. Yüksekliği yapı cephesiyle eşit tutulan cümle kapısı, yapı cephesinden dışa taşma yapmamaktadır (resim: 33).

Cümle kapısı, profilli silmelerle içeri doğru kademelendirilmiş ve bu silmeler arasında kalan alanlarda yer alan dört değişik bordürle çerçevelelenmiştir (resim: 34). Bordürler bir bitkisel bezeme, bir yazı ritminde düzenlenmiş ve yazı bordürleri bitkisel bezemelilere oranla daha geniş tutulmuştur. Özellikle dıştan ikinci bordür oldukça geniş bir yazı bordürüdür ve buradaki yazı uzak mesafelerden bile okunabilmektedir.

Dıştan içe ilk bordür, bir rumî – palmet frizidir. Bu bordürde, kısa yaprak uçları düğmelenmiş kapalı biçimli dilimli rumîlerin çerçevelediği üç dilimli palmetlerin sapları iki yanda düz bir şerit halinde devam eder ve yukarıda beş dilimli yarım palmetle son bulur. Beş dilimli yarım palmetlerin sapları ise bir bağ motifiyle birleştirilmiştir. Ayrıca beş dilimli yarım palmetlerin saplarıyla alt – üst geçme yapan kapalı biçimli bir yaprak, bağ ve sapı çerçeveler. Böylece, adeta üç dilimli palmeti çerçeveleyen kapalı biçimli dilimli rumî ile yarım palmetin sap ve bağını çerçeveleyen kapalı biçimli yaprak arasında bir ritim elde edilmiştir. Saplar düz

bırakılmayıp bir sıra içbükey yivle hareketlendirilmiş, yaprak yüzeyleri konturdan ikinci defa işlenen yüzeye doğru içbükey şekilde meyillendirilerek boşaltılmıştır. Yaprak ve sap konturları zemine dik açılı olarak işlenmiştir.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz, dıştan içe ikinci bordürde – bordürün geniş tutulmasının da etkisiyle – bariz bir içeri doğru kademelenme vardır. Ayet ve hadislerin yazılı olduğu ve Celî sülüs hattın kullanıldığı²¹ bu bordürde, zaman zaman harf uçları yaprak şeklinde düzenlenerek bezenmiştir.

Dıştan içe üçüncü bordürdeki bezeme, palmeti andıran kartuşlar ve bu kartuşlar içerisinden alt – üst geçme yaparak devam eden kıvrım dallardan oluşturulmuştur. Buradaki kıvrım dallar, birbirleriyle de alt – üst geçme yapan dilimli rumîlerden meydana gelmektedir. Kartuşlar yarım daire profilli kabartmalar olarak işlenmiş, rumîlerin yaprak yüzeyleri ise basit yivlerle hareketlendirilmiştir. Rumîlerin sapa dönüşen uç kısımlarında bağ motifleri yer almaktadır.

Kûfi hatla bir hadis-i şerifin yazıldığı dördüncü bordürde ise zaman zaman harf uçları rumî ve yarım palmetlerle sonlandırılmış ve harflerin yüzeyleri yuvarlaklaştırılarak hareketlendirilmiştir.

Cümle kapısında on iki sıra mukarnas dizisinden oluşan zengin bir kavsara bulunmaktadır. Mukarnas dizilerinin bir sırası istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş, yıldız veya damlalarla sonuçlanan sarkıtlarla kavsaranın tamamı hareketlendirilmiştir. Mukarnas dizilerinin son sırasından itibaren başlayan uçlar iki köşede sarkıt, diğer taraflarda ise çok dilimli mızrak uçları şeklinde sonuçlanmaktadır (resim: 35).

Cümle kapısının tam orta eksenini üzerinde, uçlar arasında kalan alanda, dikkörtgen bir pencere açıklığı yer alır. Bu pencere açıklığına altı köşeli yıldızlardan oluşan 12 ışınli geometrik düzenlemeli bir şebeke yerleştirilmiştir. Şebekedeki

²¹ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı**, 138.

geometrik düzenlemeyi oluşturan doğru parçaları, zıt yönlerde hafifçe eğilerek kavisli hale getirilmiş ve böylece düzenleme içerisindeki altı köşeli yıldızlar birer çiçek rozet görünümü kazanmıştır. Düzenleme içerisindeki doğru parçalarının kavisli hale getirilmeleri geometrik bezemeye bitkisel nitelik kazandırmıştır (resim: 35).

Kavsara köşelikleri oldukça girift spiral bir düzenlemeyle bezenmiş ve iki köşelikteki bezeme birbirine simetrik olacak şekilde düzenlenmiştir (çizim: 11). Bezemede, palmet ve rumîler katmerli ve çok parçalanmış biçimlerdedirler. Ayrıca, oldukça iri tutulan bu palmet ve rumîler dilimli konturlara sahiptir. Köşeliklerin alttaki dar yüzeyleri, genişleyen orta bölüme kadar, birbiri ucuna eklenerek dalga kıvrımı yapan ve çanak yaprak kenarları yivlenmiş ve taç yaprakları uzatılmış üç dilimli palmetlerle ve kısa yaprakları spiraller oluşturan ve dalga kıvrımı yapan rumîlerin alt – üst geçme yapmasıyla düzenlenmiş bir bezemeye doldurulmuştur. Palmetli kıvrık dalın son bulunduğu orta bölümde, beş dilimli palmet tepelikli bir orta bağ yer almaktadır. Köşeliğin orta kısmından sonra, merdiven basamağı şeklinde genişleyen üst yüzeyi, yaprakları spiraller oluşturacak biçimde sapa dönüşen rumîleri taşıyan sapın, iç içe üç tam daire yapacak şekilde meydana getirdiği spiral ve ortaya yerleştirilmiş beş dilimli iri bir palmetle doldurulmuştur. İri palmetin taç yaprağı, uzatılarak kıvrılmış ve bir dilimli rumîyle son bulmuştur. Orta bölümdeki palmet tepelikli orta bağdan çıkan ve rumîler taşıyan sap, kıvrımlar oluşturacak biçimde çatallanarak, köşeliği dolduran spirallerle geçmeler yaparak düzenlemeyi tamamlamaktadır. Spiraller oluşturan saplar yuvarlak yüzeyli olarak işlenmiştir. Altan başlayarak orta bölüme kadar devam eden taç yaprağı uzatılmış üç dilimli palmetlerin, taç yaprak konturları testere dişi biçiminde yivlenmiştir. Ayrıca çanak yaprakların gövde damarlarında da aynı yivlenme dikkati çekmektedir. Diğer palmet ve rumîlerin yüzeyi de benzer yivlerle yeniden işlenerek kademelendirilmiş, fakat konturlarda yivlenme yapılmamıştır. Düzen içinde sapa dönüştürülerek uzatılmayan rumîlerin yaprak uçları düğmelenerek bir sapa bağlanmıştır. Yaprak uçlarının sapa dönüşerek spiral oluşturduktan sonra, tekrar yaprak ve sapa dönüşmeleriyle giriftleşen düzenlemede göz, sapın hareketini izlemeye zorlanmaktadır.

Cümle kapısında, bordürdeki yazıların dışında, yay kemer üzerinde bulunan ve hem sağ hem de sol mes nişi üzerinde de devam eden inşa kitabesi ve mes nişleri üzerinde birer dikdörtgen pano halindeki mimar kitabeleri bulunmaktadır. Celî sülüs hattın kullanıldığı bu kitabelerde harfler, spiraller yapan rumîli bir kıvrım dal üzerine yarım daire profilli kabartmalar şeklindedir işlenmiştir. Mermer üzerine kabartma tekniği kullanılarak yapılan kitabelerde, kitabe satırlarını oluşturan cetvellerin köşelerinde kalan alanlar palmet ve rumî düzenlemeli bezemeyle dolgulanmıştır.

Giriş açıklığı alanı köşeleri, iki sıra mukarnas dizinden oluşan başlık ve kaidelere sahip sütunceler ile sınırlandırılmıştır (resim: 36). Köşe sütunceleri yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş bir bordürle iki yandan kuşatılmıştır. Dalga kıvrımı yapan ve çatallanan bir sap üzerine yerleştirilmiş hatayı tarzı goncalar ve hatayı tarzında katmerli şakayıklar bu bordürü oluşturur. Enine kesitleri işlenen bu şakayıkların bazılarının yaprakları, katmerli biçimde kademelendirilmiş, bazıları ise bir çanak oluşturacak şekilde derin oyulmuştur.

Cümle kapısında, altı sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunan mes nişleri vardır (resim: 36). Dikdörtgen prizma şeklinde açılmış nişlerin kavsara köşelikleri ve iç yüzeylerine kabartma tekniği ile bitkisel bezeme işlenmiştir. Her iki niş köşeliği aynı bezemeyle doldurulmuş, her bir köşeliğe, çok eksenli çok kurgulu simetrik bitkisel düzenlemenin dörtte biri uygulanmıştır.²² Alt kısımda üç dilimli bir ters palmetin saplarından çıkan dilimli rumîler yukarı doğru kıvrılarak yatay eksenindeki benzeriyle merkezde birleşmektedir. Üç dilimli ters palmetin çanak yaprağından çıkan saplar, aşağıdan geriye dönerek birer basit rumîyi taşır. Bu rumîler kapalı bir biçim oluşturarak hem saplarının çıktığı üç dilimli ters palmeti çerçevelerler hem de uç kısımlarında birbirleriyle alt – üst geçme yaparak sapa dönüşüp bir dilimli rumîyi taşırlar. Bu dilimli rumîler, çanak yaprağı da palmete dönüşmüş bir beş dilimli palmeti çerçevelerler ve uzun yaprakları inceliyor uzayarak çapraz eksenlerdeki lotusların, yatay eksenindeki basit rumîlerle birlikte diğer sapını oluştururlar. Dikey eksenindeki üç dilimli palmetlerin sapları, uçları düğmelenmiş birer

²² Yıldray Özbek; **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300 – 1453)**, 331.

dilimli rumî taşıyarak düzenlemenin alt bölümünü tamamlarken, palmetin taç yaprağından çıkan sapların taşıdığı rumîler, yatay eksenindeki basit rumîlerin merkezinde yer alan ve çanak yaprakları volütlenmiş birer palmetin sapına dönüşürler. Her iki nişin köşeliğini dolduran ve daha çok rumî – palmet çeşitlemeleriyle oluşturulmuş düzenlemede, üç farklı düzenin bir araya getirildiği gözlenmektedir. Dilimli rumîlerin kısa yapraklarının uçları küçük bir spiral oluşturacak şekilde düğmelenmiştir. Yaprakların konturları zemine dik açılı olarak kabartılmış, yüzeyleri damarlandırılarak yeniden işlenmiş, konturla damarlanan yüzey, iç bükey şekilde oyularak boşaltılmıştır.

Giriş açıklığı üzerinde siyah ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanımıyla oluşturulmuş bir yay kemer bulunmaktadır.

5.1.5. Bursa Muradiye Camii

Katalog no: 05

Çizim no: 12

Resim no: 37-46

Son inceleme tarihi: Aralık 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 828-30 / M 1425-26.

Banisi: Sultan II. Murad

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 32 m

Yükseklik: 11 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 7,25 m

Derinlik: 2,05 m

Yükseklik: 6,25 m

Giriş açıklığı: 1,80 m

Taşma: TAŞMA YOK

Kapı söve genişliği: 0,20 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 0,90 m X 1,45 m

Cephenin tasarımı: Bursa Muradiye Camii'nin (çizim: 12) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır (resim: 37). Yapının cephe ve son cemaat yeri duvarları düzgün kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir.

Cephede, ana beden duvarları içerisinde yapının ve son cemaat yerinin üst örtü sistemini taşıyan altı duvar payesi ve beş sivri kemer bulunmaktadır. Bunlar ana beden duvarından dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Cephenin doğu ve batı kanatlarının ortalarında yer alan duvar payeleri çokgen (yarım sekizgen) biçimlidir. Söz konusu taşıyıcı sistem, mihrap eksenini üzerinde Bursa kemeriyle dışa açılan bir eyvan oluşturacak biçimde planlanmış, böylece yapının eyvan şeklindeki cümle kapısı oluşturulmuştur (resim: 38). Cephe yüzeyinde, son cemaat yerinin her bölümünde birer adet olmak üzere toplam dört adet pencere açıklığı eklenmiştir. Bunların sivri kemerli alınlıkları bulunmaktadır ve alınlıkların yüzeyleri mozaik çini tekniği ile gerçekleştirilmiş çeşitli bitkisel ya da geometrik düzenlemelerle bezenmiştir (resim: 39-40). Cephe yüzeyinde dışa taşkın şekilde yer alan kemerlerin alınlıklarında şahnişler açılmıştır. Bunlardan mihrap eksenini üzerindeki, dilimli kemerle dışa açılır. Geometrik bezemeli mermer şebekesi bulunan bu şahniş, duvar yüzeyinden yaklaşık 10 cm kadar çöktürülerek oluşturulmuş bir nişin içerisinde yer almaktadır. Yan şahnişler Bursa kemerlidir ve merkezdekine nazaran daha sadedir.

Yapının son cemaat yeri revağı dört yığma ayak ve iki granit orta sütun üzerinde yükselen sivri kemerlerden oluşur. Kemerler tuğla ve taş dizileriyle inşa edilmiştir. Ayak ve sütun başlıkları kademeli olarak yükselen tablalardan oluşturulmuştur (resim: 41). Son cemaat yeri kemer köşelikleri ve saçak silmesinin altında bordür şeklindeki yüzey, taş ve tuğlaların farklı şekilde dizilmeleriyle oluşturulmuş geometrik düzenlemelerle bezenmiştir. Söz konusu bu diziler her köşelikte farklı bir geometrik düzenleme oluşturmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerinde de uygulanan bu geometrik düzenlemeler arasına, bazı alanlarda firuze renkli çiniler kakılmış ve bu yolla bezeme daha zengin hale getirilmiştir (resim: 42). Son cemaat yerinin köşe bölümleri çapraz tonoz, orta bölümleri ise kubbe ile örtülüdür.

Cümle kapısı tasarımı: Bursa Muradiye Camii'nin mermerden inşa edilmiş cümle kapısı derin bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir ve yapının Kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Yüksekliği, son cemaat yeri revağındaki ayaklarla aynı seviyede tutulan cümle kapısı, derin bir eyvan şeklinde düzenlendiği için, yapı cephesinden dışa taşma yapmamaktadır. Cümle kapısı birkaç sıra profilli silmeyle üç yönden çerçevelenmiştir. Söz konusu bu çerçeveyi oluşturan silmelerden zemine dik olanlar, kuşatma kemeri seviyesinde 90 derecelik açılarla zemine paralel hale getirilmiş ve çerçeve kuşatma kemerini teğet geçecek şekilde daraltılmıştır (resim: 43).

Cümle kapısında mukarnas kavsara yoktur. Giriş açıklığı alanı, ahşap üzerine kalem işi bezemeyle süslenmiş düz bir tavanla örtülüdür. Düz tavanda, çıtalarla meydana getirilmiş ve altıgenler, üçgenler ve baklava dilimlerinden oluşan sonsuzluk prensibindeki geometrik bir düzenleme yer almaktadır. Bu geometrik düzenlemenin bölümleri altın yaldızın hâkim olduğu çok renkli kalem işi nakışlarla bezenmiştir. İçerisinde yer alan altıgenlerin ortalarına birer küçük rozetin işlendiği geometrik düzenleme, hatalı motifleriyle bezenmiş dar bir bordürle çerçevelenmiştir. Giriş eyvanının duvarlarının üst bölümleri beyaz, lacivert ve firuze renkli çinilerle kaplanmıştır. Sonsuzluk prensibinde gerçekleştirilmiş bu düzenlemede, beyaz zemin üzerine küçük boyutlardaki lacivert altıgenler yerleştirilmiş ve bu altıgenler arasında kalan alanlara, daha büyük altıgenler oluşturacak şekilde, firuze renkli geometrik motifler işlenmiştir. Söz konusu bu çiniler, alt ve üstte; kartuşlar içerisindeki rumî ve palmetlerle bezenmiş ve lacivert zemin üzerine firuze, beyaz ve sarı renklerle oluşturulmuş, birer şeritle sınırlandırılmıştır (resim: 44).

Tavan bezemesi ve giriş açıklığı duvarlarının üst bölümlerinde yer alan çini bezeme arasında, bir sıra mukarnas dizisi ve bir sıra silme ile oluşturulmuş, kademeli bir geçiş bulunmaktadır. Lacivert, firuze ve beyaz renkli çinilerin kullanıldığı bu bezemede, mukarnas dizisindeki oyuklar altın yaldızla boyanarak vurgulanmış, silme yüzeyi üzerine ise palmet ve lotus motifleri işlenmiştir.

Giriş açıklığı alanını örten düz tavan, aynı zamanda kuşatma kemeri işlevi gören bir basık kemerle gizlenmiştir. Kuşatma kemerin kilit taşının yüksekliği kemerdeki diğer taşlara nazaran birkaç santimetre daha kısa tutulmuş ve kilit taşının alt yüzeyi dikdörtgen biçimli, iç içe geçmiş birkaç sıra profilli silmeyle hareketlendirilmiştir. Kuşatma kemeri alınlığında, mozaik çini tekniğiyle gerçekleştirilmiş, bitkisel bir bezeme yer almaktadır. Bezemede; lacivert zemin üzerine, beyaz şeritlerin meydana getirdiği iri palmetlerin arası kıvrım dal esasına uygun rumî ve hatai motifleri ile doldurulmuştur. Alınlığın köşelerine birer adet beş dilimli iri palmet yerleştirilmiş, bunların iç yüzeyleri ve etrafları firuze kıvrım dallar ve kırmızı iri rumîlerle donatılmıştır. Firuze kıvrım dallar bazı noktalarda beyaz hatailer ve çiçeklerle sonuçlanır (resim: 45).

Cümle kapısı yay kemeri üzerinde üç satırlık bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabede harfler, Celî sülüs hatla ve mermer üzerine kabartma tekniğiyle yazılmıştır. Dikdörtgen biçimli kitabenin sağ ve soluna palmete benzer dilimli biçimler eklenerek kitabenin bir kartuş görünümü kazanması sağlanmış, bu biçimlerin yüzeyleri kıvrım dal ve rumî motifleriyle bezenerek kitabenin estetik niteliği artırılmıştır.

Giriş açıklığı alanı köşelerinde sütunceler bulunmamaktadır. Cümle kapısında, bir sıra profilli silmeyle çerçevelenmiş ve dikdörtgen prizma şeklinde açılmış mes nişleri vardır (resim: 46). Bunların kavsaraları yedi sıra mukarnas dizisinden oluşmaktadır. Cümle kapısı yan yüzeyleri ve mes nişlerinin iç ve köşelik yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Giriş açıklığı üzerindeki bir yay kemer bulunur. Bu kemeri oluşturan mermerlerin tamamı aynı renktedir.

5.2. İznik'teki Yapılar

5.2.1. İznik Yeşil Camii

Katalog no: 06

Çizim no: 13

Resim no: 47-55

Son inceleme tarihi: Aralık 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 780-94 / M 1378-92.

Banisi: Vezir Halil Hayrettin Paşa

Mimarı: Hacı Musa

Giriş cephesi;

Genişlik: 14 m

Yükseklik: 9 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 2,53 m

Derinlik: 0,48 m

Yükseklik: 7,70 m

Giriş açıklığı: 1,62 m

Taşma: TAŞMA YOK

Kapı söve genişliği: 0,15 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 52 m X 143 m

Cephenin tasarımı: İznik Yeşil Camii'nin (çizim: 13) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve üç bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır (resim: 47). Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap ekseninde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde, iki adet pencere açıklığı bulunur. Pencereler sivri kemerli alınlıkları olan dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Batıdaki pencerenin alınlığı ve kemer köşelikleri oldukça yoğun şekilde bezenmiştir (resim: 48). Rumîli basit kıvrık dal bordürle üç yönden sınırlanan

alınlıkta, kademeli olarak duvar yüzeyinden çökertilen silmeler içinde ve lotus-palmet friziyle çerçeveli ııısal simetrik bir palmet-rumî düzenlemesi vardır. Köşelikler ise, alınlıktaki bezemeyi devam ettirir nitelikteki palmet-rumî düzenlemesiyle dolgulanmıştır. Alınlığı çerçeveleyen lotus-palmet frizi, pencerenin üst kısmında da tekrarlanarak düzenleme tamamlanmıştır. Ayrıca, alınlığın altında, kartuş içinde ve örgülü kûfi hatla yazılmış “besmele” bulunmaktadır. Doğudaki pencerede ise alınlığı çerçeveleyen sivri kemer siyah ve beyaz renkteki farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir (resim: 49). Bu pencerenin alınlığında, sekizli ııısal simetrik bir palmet-rumî düzenlemesiyle dolgulanmış madalyon yerleştirilmiştir (resim: 50).

Yapının son cemaat yeri revağı iki mermer sütun ve iki yığma ayak üzerinde yükselen üç sivri kemerden oluşur (resim: 51). Ayaklar, son cemaat yeri revağının köşelerinde yer alır. Ayrıca; son cemaat yeri revağı, doğu ve batı cephelerde, birer sütun ve bunlar üzerinde yükselen birer ikiz sivri kemer ile devam ettirilmiştir. Son cemaat yeri revağındaki tüm sütunların mukarnaslı başlıkları bulunmaktadır. Ayrıca, ayaklarda da mukarnaslı ve palmet-rumî düzenlemeli başlıklar bulunur (resim: 52). Son cemaat yeri kemerlerinden mihrap ekseninde olan diğerklerinden daha büyüktür. Son cemaat yeri kuzey cephesindeki diğerk iki kemer, köşelikleriyle beraber yek pare olarak mermerden yapılmıştır. Son cemaat yeri cephesinde, ortadaki sütunlar arasında kalan alana, mukarnaslı söve ve kirişler eklenerek bir kapı yerleştirilmiştir (resim: 53). Bu kapının üzerinde bir kitabe yer almaktadır. Diğerk kemer açıklıkları ise geometrik düzenlemeli mermer şebekelerle kapatılmıştır (resim: 54). Son cemaat yeri orta bölümü dilimli kubbe, yan bölümleri ise aynalı tonozla örtölüdür. Kubbenin oldukça yüksek bir kasnağı vardır ve kasnak üzerinde pencere açıklıkları yer alır. Ayrıca, son cemaat yeri cephesinde palmet-rumî düzenlemeli bir saçak frizi bulunmaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: İznik Yeşil Camii’nin dikdörtgen biçimli cümle kapısı (resim: 55) mermerden inşa edilmiştir ve yapının Kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Yüksekliğı, son cemaat yeri tonoz başlangıç seviyesiyle aynı hizada olan cümle kapısı, yapı cephesinden dışa taşma yoktur. Cümle kapısı en üstte palmetli bir

düzenlemeyle taçlandırılmıştır. Ancak bu düzenleme ve alınlık yüzeyleri süslenmeden sade bırakılmıştır. Cümle kapısının alınlık bölümü bir sıra profilli silmeyle hareketlendirilmiştir. Kapı yan yüzeylerinde silme bulunmamaktadır.

Cümle kapısında mukarnas kavsara yoktur. Giriş açıklığı alanı, aynı zamanda kavsara kuşatma kemeri vazifesi gören sivri bir tonozla örtülüdür. Sivri kemer bir sıra profilli silmeyle çerçevelenmiş ve duvara gömülü, üç sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiş yastıklara oturtulmuştur.

Yapının inşa kitabesi giriş açıklığı üzerinde yer alır. Üç satırlık kitabede, harfler Celî sülüs hatla mermer üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir. Dikdörtgen biçimli kitabede, yazı, uçları sivrileştirilmiş oval bir kartuş içerisine yerleştirilmiştir. Kitabenin köşeliklerine rumî ve palmetlerle oluşturulmuş bitkisel bezeme bulunmaktadır.

Giriş açıklığı alanının köşelerinde, yivli gövdelere ve çeşitli geometrik biçimlerdeki başlıklara sahip ve oldukça zarif görünen birer sütunce bulunmaktadır. Sütunceler, lotus – palmet frizi şeklindeki ince bir bordürle çerçevelenmiştir. Bu bordürdeki motifler derin oyma konturlara sahiptir ve yaprakların yüzeyleri oyularak boşaltılmıştır. Batıdaki sütuncenin başlığı doğudakine göre daha farklı bir biçimdedir ve bu sütuncenin yivleri, sütunce başlığı altında, palmet şeklinde sonuçlanmaktadır. Cümle kapısında mes nişi bulunmamaktadır. Giriş açıklığı üzerinde siyah ve beyaz renklerdeki farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiş bir yay kemer yer alır.

5.3. Edirne'deki Yapılar

5.3.1 Edirne Eski Camii

Katalog no: 07

Çizim no: 14

Resim no: 56-60

Son inceleme tarihi: Haziran 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 816 / M 1414.

Banisi: Sultan I. Mehmed

Mimarı: Hacı Aleaddin ve Ömer bin İbrahim

Giriş cephesi;

Genişlik: 49 m

Yükseklik: 11,50 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 6,98m

Derinlik: 0,98 m

Yükseklik: 10,80 m

Giriş açıklığı: 2,07 m

Taşma: 0,23 m

Kapı söve genişliği: 0,22 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 69 m X 212 m

Cephenin tasarımı: Edirne Eski Camii'nin (çizim: 14) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri ayakları düzgün kesme taştan, giriş revağının kemer ve kemer köşelikleri ise taş - tuğla - derzden inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları yer alır. Bunlar dışında, cephe yüzeyinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş herhangi bir taşıyıcı sistem unsuru bulunmamaktadır. Cümle kapısı mihrap ekseninde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde sivri kemerli alınlıkları olan dört adet pencere açıklığı bulunur.

Pencerelerin söve ve girişleri mukarnas ya da çeşitli geometrik düzenlemelerle bezenmiş ve bunların alınlıkları ve alınlık köşelikleri kırmızı renkteki taşla kaplanarak iki renkli bir uygulama meydana getirilmiştir. En doğu ve en batıdaki pencerelerin üst sıralarında da birer adet pencere açılmıştır (resim: 56).

Yapının son cemaat yeri revağı altı yığma ayak ve bunların üzerinde yer alan beş sivri kemerden oluşur (resim: 57). Revağı oluşturan bütün kemerlerin kilit taşları beyaz mermerden yapılmış ve bu yolla bir hareketlilik sağlanmıştır. Mihrap eksenindeki iç içe iki kemer bulunur ve buradaki kemerin alınlığı diğerlerinden daha yüksek tutularak giriş bölümü vurgulanmıştır. Ayrıca; mihrap ekseninde, ayaklar arasında kalan alana yuvarlak kemerli ve dikdörtgen alınlıklı bir kapı yapılmış, kapının sağ ve solunda kalan alanlara palmetli düzenlemelerle taçlandırılmış ve kapı seviyesinden daha kısa tutulmuş duvarlar örülmüştür (resim: 58). Son cemaat yerinin mihrap eksenindeki bölümü kubbe, diğer bölümleri aynalı tonozla örtülüdür.

Son cemaat yeri revağının doğu bölümünün önünde, son cemaat yeri cephesine birleşik olarak inşa edilmiş bir abdesthane ve bunun doğusunda da bir sebil bulunmaktadır. Yan yana sıralanmış musluklardan oluşan abdesthanenin üstü sundurma çatıyla örtülüdür. Son cemaat yeri revağının en doğudaki ayağına bitişik olarak inşa edilmiş sebil ise yarım konik bir külahla örtülmüştür.

Cümle kapısı tasarımı: Edirne Eski Camii'nin Marmara mermerinden yapılmış cümle kapısı (resim: 59), yapının Kuzey cephesinin tam ortasında, dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Cümle kapısı yüzeyi, sağ ve solda zeminden kitabelik seviyesine kadar profilli silmelerle ikişer dikdörtgen panoya bölünmüştür. Yine profilli silmeler kullanılarak dikdörtgen bir çerçeve içine alınan kapı yan yüzeylerine, birkaç sıra silmeyle hareketlilik kazandırılmıştır. Cümle kapısı en üstte palmetli bir düzenlemeyle taçlandırılmıştır. Ancak bu palmetli düzenleme ve kapı yan yüzeyleri süslenmeden sade bırakılmıştır.

Cümle kapısında, kavsara dört sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır ve bir sivri kemerle çerçevelenmiştir. Mukarnas kavsarada, kitabeliğe doğru kademeli şekilde inen iri sarkıt, cümle kapısı düzenlemesi içinde en çok dikkat çeken öğedir (resim: 60). Kavsara alınlığında ve yan kanat yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmaz.

Cümle kapısında, inşa kitabesi giriş açıklığı üzerindeki kırmızı renkli dikdörtgen bir kartuş içerisine yerleştirilmiştir. Celî sülüs hatla üç satır şeklinde yazılan kitabede harfler, koyu yeşil zemin üzerine kabartma tekniğiyle işlenmiştir.

Cümle kapısında, bitkisel süslemeli ve volütlü başlıkları bulunan köşe sütunceleri, köşeleri mukarnasa benzer bir uygulamayla pahlanmış kaideler üzerinde yer alır. Mes nişleri ise üç köşelidir ve kavsaraları yedi sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Mes nişi kavsaralarında mukarnaslar tek sıra bademler biçiminde uygulanmıştır. Giriş açıklığı üzerindeki yay kemer ise kırmızı ve beyaz renkteki iki farklı mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

5.3.2. Edirne Şah Melek Paşa Camii

Katalog no: 08

Çizim no: 15-16

Resim no: 61-65

Son inceleme tarihi: Haziran 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 832 / M 1429.

Banisi: Şah Melek Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 16 m

Yükseklik: 8,50 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 3,58 m

Derinlik: 1,12 m

Yükseklik: 5,15 m

Giriş açıklığı: 1,37 m

Taşma: 0,60 m

Kapı söve genişliği: 0,16 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 0,66 mX0,95m **Bordür:** 0,25 m X 0,30 m

Cephenin tasarımı: Edirne Şah Melek Paşa Camii'nin (çizim: 15) doğu cephesi yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı bu cephe üzerinde yer almaktadır. Cephe tamamen düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (resim: 61).

Cümle kapısı cephenin kuzey köşesinde yer alır. Ayrıca, yapının minaresi de bu köşede, kapıya bitişik olarak inşa edilmiştir. Ayrıca, cephe yüzeyinde, üstte iki altta üç adet olmak üzere, iki sıra halinde pencere açıklıkları bulunmaktadır (resim: 62). Alt sıradakiler dikdörtgen biçimli ve sivri kemerli alınlıkları olan örneklerdir. Üst sıradakiler ise sivri kemerlidir ve bunların şebekeleri vardır. Alt sıradaki pencerelerin alınlıkları tuğla-derz dokuludur. Cepheye birleşik olarak inşa edilmiş minarenin kaidesi üzerinde basık kemerli minare kapısı bulunmaktadır. Bu kapı sayesinde, cephe yüzeyindeki denge, az da olsa sağlanmıştır.

Cephenin güney köşesinde, serbest iki ayağa ve cephe duvarına dayanan kemerlerin taşıdığı kubbe ile örtülü bir türbe bulunmaktadır. Ancak bu türbe 1965 yıllarında yapılmıştır ve kesinlikle yapının orijinal planı ile bir ilgisi bulunmamaktadır.²³

Cümle kapısı tasarımı: İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taşın kullanıldığı, dikdörtgen prizmatik bir kütle halindeki Edirne Şah Melek Paşa Camii'nin cümle kapısı (çizim: 16), yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. İki sıra düz profilli silmeyle üç yönden çerçevelenmiş olan cümle kapısı, yapının Doğu cephesinin Kuzey köşesinde yer almaktadır (resim: 63).

Cümle kapısının kuşatma kemeri yuvarlak biçimlidir ve bu kemer yüzeyinde bir palmet dizisi bulunmaktadır. Üç dilimli, düz ve ters palmetlerden oluşan bu

²³ E.H. Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, 419.

dizide kabartılan alanlarda düz palmetler, bunların dışında kalan yüzeylerde de ters palmetler yer alır. Bu kemerin altında üç dilimli dekoratif bir kemer daha bulunmaktadır (resim: 64).

Cümle kapısını üç yönden kuşatan silmeler arasında yüzeyden oyularak derinleştirilmiş bir bordür meydana getirilmiştir. Bordür yüzeyine kûfi bir yazı tekrar edecek şekilde oyulmuş, bu oyuklara türkuaz renkli sırlı tuğlalar kakılmıştır (resim: 65). Bordürde tekrar eden bu Arapça yazı, “Allâhü Ganiyyün” olarak okunur ve “Allah zengindir” anlamına gelmektedir.²⁴ Ayrıca, giriş açıklığı üzerinde, dikdörtgen bir kartuş içerisinde Celî sülüs hatla ve kabartma tekniği ile yazılmış üç satırlık bir inşa kitabesi bulunmaktadır.

Giriş açıklığı köşelerinde birer sütunce bulunan cümle kapısının mes nişleri üç köşelidir. Mes nişi ve köşe sütunceleri yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Giriş açıklığı üzerinde ise kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir yay kemer yer alır.

5.3.3. Edirne Beylerbeyi Camii

Katalog no: 09

Çizim no: 17-18

Resim no: 66-69

Son inceleme tarihi: Haziran 2006

Tarihlendirme: Vakfiyesine göre H 833 / M 1429.²⁵

Banisi: Yusuf Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 23 m

Yükseklik: 6,30 m

²⁴ Abdülhamit Tüfekçioğlu; **a.g.k.**, 199.

²⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.k.**, 377.

Cümle kapısı;	Genişlik: 3,80 m	Derinlik: 0,69 m
	Yükseklik: 5,65 m	Giriş açıklığı: 1,41 m
	Taşma: 0,47 m	Kapı söve genişliği: 0,20 m

Kitabe; **İnşa kitabesi:** Yaklaşık 0,50 m X 0,75 m

Cephenin tasarımı: Edirne Beylerbeyi Camii'nin (çizim: 17) Kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri revağı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağının kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Cümle kapısı mihrap ekseni üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyine, cümle kapısının doğusundaki bölüme bir mihrabiye nişi açılmıştır. Cephe yüzeyinde simetriyi bozan tek unsur budur ve yüzeyde bunun dışında herhangi bir pencere açıklığı ya da niş bulunmamaktadır (resim: 66).

Yapının son cemaat yeri revağı altı yığma ayak ve beş sivri kemerden oluşur. Son cemaat yeri cephesinde, mihrap ekseni üzerindeki kemer ve bu kemerin alınlığı diğerlerine nazaran daha yüksek inşa edilmiş ve böylece yapının giriş bölümü vurgulanmıştır. Son cemaat yerinin mihrap ekseni üzerindeki bölümü kubbe, diğer bölümleri aynalı tonozla örtülüdür (resim: 67).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının doğu cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve minare kaidesi kuzey cepheyi devam ettirir niteliktedir.

Cümle kapısı tasarımı: İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taşın kullanıldığı Edirne Beylerbeyi Camii'nin cümle kapısı (çizim: 18) yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Dikdörtgen prizma biçimli cümle kapısı, yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır (resim: 68).

Düz profil silmelerle üç yönden çerçevelenmiş cümle kapısı bir eyvan görünümüne sahiptir. Kuşatma kemeri içerisinde bir kavsara bulunmaması, giriş açıklığı alanının sivri kemerli bir tonozla örtülü olması bu duruma yol açmıştır. Sivri bir kuşatma kemerine sahip cümle kapısının hiçbir yüzeyinde bezeme bulunmamaktadır. Oldukça sade bir örnektir.

Cümle kapısındaki yazı kitabesi oldukça haraptır. Kitabenin köşeleri kırılmış ve dökülmüş durumdadır. Kitabenin üst kenarında kırmızı renkli kalın bir kontur bulunmaktadır. Bu da kitabenin orijinalde, kırmızı renkli dikdörtgen bir kartuş içerisinde bulunduğunu düşündürmektedir. Takip edilebildiği kadarıyla, kitabe dört satır olarak ve tâlik hatla yazılmıştır.

Cümle kapısında köşe sütuncesi bulunmamaktadır. Mes nişleri ise beş köşelidir ve yarım kubbe şeklinde kavsaraları vardır (resim: 69). Giriş açıklığı üzerinde kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir yay kemer yer alır.

5.3.4. Edirne Muradiye Camii

Katalog no: 10

Çizim no: 19-20

Resim no: 70-

Son inceleme tarihi: Haziran 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 839 / M 1436²⁶.

Banisi: Sultan II. Murad

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 32 m

Yükseklik: 9 m

²⁶ Abdülhamit Tüfekçioğlu; a.e., 224.

Cümle kapısı;	Genişlik: 4,75m	Derinlik: 0,85 m
	Yükseklik: 7,73 m	Giriş açıklığı: 1,62 m
	Taşma: 0,20 m	Kapı söve genişliği: 0,18 m
Kitabe;	İnşa kitabesi: 0,70 m X 1,80 m	

Cephenin tasarımı: Edirne Muradiye Camii'nin (çizim: 19) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri revağı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağının kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Cümle kapısı mihrap ekseni üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde dikdörtgen biçimli dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır (resim: 70). Bunlardan ikisi cümle kapısının kavsara seviyesinde, giriş açıklığının sağ ve solunda, diğer ikisi ise son cemaat yeri zemin seviyesinde ve cümle kapısını sınırlayan kemerlerin üzengi taşlarının altında yer almaktadır. Zemin seviyesindeki pencerelerin söve ve kirişleri mermerden yapılmıştır. Ayrıca; cephe yüzeyine, cümle kapısının batısındaki bölüme sivri kemerli sade bir mihrabiye nişi açılmıştır. Cephe yüzeyinde simetriyi bozan tek unsur bu mihrabiyedir (resim: 71).

Yapının son cemaat yeri revağı altı yığma ayak ve beş sivri kemerden oluşur. Son cemaat yeri revağının kemerleri iç ve dış bükey kıvrımlarla kademelendirilmiş kemer üzengi taşları üzerinde yükselmektedir. Son cemaat yerinin mihrap ekseni üzerindeki bölümü kubbe, diğer bölümleri aynalı tonozla örtülüdür. Mihrap ekseni üzerindeki kubbe üst üste yer alan çokgen biçimli iki kasnak üzerinde yükselmektedir. Bu kasnaklar sayesinde, kubbe tonozlardan daha yüksek seviyede inşa edilmiş ve yapının giriş bölümü vurgulanmıştır (resim: 72). Yapının ve son cemaat yerinin cephe yüzeylerinde cümle kapısı haricinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: Edirne Muradiye Camii'nin düzgün kesme taştan inşa edilmiş cümle kapısı (çizim: 20), dikdörtgen prizmatik bir kütle olarak yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Cümle kapısı yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş, yüksekliği de son cemaat yeri revağı kemerlerinin orta seviyesi ile eşit tutulmuştur. İç ve dış bükey yarım daire profilli silmeyle üç yönden çerçevelenmiş cümle kapısında, kavsara başlangıcından zemine kadar olan bölümde de silmelerle birer dikey dikdörtgen pano oluşturulmuştur. Ancak bu panoların yüzeyleri süslenmeden sade bırakılmıştır (resim: 73).

Cümle kapısında, kavsara yedi sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır ve bir sivri kemerle çerçevelenmiştir. Kavsara alınlığında ve yan kanat yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmaz. Köfeki taşına oyularak yapılan mukarnaslar çok derin değildir. Mukarnas sıraları arasında, kırmızı renkli küçük sarkıtlar bulunur ve bu sarkıtlar sayesinde mukarnas kavsaraya hareketlilik kazandırılmıştır.

Cümle kapısında, giriş açıklığı üzerinde, Celî sülüs hatla yazılmış ve kırmızı bir dikdörtgen kartuş içerisine yerleştirilmiş üç satırlık bir inşa kitabesi bulunmaktadır. İnşa kitabesinde harfler mermer üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir. Kitabe satırlarını oluşturan cetvellerin köşelerinde kalan alanlar lotus, palmet ve rumî düzenlemeli bezemeyle dolgulanmıştır.

Cümle kapısının giriş açıklığı köşelerde yer alan birer sütunceyle sınırlandırılmıştır. Köşe sütuncelerinin çokgen kaide ve başlıları bulunmaktadır. Ancak bunlar herhangi bir bezemeye sahip olmayan yalın örneklerdir. Kapıdaki mes nişleri ise üç köşelidir ve yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır (resim: 74). Giriş açıklığı üzerinde bulunan yay kemer, kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir.

5.3.5. Edirne Üç Şerefeli Camii

Katalog no: 11

Çizim no: 21-22

Resim no: 75-81

Son inceleme tarihi: Haziran 2006

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 849 / M 1445.

Banisi: Sultan II. Murad

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 60 m

Yükseklik: 14,20 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 8,23 m

Derinlik: 1,18 m

Yükseklik: 12,80 m

Giriş açıklığı: 2,57 m

Taşma: 0,74 m

Kapı söve genişliği: 0,18 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 1,00mX3,35m **Yan kitabeler:** 2,85 m X 1,14 m

Cephenin tasarımı: Edirne Üç Şerefeli Camii'nin (çizim: 21) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve yedi bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Bununla birlikte; yapının kuzeyinde revaklı-şadırvanlı bir avlu bulunmaktadır. Yapı düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağının kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Bunlar cepheye oranla oldukça küçük boyutludur. Cümle kapısı mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde iki sıra halindeki pencere açıklıkları, mihrabiyeler ve asıl ibadet mekânından son cemaat yeri açılan kapılar yer alır (resim: 75). Üst sıra pencereleri sivri kemerli açıklıklar şeklindedir ve bunların geometrik düzenlemeli şebekeleri vardır. Alt sıradakiler ise sivri kemerli alınlıkları bulunan dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiştir. Alt sıra pencerelerinin söve ve kirişleri

mermerdendir. Mihrabiyeler cephe yüzeyine sivri kemerli nişler şeklinde açılmıştır. Mihrabiye köşeliklerinde ve pencere alınlıklarında kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla meydana getirilmiştir düzenleme bulunmaktadır. Son cemaat yerine açılan kapılar ise birbirinin benzeridir (resim: 76-77). Bunlar cephe yüzeyinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş ve birkaç sıra profilli silme ile üç yönden çerçevelenmiştir. Bu kapıların sivri kemerli tonozdan oluşan kavsaraları bulunmaktadır. Tonoz başlangıç kemeri, alt kenarlara yapılan eklemelerle dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş ve dilimli kemer yüzeyine lotus-palmet motiflerinden oluşan ve oyma tekniği ile yapılmış bir bezeme uygulanmıştır. Söz konusu bu kapılarda giriş açıklığı üzerinde farklı renkteki iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiş yay kemerler bulunmaktadır.

Son cemaat yeri revağı mermerden yapılmış altı yığma ayak ve beş sivri kemerden oluşmaktadır (resim: 78). Avlu revağı ise daha küçük boyutlarda ve birbirine daha yakın toplam 12 sütun ve bunlar üzerindeki sivri kemerlerden oluşur. Her bir ayakta ve sütunda, çeşitli şekillerde düzenlenmiş mukarnas başlıklar bulunmaktadır. Son cemaat yeri revağı kemerlerinden mihrap eksenini üzerinde yer alan diğerlerine nazaran daha büyük boyutludur ve bunun alınlığı diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur. Son cemaat yeri ve avlu revağının kemerleri kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Son cemaat yeri ve avlu revağı farklı boyutlardaki kubbeler ile örtülüdür.

Cümle kapısı tasarımı: İnşa malzemesi olarak Marmara mermerinin kullanıldığı Edirne Üç Şerefeli Camii'nin cümle kapısı (çizim: 22), dikdörtgen prizmatik biçimlidir ve yapı cephesinden yaklaşık bir metre kadar dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Yapının Kuzey cephesinin tam ortasında yer alan cümle kapısının yüksekliği son cemaat yeri revağı, kubbe başlangıç seviyesine kadardır. Cümle kapısı yüzeyi birkaç sıra silmeyle hareketlendirilmiştir. Bu silmeler arasında kalan kuşak bir bordür özelliği kazanmıştır. Ancak bu alan yüzeyinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır (resim: 79).

Cümle kapısında on sıra mukarnastan oluşan bir kavsara bulunur. Mukarnas kavsarada ortadaki dizi büyük bir sarkıt meydana getirecek şekilde inşa edilmiş, bunun sağ ve solunda ise sarmal biçimli birer küçük sarkıt oluşturulmuştur. Mukarnas kavsarayı dışta sivri, bunun içinde de bir Bursa kemeri kavramaktadır (resim: 80).

Cümle kapısında, giriş açıklığı ve mes nişleri üzerinde yazı kitabeleri bulunmaktadır. Giriş açıklığı üzerinde bulunan inşa kitabesi, kaval silmeyle çerçevelenmiş dikdörtgen bir kartuş içerisinde yer alır. Bu kitabe, rumîler ve kıvrık dallarla bezenmiş bir zemin üzerine iki satır olarak yazılmıştır. Kûfi ile yazılan ilk satır siyaha boyanarak daha belirgin hale getirilmiştir. İkinci satır Celî sülüsle yazılmış ve sarı renge boyanmıştır. İkinci satırdaki bazı harfler birinci satıra geçmiş durumdadır. Mes nişlerinin üzerinde yer alan yazı kitabeleri ise dikdörtgen panolar şeklinde düzenlenmiştir. Bu panolarda altta ve üstte birer dikdörtgen bölüm oluşturulmuş, ortadaki bölüm de oval olarak düzenlenmiş ve köşelerde kalan alanlara da yazılar işlenmiştir. Reyhanî ve sülüs hattın kullanıldığı bu kitabelerde yazılar, spiraller yapan rumîli kıvrık dallarla bezenmiş bir zemin üzerine işlenmiştir. Yazı kitabelerinde, harfler, mermer üzerine kabartma tekniğiyle işlenmiştir.

Cümle kapısında etrafı üçer sıra mukarnasla kuşatılmış köşe sütunceleri bulunmaktadır. Bu mukarnas sıraları yüzey üzerinde kademelenme oluşturmaz, hepsi aynı seviyede yer almaktadır. Sütunce kaideleri yüzeyinde üç dilimli palmetlerden oluşan bir kuşak bulunmaktadır. Yüzeyi düz ve ters olarak bölen yarım kartuşların içine yerleştirilen üç dilimli palmetler aynı ritimle düz ve ters olarak işlenmiştir. Her palmetin taç yaprağından çıkan rumîlerin uçları diğer palmetin sapını oluşturarak, palmetler birbirine bağlanmıştır. Cümle kapısının mes nişleri daireseldir ve üç sıra mukarnastan oluşan kavsaraları bulunmaktadır (resim: 81). Giriş açıklığı üzerinde kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü kullanımıyla oluşturulmuş bir yay kemer yer alır. Bu yay kemerin kilit taşı, diğerlerine göre daha koyu renktedir ve ortasına düğümlü bir bitkisel motif yerleştirilerek vurgulanmıştır.

5.4. İstanbul'daki Yapılar

5.4.1 İstanbul Mahmud Paşa Camii

Katalog no: 12

Çizim no: 23

Resim no: 82-85

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 867 / M 1462-63.

Banisi: Vezir Mahmud Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 35 m

Yükseklik: 10 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 4,92 m

Derinlik: 1,18 m

Yükseklik: 8,77 m

Giriş açıklığı: 1,46 m

Taşma: 0,38 m

Kapı söve genişliği: 0,16 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 1,00mX2,25m **Yan kitabeler:** 1,95mX1,00m

Dua kitabesi çapı: 0,80 m

Cephenin tasarımı: İstanbul Mahmud Paşa Camii'nin (çizim: 23) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Son cemaat yeri kemerleri ise mermerden inşa edilmiş kemer köşelikleri ise mermerle kaplanmıştır.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Bunlar küçük boyutludur ve cephe yüzeyinden çok fazla dışa taşma yapmamaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap ekseninde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde iki sıra halinde

ve her sırada dört adet olmak üzere toplam sekiz adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen açıklıklar şeklindedir ve sivri kemerli alınlıkları bulunmaktadır. Bunlar kademeli olarak duvar yüzeyinden çökertilen birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir. Üst sıradaki pencereler ise sivri kemerli açıklıklar şeklindedir ve bunların şebekeleri bulunmaktadır. Ayrıca, cümle kapısının sağ ve solundaki bölümlerde üst sıra pencerelerin üstünde de dairesel biçimli ve şebekeli birer açıklık daha bulunur. Cephe yüzeyinde, alt sıradaki pencere açıklıklarının arasında kalan alanda, cephenin doğu ve batı kanadında birer adet olmak üzere toplam iki adet mihrabiye bulunmaktadır. Mihrabiyeler kademeli olarak duvar yüzeyinden çökertilen birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir ve bunların beş sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları vardır. Mukarnas kavsara, en üst dizinin üzerinde yer alan kabartma bir palmet motifi ile taçlandırılmıştır. Mihrabiye kavsarası köşeliklerinde birer adet kabartma madalyon bulunmaktadır. Mihrabiye nişleri yarım kare profillidir (resim: 82).

Yapının son cemaat yeri revağı altı yığma ayak ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Son cemaat yerindeki kemerler farklı iki renkteki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Mihrap eksenini üzerinde yer alan kemerler siyah ve beyaz, bunun dışındakiler ise kırmızı ve beyaz renkteki mermerlerle inşa edilmiştir. Son cemaat yeri revağını oluşturan ayaklar daha önce mermer ve dairesel gövdeli iken, gerçekleştirilen onarımlar sonrası bunlar kesme taşlarla kaplanmış ve yivli gövdeli ve volütlü başlıkları bulunan ayaklar haline getirilmiştir.²⁷ Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür (resim: 83).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının batı cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve minare kaidesi kuzey cepheyi devam ettirir niteliktedir.

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Mahmud Paşa Camii'nin cümle kapısı, yapının Kuzey cephesinin tam ortasına yerleştirilmiş ve Marmara mermerinden inşa edilmiş bir örnektir. Yüzeyi birkaç sıra profilli silmeyle üç yönden çerçevelenmiş olan cümle

²⁷ Bkz. (16), AYVERDİ, 178.

kapısı dikdörtgen prizma biçimlidir ve yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir (resim: 84).

Giriş açıklığının üzerinde bir mukarnas kavsara bulunmaktadır. Kavsara yedi sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Mukarnas kavsarada ortadaki dizi büyük bir sarkıt meydana getirecek şekilde inşa edilmiştir. Cümle kapısının kavsara köşelikleri kapının diğer bölümlerine göre daha dışa taşkın inşa edilmiş ve böylece kapının bu bölümü vurgulanmıştır. Ancak kavsara köşelikleri ve cümle kapısı yan kanat yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Yazı kitabeleri mukarnas kavsaranın başlangıç seviyesinin altında; giriş açıklığı, mes nişleri üzerinde ve yan kanat ön yüzlerinde bulunmaktadır. Binanın yapıldığı döneme ait yazılar, sadece inşa kitabesi ve mes nişleri üzerindelerdir.²⁸ Kitabelerin mes nişi üzerinde yer alanları daire, diğerleri dikdörtgen şeklindedir. Celî sülüs hatla yazılmış olan bu kitabelerden giriş açıklığı üzerindeki iki, yan bölümdekiler ise sekizer satır olarak yazılmıştır. Koyu renkli düz bir zemin üzerine işlenmiş olan kitabelerde, kitabe satırlarını oluşturan cetvellerin köşelerinde kalan alanlar palmet ve rumî düzenlemeli bezemeyle dolgulanmıştır. Kitabelerde yazılar mermer üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir.

Cümle kapısında köşe sütuncesi yoktur. Kapının mes nişleri ise beş köşeli ve mukarnas kavsaraları bulunmayan sade örneklerdir (resim: 85). Giriş açıklığı üzerinde, kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuş bir yay kemer yer almaktadır.

²⁸ Abdülhamit Tüfekçioğlu; a.e., 325.

5.4.2 İstanbul Fatih Camii

Katalog no: 13 **Çizim no:** 24 **Resim no:** 86-92

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 867-75 / M 1463-70.

Banisi: Sultan II. Mehmed

Mimarı: Sinaneddin Yusuf bin Abdullah

Giriş cephesi;	Genişlik: 54,50 m	Yükseklik: 10,50 m
Cümle kapısı;	Genişlik: 4,92 m	Derinlik: 1,58 m
	Yükseklik: 8,77 m	Giriş açıklığı: 1,46 m
	Taşma: 0,38 m	Kapı söve genişliği: 0,24 m

Kitabe; **İnşa kitabesi:** 0,80mX2,61m **Yan kitabeler:** 2,56mX1,22m

Cephenin tasarımı: İstanbul Fatih Camii'nin (çizim: 24) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve yedi bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Bununla birlikte; yapının kuzeyinde revaklı-şadırvanlı bir avlu bulunmaktadır (resim: 86). Yapı düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağının kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Bunlar cepheye oranla oldukça küçük boyutludur. Cümle kapısı mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde iki sıra halindeki pencere açıklıkları ve mihrabiyeler yer alır. Üst ve alt sıradaki pencereler birbirine benzer şekilde düzenlenmiştir. Pencerelerin söve ve kirişleri mermerden yapılmış ve bunlar cephe yüzeyine dikdörtgen biçiminde açılmıştır. Söve ve kirişler üzerinde kademeli olarak duvar yüzeyinden çökertilmiş birkaç sıra profil silme bulunmaktadır. Alt ve üst

sıradaki pencerelerin birbirinden farklılık gösteren tek yanı, üsttekilerin alınlıklarının sivri kemerli, alttakilerin ise yuvarlak kemerli olmasıdır. Ayrıca, cephe yüzeyinde, cephenin doğu ve batı bölümünde birer adet olmak üzere toplam iki adet balkon bulunmaktadır. Bu balkonlar üst sıra pencerelerinin açıklıkları önüne yerleştirilmişlerdir. Adeta birer kürsü görünümünde olan bu balkonlar ters konik biçimli ve dairesel planlıdır. Cephe yüzeyinde yer alan mihrabiyeler ise dilimli yarım konik kavsaraları bulunan örneklerdir. Mihrabiyeler cephe yüzeyine altı köşeli ve yarım on ikigen profilli nişler şeklinde açılmıştır. Ayrıca, bunlar bir sıra profilli silmeyle üç yönden sınırlandırılmıştır (resim: 87).

Son cemaat yeri revağı yekpare altı granit sütun ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Avlu revağı ise daha küçük boyutlarda ve birbirine daha yakın yekpare 12 granit sütun ve bunlar üzerindeki sivri kemerlerden oluşur. Her bir ayakta ve sütunda, çeşitli şekillerde düzenlenmiş mukarnas başlıklar bulunmaktadır. Son cemaat yeri revağı kemerlerinden mihrap ekseni üzerinde yer alan diğerlerine nazaran daha büyük boyutludur ve bunun alınlığı diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur (resim: 88). Son cemaat yeri ve avlu revağının kemerleri kırmızı ve beyaz renkteki farklı iki taşın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Ancak, mihrap ekseni üzerinde yer alan büyük kemerin inşasında yeşil ve beyaz renkteki taşlar kullanılmıştır. Son cemaat yeri ve avlu revağının tüm kemer köşelikleri ve alınlıkları mermerle kaplanmıştır. Son cemaat yeri ve avlu revağı bölümleri kubbelerle örtülüdür. Son cemaat yeri mihrap ekseni üzerinde yer alan kubbenin kasnağı diğerlerine nazaran daha yüksektir (resim: 89).

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Fatih Camii'nin Marmara mermerinden inşa edilmiş cümle kapısı, yapının Kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Dikdörtgen prizmatik biçimli cümle kapısı, yapı cephesinden dışa taşkın şekilde ve cephe yüksekliğine yakın bir yükseklikte inşa edilmiştir. Cümle kapısı yüzeyi, birkaç sıra profilli silmeyle çerçevelenmiş, bu silmeler arasında kalan kuşak bir bordür özelliği kazanmıştır. Ancak bu bordür ve kapı yan kanatları yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır (resim: 90).

Cümle kapısının kavsarası on sıra mukarnasla dizisiyle dolgulanmıştır. Mukarnas kavsara, kitabelik seviyesi üzerinde iri bir sarkıt meydana getirecek şekilde inşa edilmiş ve bu sarkıtın iki yanına daha küçük boyutlarda, sarmal biçimli birer sarkıt daha yerleştirilmiştir. Ayrıca, kitabelik seviyesi üzerinde, iri sarkıtın sona erdiği noktanın hemen sağ ve solunda ve kavsara köşeliklerinin altlarında çiçek rozetler yer almaktadır. Toplam dört adet olan bu rozetler sayesinde mukarnas kavsara başlangıç seviyesi vurgulanmıştır. Mukarnas kavsarayı, dışta profil silmeli bir sivri kemer ve bunun içinde de bir Bursa kemeri kavramaktadır. Bursa kemerinin ayakları palmet ve mukarnas düzenlemeli kaideler üzerinde yükselmektedir (resim: 91).

Cümle kapısı düzenlemesi içerisinde, giriş açıklığı ve mes nişleri üzerinde yazı kitabeleri bulunmaktadır. Giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabe, bir sıra profilli silmeyle oluşturulmuş bir kartuş içerisine yerleştirilmiş ve Celî sülüs hatla iki satır olarak yazılmıştır. Mes nişleri üzerindeki kitabeler ise, yine Celî sülüs hatla, yedişer satır olarak yazılmıştır. Kitabelerin tümü, kabartma tekniği ile herhangi bir bezeme bulunmayan koyu yeşil renkli zemin üzerine altın yaldız harflerle işlenmiştir.

Cümle kapısında giriş açıklığı, mukarnas başlık ve kaideleri bulunan köşe sütunceleri ile sınırlandırılmıştır. Köşe sütunceleri, başlık ve kaidelere bitişik kum saati biçimli düzenlemelerle vurgulanmıştır. Ayrıca, köşe sütuncelerinin başlık yüzeyleri üzerinde birer adet küçük çiçek rozet yer almaktadır. Cümle kapısı düzenlemesi içerisinde, beş köşeli mes nişleri bulunur. Mes nişlerinin kavsaraları yedi sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Mes nişi kavsara köşeliklerinde, simetrik olarak yerleştirilmiş birer adet kare biçimli kabartma ve mes nişi kavsaralarının en alt sırasında, mes nişini oluşturan her bir köşenin tam ortasında birer adet çiçek rozet yer almaktadır (resim: 92). Giriş açıklığı üzerinde kırmızı ve beyaz renklerdeki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuş bir yay kemer bulunur.

5.4.3. İstanbul Murad Paşa Camii

Katalog no: 14

Çizim no: 25

Resim no: 93-97

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 876 / M 1471-72.

Banisi: Vezir Murad Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 35 m

Yükseklik: 11 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 5,03 m

Derinlik: 1,05 m

Yükseklik: 9,64 m

Giriş açıklığı: 1,79 m

Taşma: 0,39 m

Kapı söve genişliği: 0,14 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 0,60mX1,44m **Ayet kitabesi:** 0,75mX0,95m

Cephenin tasarımı: İstanbul Murad Paşa Camii'nin (çizim: 25) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (resim: 93).

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde, iki sıra halinde pencere açıklıkları yer alır. Alt sırada toplam dört adet pencere vardır ve bunlar sivri kemerli alınlıkları bulunan dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Alt sıradaki pencereler birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir ve bunların söve ve kirişleri mermerdendir. Üst sırada ise, son cemaat yerinin en doğu ve en batıdaki bölümlerinde birer adet olmak üzere toplam iki adet, sivri kemerli açıklık şeklinde ve şebekeleri bulunan pencereler yer alır. Alt sıradaki pencere açıklıklarının arasında

kalan alanda, cephenin doğu ve batı kanadında birer adet olmak üzere iki adet mihrabiye bulunmaktadır. Mihrabiyeler birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir ve bunların beş sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır. Mihrabiye nişleri yarım ongen profilli ve beş köşelidir (resim: 94).

Yapının son cemaat yeri revağı altı granit sütun ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Sütunlardan en doğu ve en batıda olanlar siyah, diğerleri kırmızı renklidir. Gövdeleri yekpare olan sütunlar tabla şeklindeki dairesel kaideler üzerinde yükselir. Sütunlardan, yine en doğu ve en batıda olanların baklava dilimli diğerlerinin mukarnaslı başlıkları bulunmaktadır. Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür. Mihrap ekseninde yer alan kubbenin kasnağı diğerlerinden daha yüksektir (resim: 95).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının batı cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve minare kaidesi kuzey cepheyi devam ettirir niteliktedir. Kaidenin kuzey cephesinde basık kemerli ve ince uzun biçimli minare kapısı bulunmaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Murad Paşa Camii'nin cümle kapısı Marmara mermerinden inşa edilmiştir ve yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş dikdörtgen prizma biçimli cümle kapısı, birkaç sıra profilli silme ile üç yönden çerçevelenmiştir (resim: 96).

Cümle kapısında bir kavsara bulunmadığı için, kapı eyvanımsı bir görüntüye sahiptir. Giriş açıklığı alanı düz tavanla örtülüdür. Bu düz tavan aynı zamanda kuşatma kemeri işlevi gören bir Bursa kemeriyle gizlenmiştir. Bursa kemerinin ayakları kademelendirilmiş kaideler üzerinde yükselmektedir. Cümle kapısı yan yüzeyleri ve kuşatma kemeri köşeliklerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Ancak, ayet kitabesinin yaklaşık yarım metre üzerinde altıgen biçimli ve sol kapı kanadının yüzeyinin orta bölümünde ise beş köşeli yıldız biçimli taş içine taş kakma

teknîği ile gerçekleştirilmiş birer bezeme bulunmaktadır. Malzemesi siyah mermer olan bu bezemeler oldukça küçük boyutludur.

Cümle kapısında, giriş açıklığı üzerinde yazı kitabeleri bulunur. Kitabelerin tümü, mermer üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir. Yazılar, herhangi bir bezeme bulunmayan koyu yeşil renkli zemin üzerine altın yaldız harflerle yazılmıştır. Celî sülüs hatla yazılmış kitabelerden alttaki iki satırdan oluşan inşa kitabesi, üstteki ise palmetli taç biçimli bir ayet-i kerime kitabesidir.

Cümle kapısında köşe sütunceleri bulunmamaktadır. Ancak giriş açıklığını sınırlayan köşeler pahlanarak vurgulanmıştır. Kapıda, mes nişleri beş köşelidir ve beş sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır (resim: 97). Giriş açıklığı üzerinde kırmızı ve beyaz renkteki farklı mermerin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir yay kemer yer alır.

5.4.4. İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii

Katalog no: 15

Çizim no: 26

Resim no: 98-101

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 876 / M 1471-72.

Banisi: Rum Mehmed Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 30 m

Yükseklik: 9,20 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 4,38 m

Derinlik: 1,26 m

Yükseklik: 6,20 m

Giriş açıklığı: 1,43 m

Taşma: 0,29 m

Kapı söve genişliği: 0,18 m

Kitabe; **İnşa kitabesi:** 0,79 m X 1,21 m

Cephenin tasarımı: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii'nin (çizim: 26) Kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Ancak cephe günümüzde tamamen sıvanmış durumdadır. Son cemaat yeri kemerleri tuğla-derz, kemer köşelikleri ise taş-derz dokuludur.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde, altta ve cümle kapısının sağ ve solunda birer adet, üstte ve son cemaat yerinin en doğu ve batı bölümlerinde yine birer adet olmak üzere toplam dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Üstteki pencereler sivri kemerli açıklıklar şeklindedir ve bunların şebekeleri bulunmaktadır. Alttaki pencereler ise dikdörtgen açıklıklar şeklindedir ve derin olmayan sivri kemer biçimli nişler içerisinde açılmıştır. Söz konusu sivri kemerli nişler sayesinde pencerelerde sivri kemerli alınlık izlenimi oluşturulmuştur (resim: 98).

Yapının son cemaat yeri revağı altı mermer sütun ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Gövdeleri yekpare olan sütunların küresel biçimli başlıkları bulunur. Tuğladan yapılmış sivri kemerler, söz konusu başlıklar üzerinde yer alan tabla biçimli yastıklar üzerinde yükselmektedir. Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür (resim: 99).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının batı cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve minare kaidesi kuzey cepheyi devam ettirir niteliktedir. Kaidenin kuzey cephesinde basık kemerli ve ince uzun biçimli minare kapısı bulunmaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii'nin cümle kapısı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Dikdörtgen prizma biçimli cümle kapısı, dışa taşkın şekilde, yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer alır. Cümle kapısı iki sıra profilli silme ile üç yönden çerçevelenmiş, bu silmeler arasında kalan alan bir bordür özelliği kazanmıştır. Ancak söz konusu bu bordür üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır (resim: 100).

Cümle kapısı bir eyvan görünümündedir. Giriş açıklığı alanı sivri kemerli bir tonozla örtülüdür. Cümle kapısı bezeme açısından oldukça sade bir örnektir. Kapı yüzeyleri ve cümle kapısı düzenlemesi dâhilindeki kemer, tonoz gibi mimari öğeler bezenmeden sade bırakılmıştır.

Cümle kapısında, giriş açıklığı üzerindeki mermer kaplı alınlıkta Celî sülüs hatla yazılmış iki satırlık bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Mermer üzerine kabartma tekniği ile hakkedilen yazının zemini ve harfleri sonradan yeşil renge boyanmıştır.

Cümle kapısında köşe sütunceleri yoktur. Mes nişleri ise beş köşeli ve yarım soğan kubbe ile örtülüdür (resim: 101). Giriş açıklığı üzerindeki yay kemer ise beyaz ve gri renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir.

5.4.5. İstanbul Davud Paşa Camii

Katalog no: 16

Çizim no: 27-28

Resim no: 102-107

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 890 / M 1485.

Banisi: Vezir Derviş Davud Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 40 m

Yükseklik: 11 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 5,04 m

Derinlik: 0,86 m

Yükseklik: 9,45 m

Giriş açıklığı: 1,70 m

Taşma: 0,37 m

Kapı söve genişliği: 0,18 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 1,20 m X 2 m

Cephenin tasarımı: İstanbul Davud Paşa Camii'nin (çizim: 27) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapı cephesi ve son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde iki sıra halinde pencere açıklıkları ve mihrabiyeler yer alır. Alt sırada toplam dört adet pencere vardır ve bunlar sivri kemerli alınlıkları bulunan dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Söve ve kirişleri mermer olan bu pencereler birkaç sıra profilli silmeyle çerçevelenmiştir. Üst sırada ise, sivri kemerli açıklık şeklinde ve şebekeleri bulunan dört adet pencereler yer alır. Cephe yüzeyinde, alt sıradaki pencere açıklıklarının arasında kalan alanda, cephenin doğu ve batı kanadında birer adet olmak üzere

toplam iki adet mihrabiye bulunmaktadır. Mihrabiyeler kademeli olarak duvar yüzeyinden çökertilen birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir ve bunların üç sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları vardır. Mihrabiye nişleri yarım ongen profilli ve beş köşelidir (resim: 102).

Yapının son cemaat yeri revağı altı taş sütun ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Sütunlar mermerden yapılmış dairesel kaideler üzerinde yükselir. Sütunlardan, mihrap ekseninde olan ikisinin mukarnaslı, diğerlerinin baklava dilimli başlıkları bulunmaktadır (resim: 103). Ayrıca, mihrap ekseninde bulunan sivri kemer ve bu kemerin alınlığı diğerlerinden daha büyük boyutlarda inşa edilmiştir. Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür. Mihrap ekseninde yer alan kubbenin kasnağı diğerlerinden daha yüksektir (resim: 104).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının batı cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve minare kaidesi kuzey cepheyi devam ettirir niteliktedir. Kaidenin kuzey cephesinde basık kemerli ve ince uzun biçimli minare kapısı bulunmaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Davud Paşa Camii'nin düzgün kesme taştan inşa edilmiş cümle kapısı (çizim: 28), dikdörtgen prizmatik bir kütle olarak, yapı kuzey cephesinin tam ortasına yerleştirilmiştir. Yapı cephesinden dışa taşkın olarak inşa edilmiş cümle kapısının yüksekliği, son cemaat yeri revağı kemerlerinin orta seviyesine kadardır. Cümle kapısı yüzeyi, bir sıra profilli silmeyle üç yönden çerçevelenmiştir. Yapı yan yüzeyleri üzerinde herhangi bir bordür ya da bezeme bulunmamaktadır (resim: 105).

Cümle kapısının kavsarası dilimli bir yarım sivri kubbe ve bunun altındaki bir sıra mukarnas dizisinden oluşmaktadır. Yarım kubbenin dilimleri, kubbe iç yüzeyinin derin şekilde yivlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca, kubbenin üst bölümü, istiridye kabuğunu andıran bir görünümde yivlendirilmiştir. Mukarnas dizileri köşelerde birer iri sarkıt, orta bölümlerde ise uçlar şeklinde sonuçlanmaktadır. Cümle kapısının tam orta ekseninde, uçlar arasında kalan alanda, küçük boyutlardaki

ve bir beşken içerisine kabartma tekniği ile işlenmiş beş köşeli bir yıldız bulunmaktadır. Cümle kapısında, kavsara, palmet düzenlemeli dilimlere sahip bir sivri kemer ve bunun içinde yer alan bir Bursa kemeri tarafından kavranmaktadır. Bursa kemeri, bir sıra profilli silmeyle oluşturulmuştur. Sivri kemer yüzeyine palmet motiflerinden oluşan ve oyma tekniği ile yapılmış bir bezeme uygulanmıştır (resim: 106).

Yapının inşa kitabesi, giriş açıklığını örten yay kemer üzerinde yer alır. Yazıların kartuşlar içerisine alındığı kitabe dört satır olarak yazılmış ve her satıra iki kartuş yerleştirilmiştir. Kitabede, harfler, kıvrım dal esasına uygun bitkisel süslemeli mermer zemin üzerine Celî sülüs hatla ve kabartma tekniği ile yazılmıştır. Kitabenin sağ ve solunda kartuşlar içindeki palmetler ve düğüm motifleriyle bezenmiş dikine yatık birer dikdörtgen bölüm bulunmaktadır.

Giriş açıklığı köşeleri, kum saati biçimli başlık ve kaidelere sahip, gövdeleri altı kenarlı sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Cümle kapısında beş kenarlı ve uçları sivrileştirilmiş yarım kubbe ile örtülü mes nişleri bulunmaktadır (resim: 107). Giriş açıklığı üzerindeki basık kemer ise farklı iki renk mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

5.4.6 İstanbul Firuz Ağa Camii

Katalog no: 17

Çizim no: -

Resim no: 108-113

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: İnşa kitabesine göre H 896 / M 1490.

Banisi: Hazinesdarbaşı Firuz Ağa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 14,50 m

Yükseklik: 7,30 m

Cümle kapısı;	Genişlik: 2,73 m	Derinlik: 0,62 m
	Yükseklik: 6,17 m	Giriş açıklığı: 1,16 m
	Taşma: 0,27 m	Kapı söve genişliği: 0,14 m

Kitabe; **İnşa kitabesi:** 0,60mX1,55m **Yazı madalyonu çapı:** 0,30m

Cephenin tasarımı: İstanbul Firuz Ağa Camii'nin Kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve üç bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapı cephesi ve son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Cephe duvarları, günümüzde tamamen sıvanmış durumdadır. (resim: 108)

Yapının cümle kapısı bu cephede, mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde iki sıra halinde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Alt sırada iki adet pencere vardır ve bunlar dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Bunların söve ve kirişleri mermerdendir. Üst sırada ise, sivri kemerli açıklık şeklinde ve şebekeleri bulunan iki adet pencereler yer alır (resim: 109).

Yapının son cemaat yeri revağı dört mermer sütun ve üç sivri kemerden oluşmaktadır. Sütunlar mermerden yapılmış çokgen kaideler üzerinde yükselir. Tüm sütunların mukarnaslı başlıkları bulunmaktadır. Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür (resim: 110).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının doğu cephesinin kuzey köşesinde yer alır. Kaidenin kuzey cephesinde basık kemerli ve ince uzun biçimli minare kapısı bulunmaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Firuz Ağa Camii'nin düzgün kesme taştan inşa edilmiş cümle kapısı, dikdörtgen prizmatik bir kütle olarak, yapı kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Cümle kapısı, yapı cephesinden çok az dışa taşkın

şekilde inşa edilmiş, yüksekliği de son cemaat yeri revağı kemerlerinin orta seviyesi ile eşit tutulmuştur. Bir sıra profilli silme ile üç yönden çerçevelenmiş cümle kapısının yan kanat yüzeylerinde herhangi bir bordür ya da bezeme bulunmamaktadır (resim: 111).

Cümle kapısının kavsarası beş sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Mukarnas dizileri köşelerde iri sarkıtlar şeklinde sonuçlanır. Dördüncü mukarnas dizisinin cümle kapısı orta ekseni ile çakıştığı noktada, içerisine beş köşeli bir yıldız yerleştirilmiş küçük boyutlu bir madalyon yer almaktadır. Köşelerdeki sarkıtların arasında ise sağ ve soldakiler ma'kılî hat, ortadaki ise geometrik bir düzenleme ile bezenmiş 3 adet madalyon yer almaktadır. Ortadaki madalyonun en ortasında bir ongenin her köşesine birer kol yerleştirilerek oluşturulmuş on köşeli bir yıldız yerleştirilmiş ve bu on köşeli yıldız, bir daire oluşturacak şekilde yan yana getirilmiş 10 adet 5 köşeli yıldızla çerçevelenmiştir (resim: 112).

Yapının inşa kitabesi, giriş açıklığı üzerinde yer almaktadır. Yazıların kartuşlar içerisine alındığı kitabe dört satır olarak yazılmış ve her satıra iki kartuş yerleştirilmiştir. Celî sülüs hattın kullanıldığı kitabe harfler, metalden yapılmış ve mermer üzerine çivilerle tutturulmuştur. Kitabelik siyah bir mermerle çerçevelenmiştir.

Köşe sütunceleri ve mes nişlerinin bulunmadığı cümle kapısında giriş açıklığı üzerinde yuvarlak bir kemer yer alır. Siyah ve beyaz renkteki farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuş kemerin sövelerinin ortasında da bir sıra siyah mermer kullanılmıştır. Ayrıca sövelerin üst kısımlarının iç yüzeylerinde birer sıra mukarnas dizisi ve birbirine simetrik rumîlerin birleşmesiyle oluşturulmuş iç içe iki palmet motifi yer almaktadır. Bu bitkisel düzenlemede dıştaki rumînin ucunda da yine iki rumînin birleşmesiyle oluşturulmuş küçük boyutlarda palmet motifi bulunur. Yaprak yüzeylerinin oyularak hareketlendirildiği bezemede, rumîlerin başlangıç noktaları volütlendirilmiştir (resim: 113).

5.4.7. İstanbul Atik Ali Paşa Camii

Katalog no: 18

Çizim no: 29

Resim no: 114-119

Son inceleme tarihi: Nisan 2007

Tarihlendirme: Vakfiyesine göre H 901 / 1496-97.²⁹

Banisi: Sadrazam Atik Ali Paşa

Mimarı: BİLİNMIYOR

Giriş cephesi;

Genişlik: 33 m

Yükseklik: 11,30 m

Cümle kapısı;

Genişlik: 5,18 m

Derinlik: 1,18 m

Yükseklik: 9,75 m

Giriş açıklığı: 1,79 m

Taşma: 0,36 m

Kapı söve genişliği: 0,16 m

Kitabe;

İnşa kitabesi: 0,80mX1,50m **Oval kitabe:** 0,20mX0,25m

Cephenin tasarımı: İstanbul Atik Ali Paşa Camii'nin (çizim: 29) kuzey cephesi, yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir. Yapının cümle kapısı ve beş bölümlü son cemaat yeri bu cephe üzerinde yer almaktadır. Yapının cephe duvarı ve son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (resim: 114).

Cephe yüzeyinde, son cemaat yeri revağı kemerlerini taşıyan kemer üzengi taşları bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap eksenini üzerinde yer alır ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Ayrıca, cephe yüzeyinde, tek sıra halinde pencere açıklıkları ve mihrabiyeler yer alır. Toplam dört adet pencere vardır ve bunlar sivri kemerli alınlıkları bulunan dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Pencereleer birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir ve bunların söve ve kirişleri mermerdendir. Pencere açıklıklarının arasında kalan alanda, cephenin doğu ve batı

²⁹ Semavi Eyice; "Atik Ali Paşa Camii'nin Türk Mimari Tarihindeki Yeri", 101.

kanadında birer adet olmak üzere iki adet mihrabiye bulunmaktadır. Mihrabiyeler birkaç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir ve bunların yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır. Mihrabiyelerin kavsara köşelikleri ve alınlıkları kabartılarak vurgulanmıştır. Mihrabiye nişleri yarım ongen profilli ve beş köşelidir (resim: 115).

Yapının son cemaat yeri revağı üçü granit üçü mermer olmak üzere altı adet sütun ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Gövdeleri yekpare olan sütunlar tabla şeklindeki dairesel kaideler üzerinde yükselir. Sütunların tamamında mukarnaslı başlık bulunmaktadır. Son cemaat yeri kemerlerinden mihrap ekseni üzerinde yer alan diğerlerinden daha büyük boyutlarda inşa edilmiştir. Ayrıca, Son cemaat yeri bölümleri birer kubbe ile örtülüdür ve mihrap ekseni üzerinde yer alan kubbenin kasnağı diğerlerinden daha yüksektir (resim: 116).

Yapının bir adet minaresi bulunmaktadır. Minare yapının batı cephesinin kuzey köşesinde yer alır ve minare kaidesi kuzey cepheyi devam ettirir niteliktedir. Kaidenin kuzey cephesinde basık kemerli ve ince uzun biçimli minare kapısı bulunmaktadır. Minare kapısının sivri kemerli bir alınlığı vardır ve alınlık yüzeyinde tâlik hatla yazılmış bir kitabe yer almaktadır.

Cümle kapısı tasarımı: İstanbul Atik Ali Paşa Camii'nin cümle kapısı Marmara mermerinden inşa edilmiştir ve yapının Kuzey cephesinin tam ortasında yer almaktadır. Dikdörtgen prizmatik bir kütle halindeki cümle kapısı yapı cephesinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiş, yüksekliği de son cemaat yeri revağı kemerlerinin orta seviyesi ile eşit tutulmuştur. Cümle kapısı bir sıra profilli silme ile üç yönden çerçevelenmiştir. Kapı yan kanat yüzeylerinde herhangi bir bordür ya da bezeme bulunmamaktadır (resim: 117).

Cümle kapısının kavsarası yedi sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Mukarnas dizileri yedi köşeli yıldızlar ve damlalarla hareketlendirilmiştir ve dizileri köşelerde sarkıtlar meydana getirecek şekilde sonuçlanmaktadır. Kavsara kuşatma kemeri köşelikleri yüzeyinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır (resim: 118).

Cümle kapısında, giriş açıklığı üzerinde bir kitabe yer almaktadır. Ancak bu kitabe yapının orijinal kitabesi değildir. Bir ayet-i kerimenin yazılı olduğu kitabe geç dönemlerde buraya eklenmiştir. Yapının orijinal kitabesinin nerede olduğu bilinmemektedir.

Cümle kapısında köşe sütunceleri yoktur. Ancak giriş açıklığını sınırlayan köşeler pahlanarak ve pahlanan yüzeylere oluklar açılarak vurgulanmıştır. Kapıda, mes nişleri yedi köşelidir ve üç sıra mukarnas dizisinden oluşan kavsaraları bulunmaktadır. Mes nişi kavsara köşeliklerinde, her köşede bir adet olmak üzere, kabartma madalyonlar yer almaktadır. Bu madalyonların yüzeyleri bezenmeden sade bırakılmıştır (resim: 119). Giriş açıklığı üzerinde farklı iki mermerin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir yay kemer yer alır.

6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşları, genel mimari ve süsleme özellikleri açısından şu şekilde tanımlanabilir: Dönemin cami mimarisinde cephe kuruluşları; cümle kapısı, son cemaat yeri, pencereler, mihrabiyeler ve şahnişler gibi mimari unsurlarla meydana getirilmiş ve özellikle taş işçiliği ve taş-tuğla birlikteliğiyle gerçekleştirilen çeşitli motifler ve düzenlemelerle süslenmiştir.

Neredeyse tüm örneklerde, yapıların kuzey cepheleri giriş cephesi olarak düzenlenmiş ve cephe kuruluşlarının en önemli unsurlarından olan cümle kapısı, cephe yüzeyinin merkezine yerleştirilmiştir. Cephe kuruluşunu meydana getiren diğer unsurlar, cephe yüzeyine, cümle kapısını merkez alan bir simetri ile yerleştirilir. Birçok yapıda, cephe yüzeyinde iki sıra halinde pencere açıklıkları bulunur. Alt sırada sivri kemerli alınlıklı; üst sırada ise, sivri kemerli açıklıklar şeklindeki şebekeli pencereler yer alır. Erken Dönem Osmanlı camilerinin karakteristik bölümlerinden biri olan son cemaat yeri ise, genellikle beş bölümlüdür ve daima kuzey cephede ve cephe ile bütünleşik olarak inşa edilir. Son cemaat yeri revağı iri yığma ayaklar, kalın kemerler ve tonoz-kubbe birlikteliğinin sıkça görüldüğü üst örtü elemanlarından oluşur.

Bu dönemde inşa edilmiş yapıların birçoğunun cephe kuruluşunda, cephe yüzeyini oluşturan ana beden duvarında yer alan açıklıklar, dolu yüzeylere oranla oldukça azdır. Bu durum dönemin inşa tekniklerinin yetersizliğiyle açıklanabilir.

Dönemin yaygın inşa malzemesi taştır. Cephe kuruluşlarında, genellikle, ana beden duvarı ve son cemaat yeri ayakları düzgün kesme taş, son cemaat yeri kemer ve kemer köşelikleri düzgün kesme taş ya da taş-tuğla malzemeyle inşa edilir. Cümle kapılarında ise, genellikle mermer kullanılmakla beraber, düzgün kesme taşla inşa edilmiş örnekler de mevcuttur. Bu dönemde inşa edilmiş yapılar arasında, tüm cephe yüzeyinin mermerle kaplandığı yapılar da bulunmaktadır.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşları, Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarının cephe kuruluşlarındaki kadar yoğun olmasa da, çeşitli tekniklerle gerçekleştirilmiş motif ve düzenlemelerle süslenmiştir.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşlarında, başta kabartma tekniği olmak üzere, taş işçiliğın diğer teknikleri olan kakma tekniği, oyma tekniği ve iki renk taş kullanımı cephe yüzeylerin süslenmesinde en sık kullanılan tekniklerdir. Tuğla-taş duvar süslemesi, mukarnas, sırlı tuğla ve çini ise, cephe süslemesinde kullanılan diğer tekniklerdendir. Taş ve tuğlanın birlikte kullanımıyla oluşturulmuş süsleme, birçok yapıda karşımıza çıkar ve bu teknikle en çok yapıların son cemaat yeri kemer köşelik ve alınlıkları süslenmiştir. Mukarnas ise, başta kavsaralar ve sütun başlıklarında olmak üzere, bu dönemde en çok kullanılan süsleme unsurlarındandır. Giriş açıklığı kemerlerin inşasında iki renk taş kullanımının yaygınlığı dikkat çeker. Diğer süsleme teknikleri, cephe kuruluşlarının çeşitli bölümlerinde görülebilir. Cephe kuruluşlarında, başta cümle kapısı olmak üzere, pencereler ve mihrabiyeler süslemenin en yoğun olduğu unsurlardır. Cephe duvarında, bazı yapılarda bulunan saçak, friz ve silmeler dışında süsleme bulunmaz.

Cephe kuruluşlarında, palmet ve rumî motifleri ve bu motiflerle oluşturulmuş düzenlemeler en sık karşılaşılan bitkisel süsleme uygulamalarıdır. Bunun dışında, bitkisel süslemede, lotus motifi ve lotusun diğer motiflerle birlikte kullanımı da yaygındır. Cephe kuruluşlarında, bitkisel süsleme en çok cümle kapısı, pencere ve mihrabiyeler gibi unsurların bordür, alınlık ve köşelik gibi yüzeylerinin dolgulanmasında kullanılmıştır. Geometrik motiflerle oluşturulmuş düzenlemeler, en çok şebekelerde olmak üzere, cümle kapısı bordürleri ve pencere söve, kiriş ve alınlıklarında karşımıza çıkar. Geometrik süslemede, yıldız ve çokgenler ile doğru parçalarıyla oluşturulmuş sonsuzluk prensibindeki düzenlemeler en sık karşılaşılan geometrik düzenleme uygulamalarıdır. Yazı ile süslemede ise, sülüs ve kûfi yazı tiplerinin kullanıldığı bu dönemde kitabelerde sülüs, süslemede ise kûfi hat tercih edilmiştir. Cümle kapısı bordürleri ve pencere söve ve kirişlerinde yazı ile süsleme örnekleri görülür.

Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinin cephe kuruluşları, yukarıda belirttiğimiz genel mimari ve süsleme özelliklerine sahip olmakla birlikte; bunların gerçekleştirilmesinde, tüm yapıları kapsayan bir üslûp birliğinden söz edilemez. Özellikle, cephe kuruluşlarının oluşturulmasında kullanılan cümle kapısı, pencere açıklığı gibi unsurlar, yapıdan yapıya farklılıklar gösterir. Dönemin camilerinin cephe kuruluşları tek tek ele alındığı vakit, birbirinden çok farklı birkaç fotoğraflar karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılıklar, cephe kuruluşlarında yer alan unsurlarda olduğu kadar, cephe kuruluşlarının biçimsel özellikleri için de geçerlidir.

Erken Dönem Osmanlı camileri, cephe kuruluşlarının biçimsel özellikleri açısından iki ana gruba ayrılır. Birinci grubu, cephe duvarının mihrap ekseninde derin bir eyvan oluşturacak şekilde planlandığı yapılar oluşturur.³⁰ Bu gruptaki yapılarda, mihrap eksenindeki söz konusu eyvan, yapıların cümle kapısı olarak düzenlenmiştir. İkinci gruptaki yapılarda ise, cephe duvarı tüm cephe boyunca düz bir satıh halindedir. İkinci grup, kendi içerisinde, cümle kapısı cephe duvarından dışa taşkın yapılar³¹ ve cümle kapısının duvar eti kalınlığı içinde olduğu yapılar³² olarak iki alt gruba ayrılabilir.

Anadolu Selçuklu mimarisinde, cephe kuruluşlarının en önemli unsuru olan taçkapılar, daima cephe yüzeyinden dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde ise, bunun tam tersi şekilde uygulamalarla karşılaşmakta, yukarıda da belirttiğimiz gibi, cümle kapısı bazı yapılarda bir eyvan şeklinde ele alınmakta, bazılarında ise duvar eti kalınlığı ile aynı kalınlıkta inşa edilmektedir. Bu durum, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, son cemaat yerinin yapı programına dâhil edilmesiyle açıklanabilir. Cümle kapısını, ya da bu unsurun Anadolu Selçuklu mimarisindeki karşılığı olan taçkapıyı, cephe duvarından dışa taşkın şekilde inşa etmek, cephe kuruluşunun merkezinde yer alan bu unsuru vurgulamanın ve dolayısıyla anıtsal bir giriş cephesi kurgulamanın en iyi yoludur. Ancak, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde yapıların değişmez bir bölümü

³⁰ Bursa Orhan Camii, Bursa Yıldırım Camii ve Bursa Muradiye Camii.

³¹ Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camii, Edirne Şah Melek Paşa Camii, Edirne Beylerbeyi Camii, Edirne Muradiye Camii ve Edirne Üç Şerefeli Camii.

³² İznik Yeşil Camii ve Bursa Yeşil Camii.

haline gelmiş son cemaat yeri, cephe kuruluşunun izlenimini doğrudan etkilemiş ve cümle kapılarının dışa taşkın şekilde inşa edilmelerinin cephe kuruluşu üzerinde yarattığı etkilerinin algılanabilmesini engellemiştir. Başka bir ifadeyle; son cemaat yerinin yapı programına dâhil edilmesi, cümle kapılarının dışa taşkın şekilde inşa edilmeleri zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, giriş cephelerini, Türk mimarisin hemen her döneminde sevilerek kullanılan ve oldukça fonksiyonel bir mimari unsur olan eyvan şeklindeki cümle kapılarıyla değerlendirme eğiliminin ortaya çıkması bu durumun bir sonucu olarak gösterilebilir. Ayrıca, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde, cümle kapılarının, Anadolu Selçuklu mimarisindeki taçkapılara nazaran çok daha az dışa taşkın inşa edilmelerinin ya da bunların duvar eti kalınlığıyla aynı seviyede tutulmalarının nedeni, sözünü ettiğimiz son cemaat yeri - cephe kuruluşu ilişkisiyle açıklanabilir.

Son cemaat yerinin, cephe kuruluşları açısından bu denli etkin bir unsur olması, Erken Dönem Osmanlı camilerini, son cemaat yeri bulunan³³ ve bulunmayan³⁴ yapılar olarak, tekrar bir sınıflandırmaya tabi tutmayı gerektirmektedir. Zira, sayıları az da olsa, son cemaat yeri bulunmayan Erken Dönem Osmanlı camileri, cephe kuruluşları açısından, Anadolu Selçuklu mimari geleneğine en yakın örnekleri teşkil eder. Son cemaat yeri bulunan yapılar ise, Osmanlı mimarisinin klasik ifadesinin ortaya konulması için çaba sarf edilmiş örnekler olarak önem taşır.

15. yüzyıl İstanbul camileri ise, cephe kuruluşları açısından, bir üslûp birliğinin hâkim olduğu yapılardır. Bu yapılarda, cephe kuruluşlarının sahip olduğu ortak özellikler fazladır ve bunların cephe kuruluşları hakkında genel bir tanım yapabilmek mümkündür.

³³ Bursa Orhan Camii, İznik Yeşil Camii, Bursa Yıldırım Camii, Edirne Eski Camii, Bursa Muradiye Camii, Edirne Beylerbeyi Camii, Edirne Muradiye Camii ve Edirne Üç Şerefeli Camii.

³⁴ Bursa Ulu Camii, Bursa Yeşil Camii ve Edirne Şah Melek Paşa Camii. (Edirne Şah Melek Paşa Camii’de son cemaat yerinin bulunmamasının sebebi, yapının doğu cephesinin giriş cephesi olarak düzenlenmesidir.)

15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşları, kaynağını Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinden alır. Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan düzenleme ve unsurlardan pek çoğu, 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarının meydana getirilmesinde de kullanılmıştır. Bu sebeple, iki bölge ve dönemin cephe kuruluşları birbirine benzer özellikler göstermektedir. Ancak; ayrıntıya inildiği vakit, bunlar arasında büyük farklılıklar olduğu anlaşılacaktır. Zira, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde henüz ön örnek olma niteliğindeki uygulamalarla meydana getirilmiş cephe kuruluşlarının izlenimi oldukça ağır ve durağandır. 15. yüzyıl İstanbul camilerinde ise, Erken Dönem Osmanlı cami mimarisinde karşımıza çıkan uygulamalar arasından bazıları tercih edilerek kullanılmış, bazı uygulamalar ise tamamen terk edilmiştir. Tercih edilen uygulamalar, olgun ve dengeli ifadeler kazanacak şekilde yeniden yorumlanmış ve böylece 15. yüzyıl İstanbul camilerinin cephe kuruluşlarının şeffaf ve akıcı görünümlere sahip olması sağlanmıştır.

Erken Dönem Osmanlı camilerinin cephe kuruluşlarında karşımıza çıkan söz konusu uygulamaların, bu şekilde filtrelenmesi ve yeniden yorumlanması, 15. yüzyıl İstanbul’unda, Erken Dönem Osmanlı mimari üslûbunu devam ettiren ve onun yeni bir versiyonu olarak nitelendirilebilecek bir mimari üslûbun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada, üzerinde önemle durmamız gereken nokta ise, 15. yüzyıl İstanbul’unda ortaya çıkan bu yeni mimari anlayışın, Erken Dönem Osmanlı mimarisine bağlı bir akım olmakla birlikte, mimari ve estetik açılardan ondan çok daha ileride olmasıdır.

Sonuç olarak; 15. yüzyıl İstanbul camilerinin, cephe kuruluşları açısından, Erken Dönem Osmanlı mimarisini takip eden ancak Osmanlı mimarisinin Klasik Dönemini hazırlayıcı niteliklere de sahip yapılar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKLAR

- ARSEVEN, Celal Esad (1965); **Sanat Ansiklopedisi II**, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad (1966); **Sanat Ansiklopedisi III**, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad (1983 a); **Sanat Ansiklopedisi I**, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad (1983 b); **Sanat Ansiklopedisi IV**, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad (1983 c); **Sanat Ansiklopedisi V**, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1949); **Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri**, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1984); **Türk Sanatı I-II**, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1985); **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1991); **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi: Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1969); "Yıldırım Beyazıd'ın Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", **Vakıflar Dergisi**, S.VIII, s.37-46.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1972); **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri: 806-855 (1403-1451)**, İstanbul.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1973); **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 855-886 (1451-1481)**, İstanbul.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1976); **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1983); **Osmanlı Mimarisinin İlk Devirleri: 630-805 (1230-1402)**, İstanbul.
- BATUR, Afife (1974); **Osmanlı Camilerinde Kemer: Strüktür-Biçim İlişkisi (1300-1730)**, İstanbul.
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer (1976); "Büyük Programlı Selçuklu Yapılarında Önyüz Düzeni", **Vakıflar Dergisi**, S.XI, s.67-106.
- BOZKURT, Ersoy (1992); "Edirne Şah Melek Camiinin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, S.VI, s.47-61.

- CANTAY, Gönül (1992); **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Ankara.
- CANTAY, Gönül (2002); **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Ankara.
- CANTAY, Tanju (1982); **XII-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da Cephe Mimarisinin Gelişmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- CEZAR, Mustafa (1977); **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul.
- CRANE, Howard (2000); **The Garden of the Mosques: Hafız Hüseyin al-Ayvansarayı's Guide**, Leiden:Brill.
- ÇAKMAK, Şakir (2001); **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)**, Ankara.
- ÇETİNTAŞ, Sedat (1946); **Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da İlk Eserler**, İstanbul.
- ÇETİNTAŞ, Sedat (1958); **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir**, İstanbul.
- ÇETİNTAŞ, Sedat (1952); **Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da Murad I ve Beyazıd I Binaları**, Ankara.
- DEMİRİZ, Yıldız (1979); **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir (1300-1453)**, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1962); **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara.
- EMİR, Sedat (1994); **Erken Osmanlı Mimarisinde Çok İşlevli Yapılar, Kentsel Kolonizasyon Yapıları**, İzmir.
- ERZEN, Ahmet (1986); **Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği**, İstanbul.
- EYİCE, Semavi (1963); "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler",

- EYİCE, Semavi (1964); **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.XXIII, s.1-80.
- GABRİEL, Albert (1934); **“Atik Ali Paşa Camii’nin Türk Mimari Tarihindeki Yeri”**, **Tarih Dergisi**, S. XVI/19, s. 99-114.
- GABRİEL, Albert (1958); **Monuments Turcs D’Anatolie II**, Paris.
- HASOL, Doğan (1994); **Une Capitale Turque Brousse Bursa**, Paris.
- KAZIM, Baykal (1950 a); **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul.
- KAZIM, Baykal (1950 b); **Bursa ve Anıtları**, İstanbul.
- KIZILTAN, Ali (1958); **Bursa'da Ulu Cami**, İstanbul.
- KURAN, Aptullah (1964); **Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XIV. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, İstanbul.
- MERİÇ, Rıfki Melül (1963); **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, Ankara.
- Mimar Kemaleddin (1927); **Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında**, İstanbul.
- ÖDEKAN, Ayla (1970); **“Bursa’da Türk Âsar-ı Mimariyesi”**, **Bursa Vilayet Salnamesi**, s.317-322.
- ÖDEKAN, Ayla (1978); **“Cümle Kapısı”** mad., **İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, s.115-116.
- ÖDEKAN, Ayla (1997 a); **Osmanlı Öncesi Anadolu - Türk Mimarisinde Mukarnashlı Portal Örtüleri**, İstanbul.
- ÖDEKAN, Ayla (1997 b); **“Mukarnas”** mad., **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.II, s.1306-1307.
- ÖKAN, Selma (1995); **“Silme”** mad., **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.III, s.1669-1670.
- ÖNEY, Gönül (1989); **Edirne'deki Tarihi Eserlerin Dış Mekânlarında Seramik Malzemenin Kullanımı**, Edirne.
- ÖZ, Tahsin (1964); **Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)**, Ankara.
- ÖZ, Tahsin (1964); **İstanbul Camileri**, İstanbul.

- ÖZBEK, Yıldray (2002); **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300 - 1453)**, Ankara.
- PARVİLLEE, Leon (1874); **Architecture et Decoration Turques au XVe Siecle**, Paris.
- SÖNMEZ, Zeki (1989); **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara.
- SÖNMEZ, Neslihan (1997); **Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.
- TAYLA, Hüsrev (1985); "Bursa Ulu Camii Taç Kapısı Restorasyonu", **II. Vakıf Haftası. Konuşmalar ve Tebliğler**, s. 84-91.
- TURANİ, Adnan (1980); **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Ankara.
- TÜFEKÇİOĞLU, Apdülhamit (2001); **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı**, Ankara.
- ULUENGİN, Fatih (2001); **Osmanlı Anıt Mimarisi'nde Klasik Yapı Detayları**, İstanbul.
- UNAT, Faik Reşit (1974); **Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu**, Ankara.
- ÜLGİN, Ali Saim (1938); "İznik'te Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, S.I, s.23-76.
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin (1982); **Osmanlı Öncesi Anadolu - Türk Mimarisinde Taçkapılar**, İzmir.
- ÜNVER, Süheyl (1952); **Edirne Muradiye Camii**, İstanbul.
- YETKİN, Şerare (1986); **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul.
- YÜCEL, Erdem (1963); "Bursa Ulu Camii Restorasyonu", **Arkitekt**, S.XXXII, s.121-122.

8. RESİMLER

Resim 1: Selçuk İsa Bey Camii, batı cephe genel görünüş.

Resim 2: Selçuk İsa Bey Camii, asıl ibadet mekânı kuzey cephesi.

Resim 3: Selçuk İsa Bey Camii, batı cephedeki taçkapı.

Resim 4: Manisa Ulu Cami, avlu kuzey cephesi.

Resim 5: Manisa Ulu Camii, Avlu kuzey cephedeki taçkapıdan mihrap ekseni.

Resim 6: Manisa Ulu Camii, avlu revağı ve asıl ibadet mekânı kuzey cephesi.

Resim 7: Bursa Orhan Camii, son cemaat yeri genel görünüş.

Resim 8: Bursa Orhan Camii, giriş cephesi.

Resim 9: Bursa Orhan Camii, giriş eyvanı. Resim 10: Bursa Orhan Camii, yan niş.

Resim 11: Bursa Orhan Camii, mihrap ekseni üzerinde kemer süslemesi.

Resim 12: Bursa Orhan Camii, madalyon.

Resim 14: Bursa Orhan Camii, kapı.

Resim 13: Bursa Orhan Camii, son cemaat yeri kemer köşeliklerinde madalyon.

Resim 15: Bursa Ulu Cami, genel görünüş.

Resim 16: Bursa Ulu Cami, giriş cephesi.

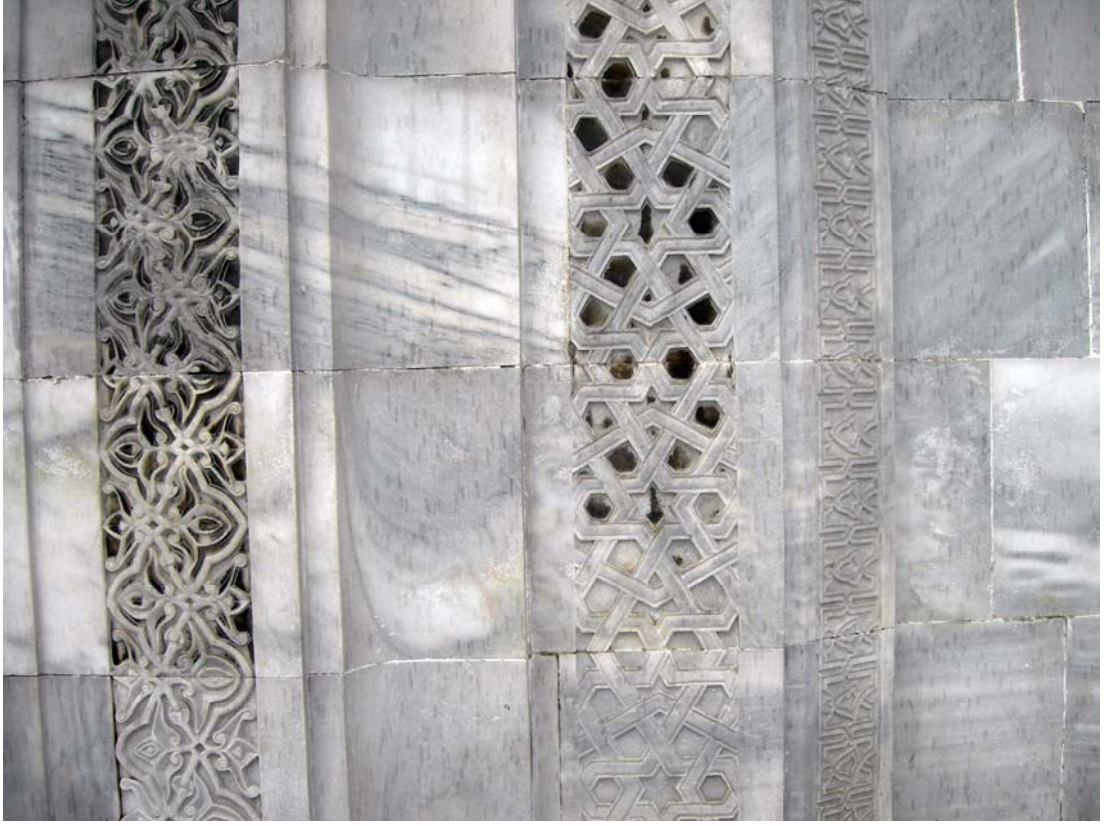
Resim 17: Bursa Ulu Camii, pencere.

Resim 18: Bursa Ulu Camii, pencere.

Resim 19: Bursa Ulu Camii, cümle kapısı.

Resim 20: Bursa Ulu Camii, cümle kapısı bezeme bordürleri.

Resim 21: Bursa Ulu Camii, kavsara başlangıç seviyesindeki süsleme.

Resim 22: Bursa Ulu Camii, mes nişi. Resim 23: Bursa Ulu Camii, köşe sütuncesi.

Resim 24: Bursa Yıldırım Camii, giriş cephesi.

Resim 25: Bursa Yıldırım Camii, giriş eyvanı. Resim 26: Bursa Yıldırım Camii, niş.

Resim 27: Bursa Yıldırım Camii, pencere. Resim 28: Bursa Yıldırım Camii, şahniş.

Resim 29: Bursa Yıldırım Camii, son cemaat yeri genel görünüş.

Resim 30: Bursa Yıldırım Camii, zencirek. Resim 31: Bursa Yıldırım Camii, mesnişi.

Resim 32: Bursa Yeşil Cami, giriş cephesi.

Resim 33: Bursa Yeşil Camii, cümle kapısı.

Resim 34: Bursa Yeşil Camii, cümle kapısı bordürleri.

Resim 35: Bursa Yeşil Camii, cümle kapısı kavşarası.

Resim 36: Bursa Yeşil Camii, mes nişi ve köşe sütuncesi.

Resim 37: Bursa Muradiye Camii, son cemaat yeri genel görünüş.

Resim 38: Bursa Muradiye Cami, giriş cephesi.

Resim 39; Resim 40: Bursa Muradiye Camii, pencere alınlıkları.

Resim 41: Bursa Muradiye Camii, son cemaat yeri genel görünüş.

Resim 42: Bursa Muradiye Camii, son cemaat yeri kemer köşeliği ve friz.

Resim 43: Bursa Muradiye Camii, cümle kapısı.

Resim 44: Bursa Muradiye Camii, cümle kapısı tavanı.

Resim 45: Bursa Muradiye Camii, cümle kapısı kuşatma kemeri.

Resim 46: Bursa Muradiye Camii, mes nişi.

Resim 47: İznik Yeşil Camii, genel görünüş.

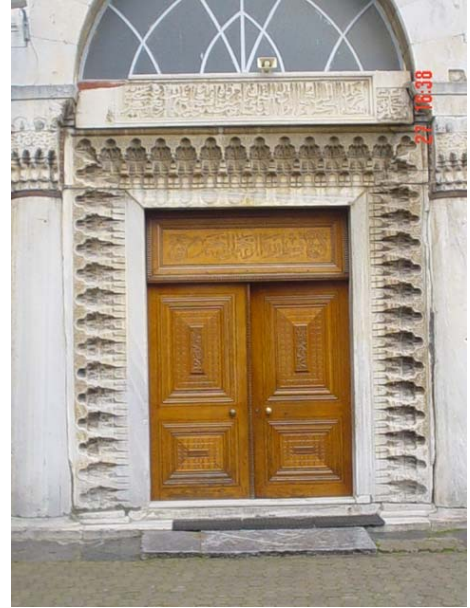
Resim 48; 49; 50: İznik Yeşil Camii, pencere alıklıkları.

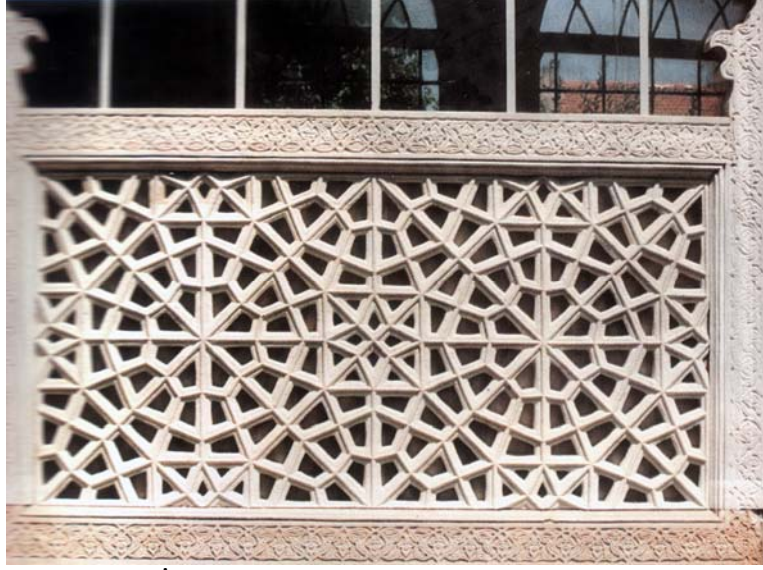
Resim 51: İznik Yeşil Camii, son cemaat yeri cephesi.

Resim 52: İznik Yeşil Camii, ayak başlığı.

Resim 53: İznik Yeşil Camii, kapı.

Resim 54: İznik Yeşil Camii, son cemaat yerinde şebeke.

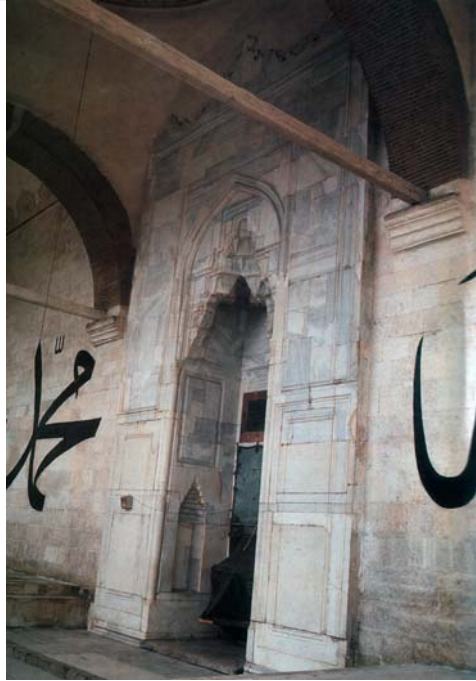
Resim 55: İznik Yeşil Camii, cümle kapısı.

Resim 56: Edirne Eski Camii, giriş cephesi.

Resim 57: Edirne Eski Camii, son cemaat yeri genel görünüşü.

Resim 58: Edirne Eski Camii, kapı.

Resim 59: Edirne Eski Camii, cümle kapısı.

Resim 60: Edirne Eski Camii, cümle kapısı kavsarası.

Resim 61: Edirne Şah Melek Paşa Camii, giriş cephesi.

Resim 62: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cephe yüzeyinde pencere açıklıkları.

Resim 63; 65: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cümle kapısı ve yazı bordürü.

Resim 64: Edirne Şah Melek Paşa Camii, cümle kapısı kuşatma kemeri.

Resim 66: Edirne Beylerbeyi Camii, giriş cephesi.

Resim 67: Edirne Beylerbeyi Camii, son cemaat yeri.

Resim 68: Edirne Beylerbeyi Camii, cümle kapısı.

Resim 69: Edirne Beylerbeyi Camii, mes nişi.

Resim 70: Edirne Muradiye Camii, giriş cephesi.

Resim 71: Edirne Muradiye Camii, son cemaat yeri ve cephe.

Resim 72: Edirne Muradiye Camii, son cemaat yeri genel görünüş.

Resim 73; 74: Edirne Muradiye Camii, cümle kapısı ve mes nişi.

Resim 75: Edirne Üç Şerefeli Camii, giriş cephesi.

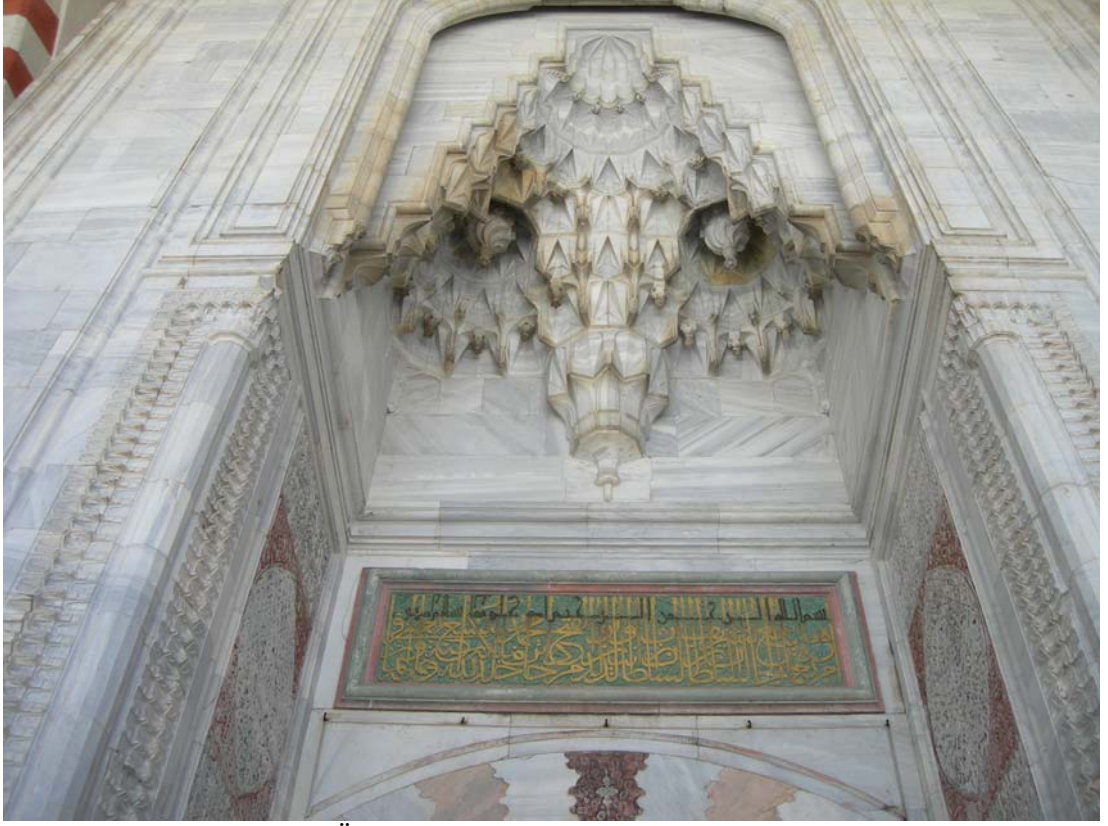
Resim 76; 77: Edirne Üç Şerefeli Camii, giriş cephesindeki yan kapılar.

Resim 78: Edirne Üç Şerefeli Camii, son cemaat yeri.

Resim 79: Edirne Üç Şerefeli Camii, cümle kapısı.

Resim 80: Edirne Üç Şerefeli Camii, cümle kapısı kavsarası ve kitabe.

Resim 81: Edirne Üç Şerefeli Camii, mes nişi.

Resim 82: İstanbul Mahmud Paşa Camii, giriş cephesi.

Resim 83: İstanbul Mahmud Paşa Camii, son cemaat yeri.

Resim 84; 85: İstanbul Mahmud Paşa Camii, cümle kapısı ve mes nişi.

Resim 86: İstanbul Fatih Camii, avlu kuzey cephesi.

Resim 87: İstanbul Fatih Camii, giriş cephesi.

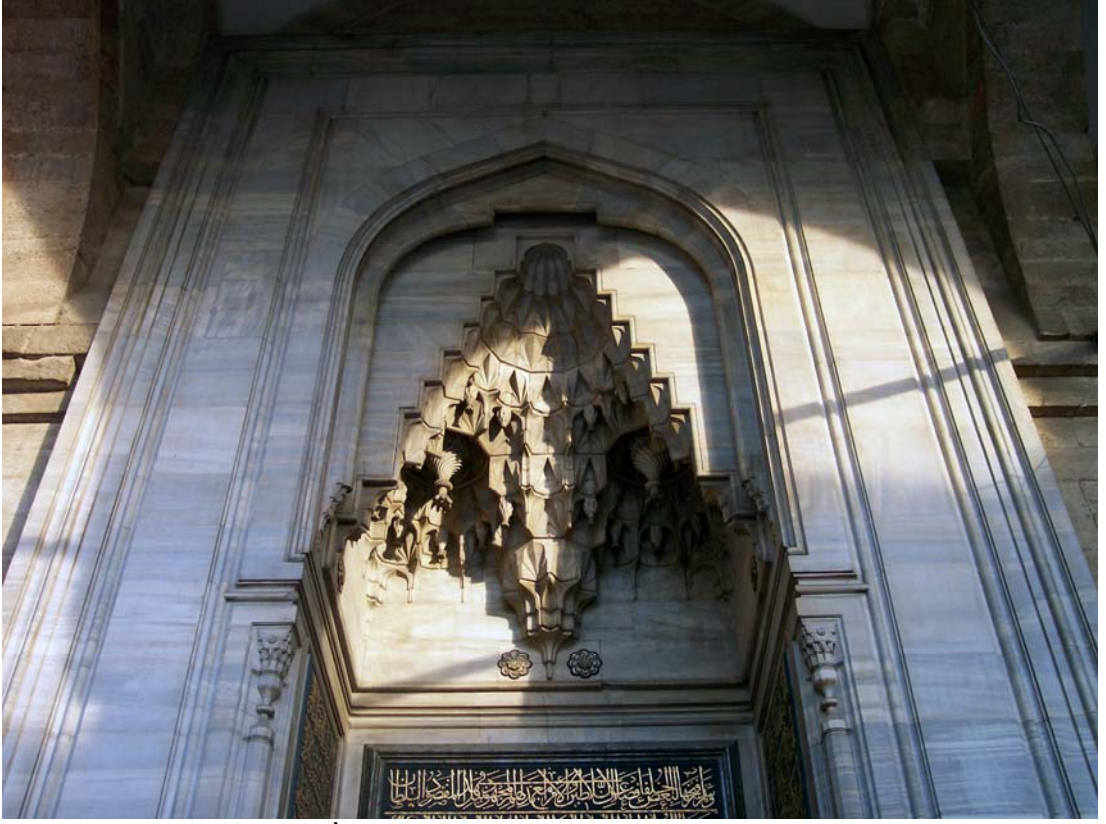
Resim 88: İstanbul Fatih Camii, son cemaat yeri.

Resim 89: İstanbul Fatih Camii, avludan giriş cephesine bakış.

Resim 90: İstanbul Fatih Camii, cümle kapısı.

Resim 91: İstanbul Fatih Camii, cümle kapısı kavsarası.

Resim 92: İstanbul Fatih Camii, mes nişi ve köşe sütuncesi.

Resim 93: İstanbul Murad Paşa Camii, genel görünüş.

Resim 94: İstanbul Murad Paşa Camii, giriş cephesi.

Resim 95: İstanbul Murad Paşa Camii, son cemaat yeri.

Resim 96; 97: İstanbul Murad Paşa Camii, cümle kapısı ve mes nişi.

Resim 98: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, giriş cephesi.

Resim 99: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, son cemaat yeri.

Resim 100;101: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii, cümle kapısı ve mes nişi.

Resim 102: İstanbul Davud Paşa Camii, giriş cephesi.

Resim 103: İstanbul Davud Paşa Camii, son cemaat yeri.

Resim 104: İstanbul Davud Paşa Camii, giriş cephesi genel görünüş.

Resim 105; 107: İstanbul Davud Paşa Camii, cümle kapısı ve mes nişi.

Resim 106: İstanbul Davud Paşa Camii, cümle kapısı kavsarası ve kitabe.

Resim 108: İstanbul Firuz Ağa Camii, genel görünüş

Resim 109: İstanbul Firuz Ağa Camii, giriş cephesi.

Resim 110: İstanbul Firuz Ağa Camii, son cemaat yeri.

Resim 111: İstanbul Firuz Ağa Camii, cümle kapısı.

Resim 112: İstanbul Firuz Ağa Camii, cümle kapısı kavsarası.

Resim 113: İstanbul Firuz Ağa Camii, giriş açıklığı sövesinde süsleme.

Resim 114: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, genel görünüş.

Resim 115: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, giriş cephesi.

Resim 116: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, son cemaat yeri.

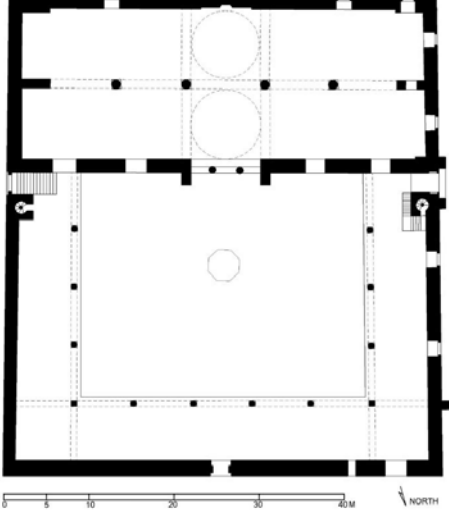

Resim 118: İstanbul Atik Ali Paşa Camii, cümle kapısı kavsarası.

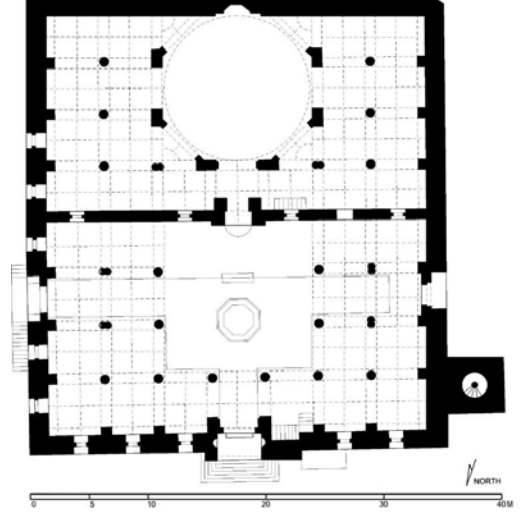

Resim 117; 119: İstanbul Atık Ali Paşa Camii, cümle kapısı ve mes nişi.

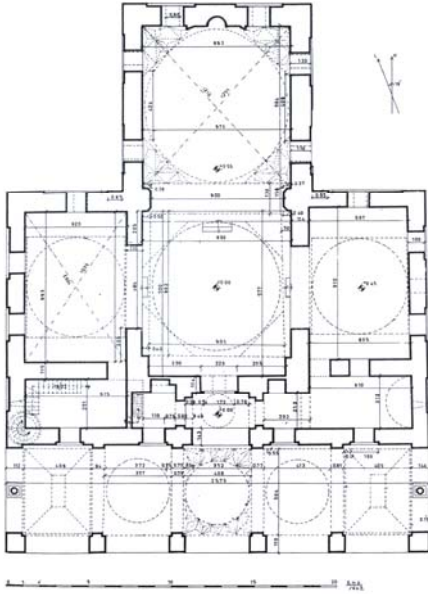
9. ÇİZİMLER

Çizim 1: Selçuk İsa Bey Camii planı.

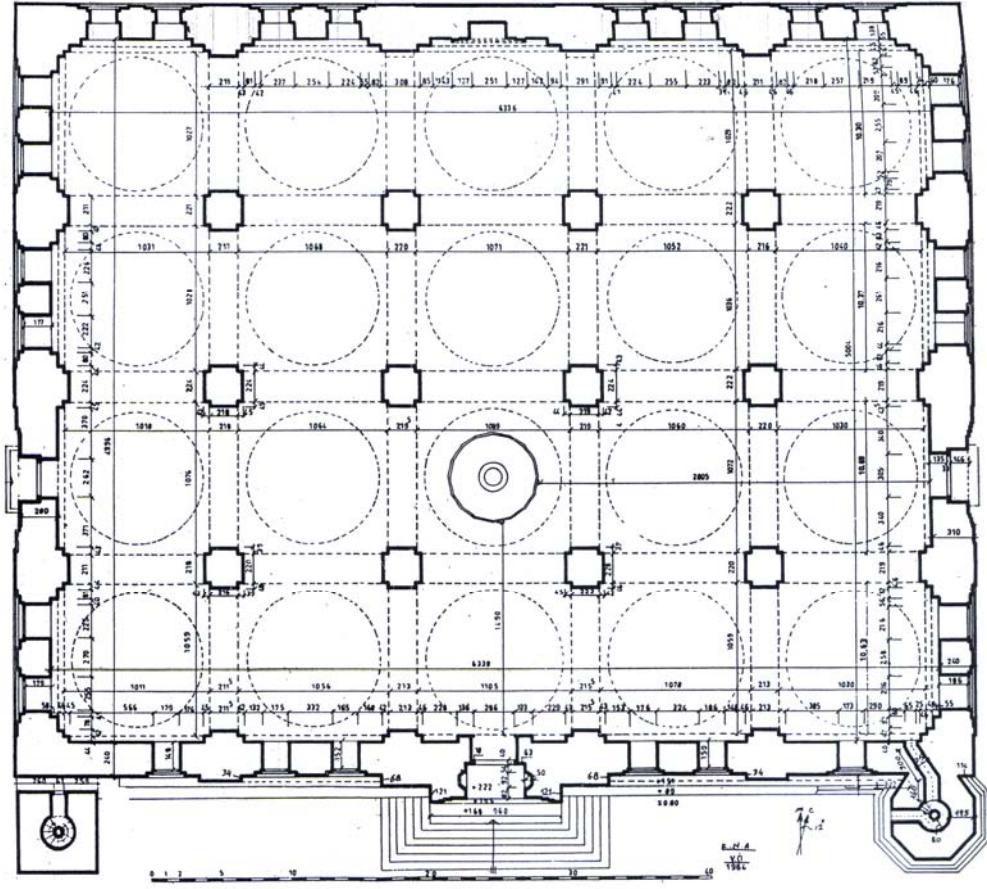
Çizim 2: Manisa Ulu Camii planı.

Çizim 3: Bursa Orhan Camii planı.

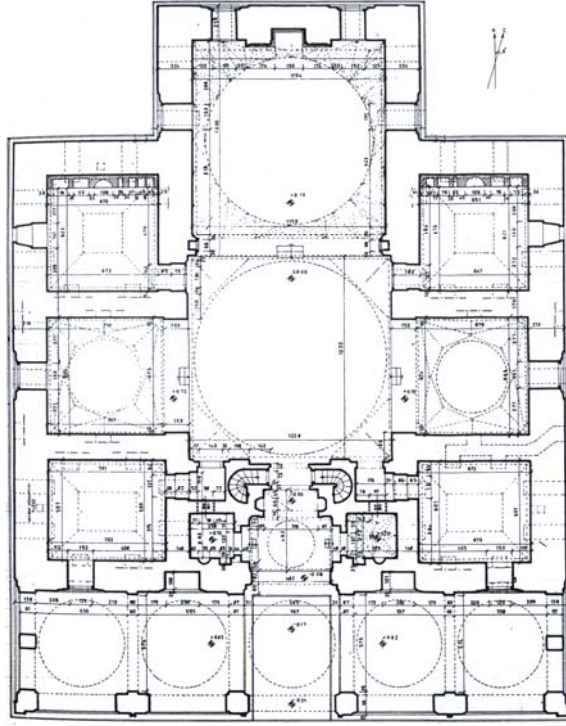
Çizim 4: Bursa Orhan Camii cephesi.

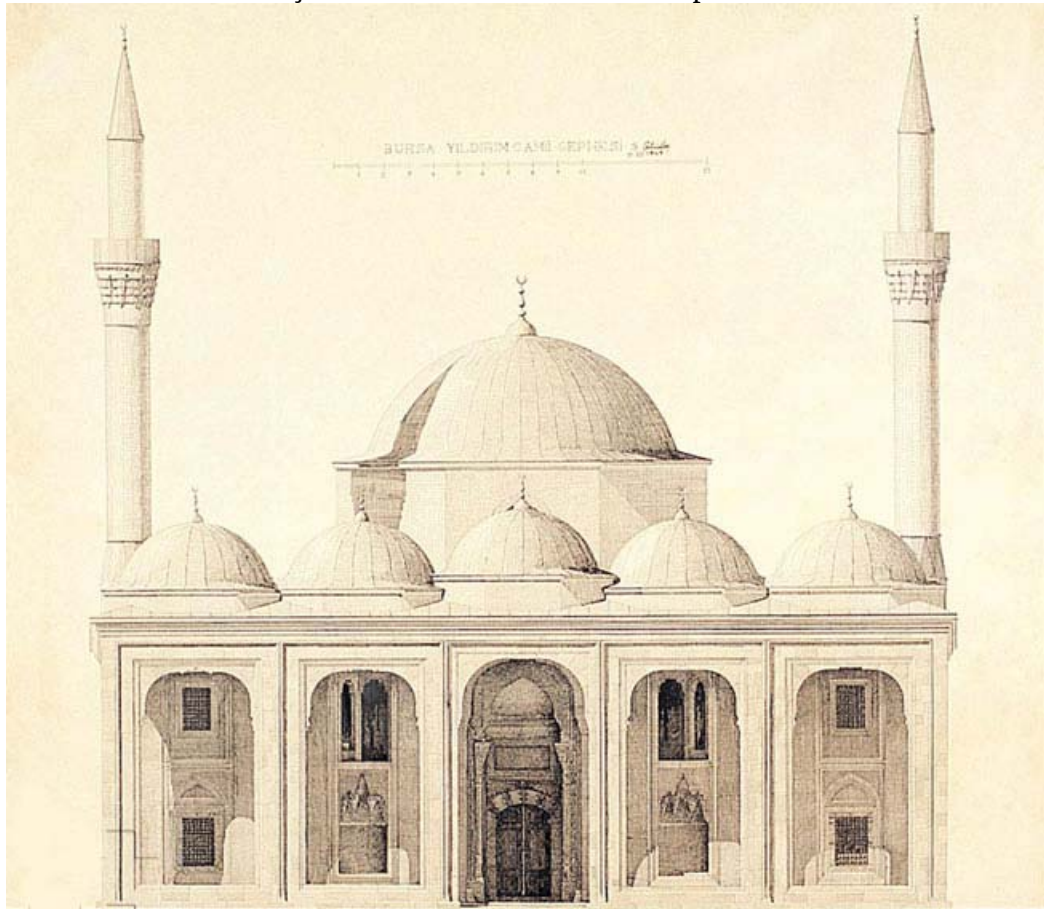
Çizim 5: Bursa Ulu Camii planı.

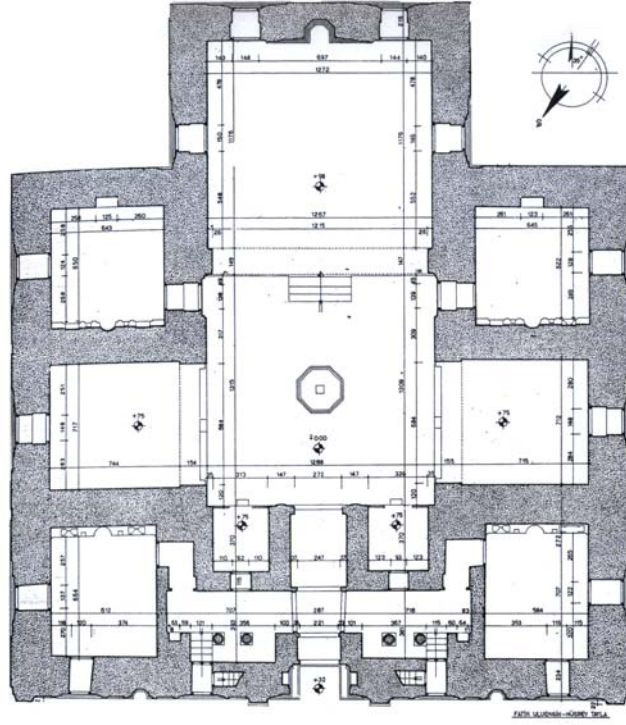
Çizim 6: Bursa Ulu Camii cephesi.

Çizim 7: Bursa Yıldırım Camii planı.

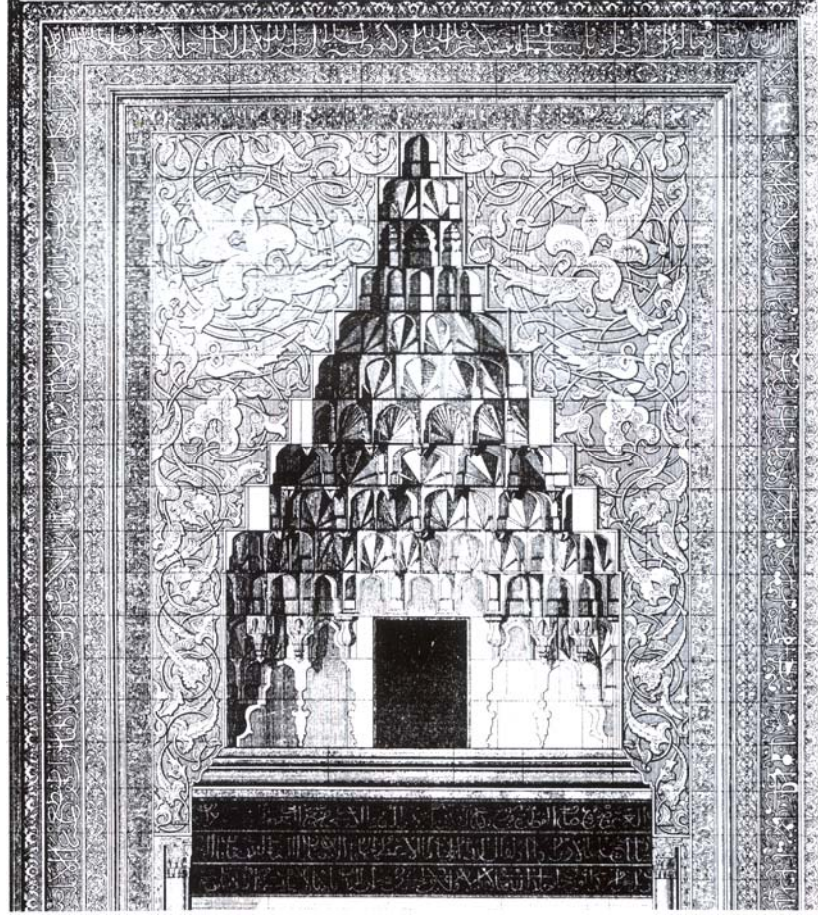
Çizim 8: Bursa Yıldırım Camii cephesi.

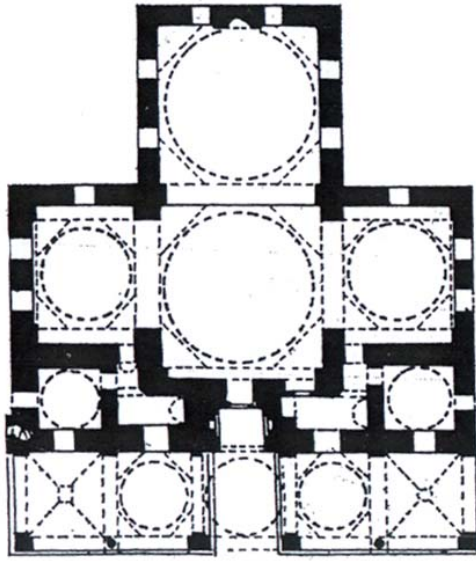
Çizim 9: Bursa Yeşil Camii planı.

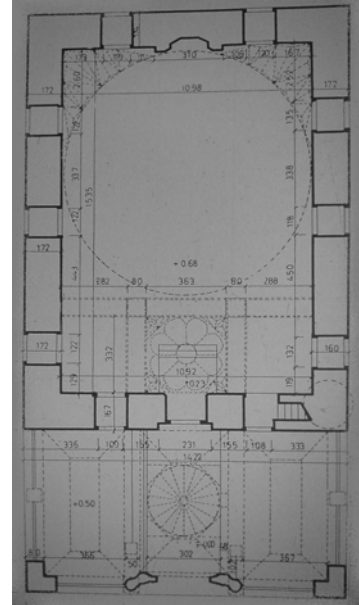
Çizim 10: Bursa Yeşil Camii cephesi.

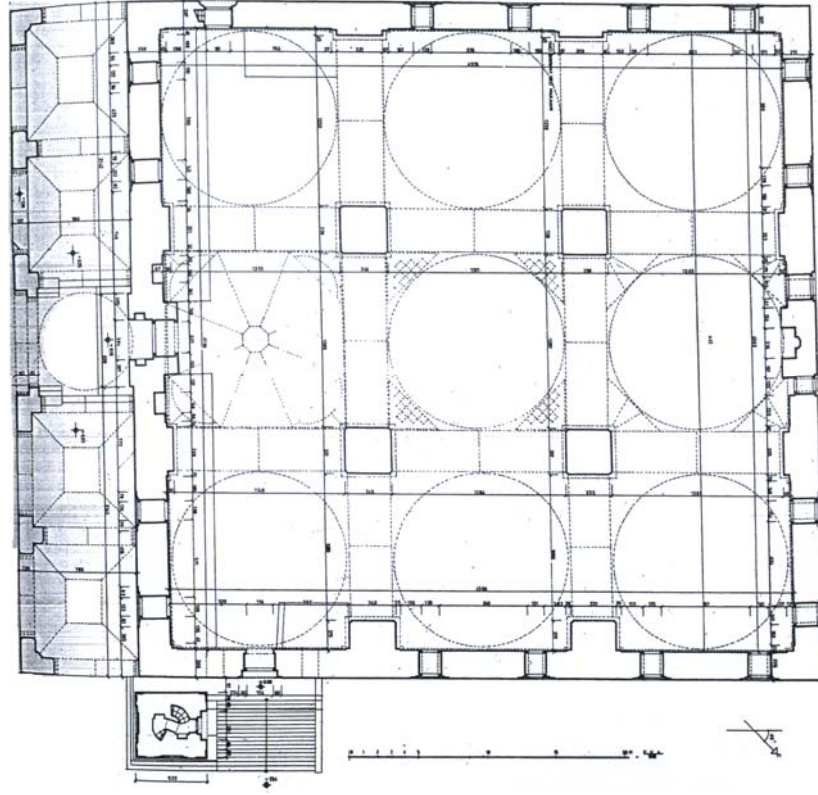
Çizim 11: Bursa Yeşil Camii cümle kapısı kavsara ve kavsara köşelikleri.

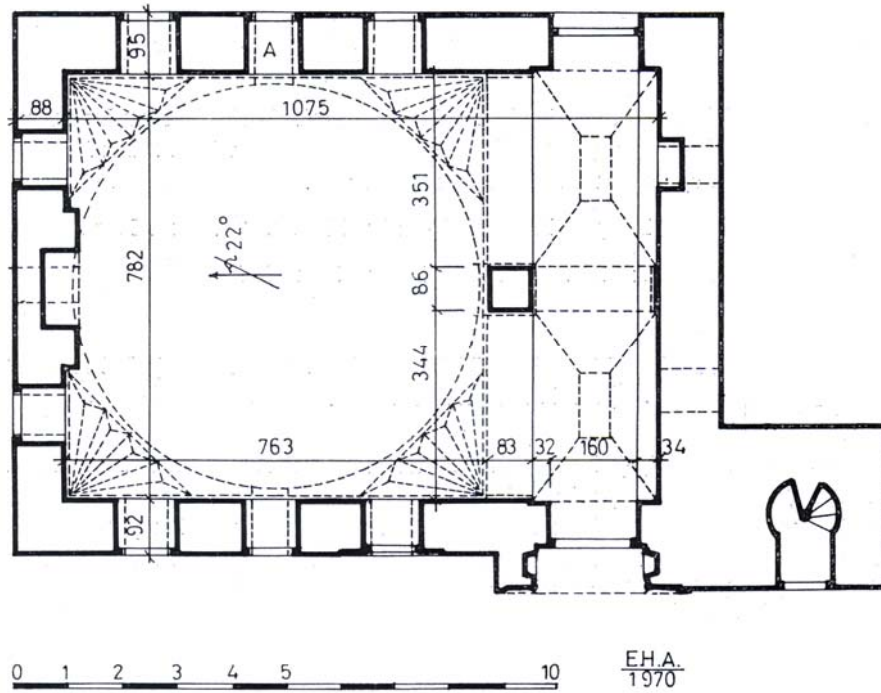
Çizim 12: Bursa Muradiye Camii planı.

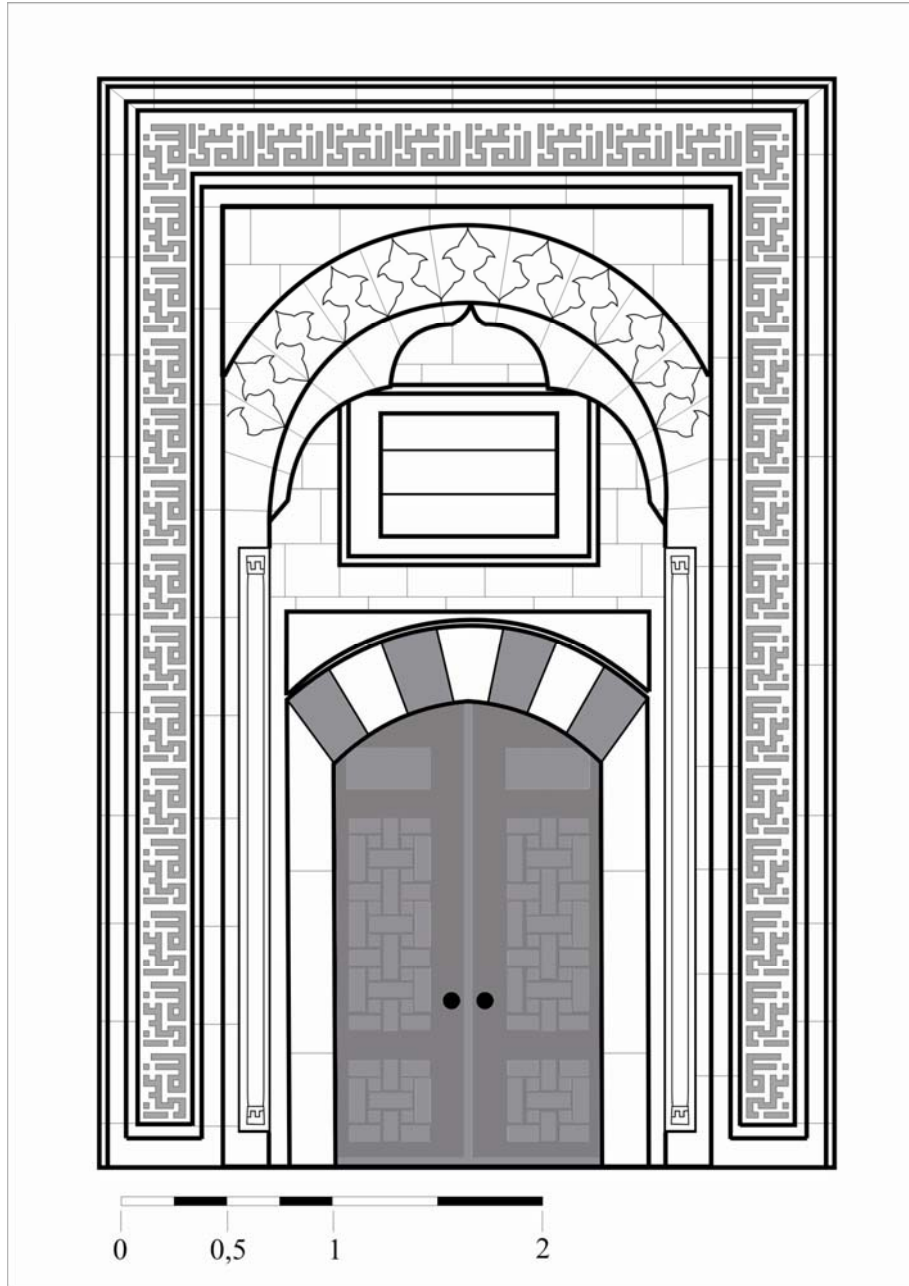
Çizim 13: İznik Yeşil Camii planı.

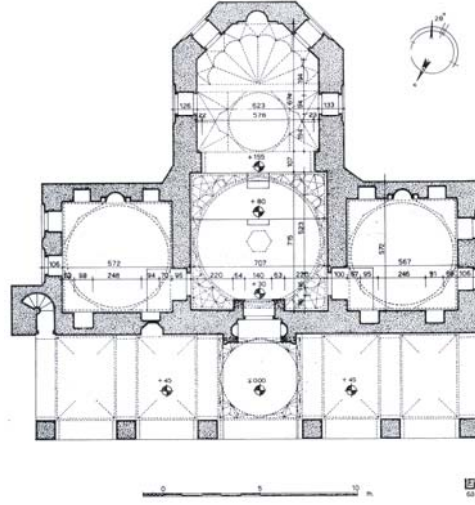
Çizim 14: Edirne Eski Camii planı.

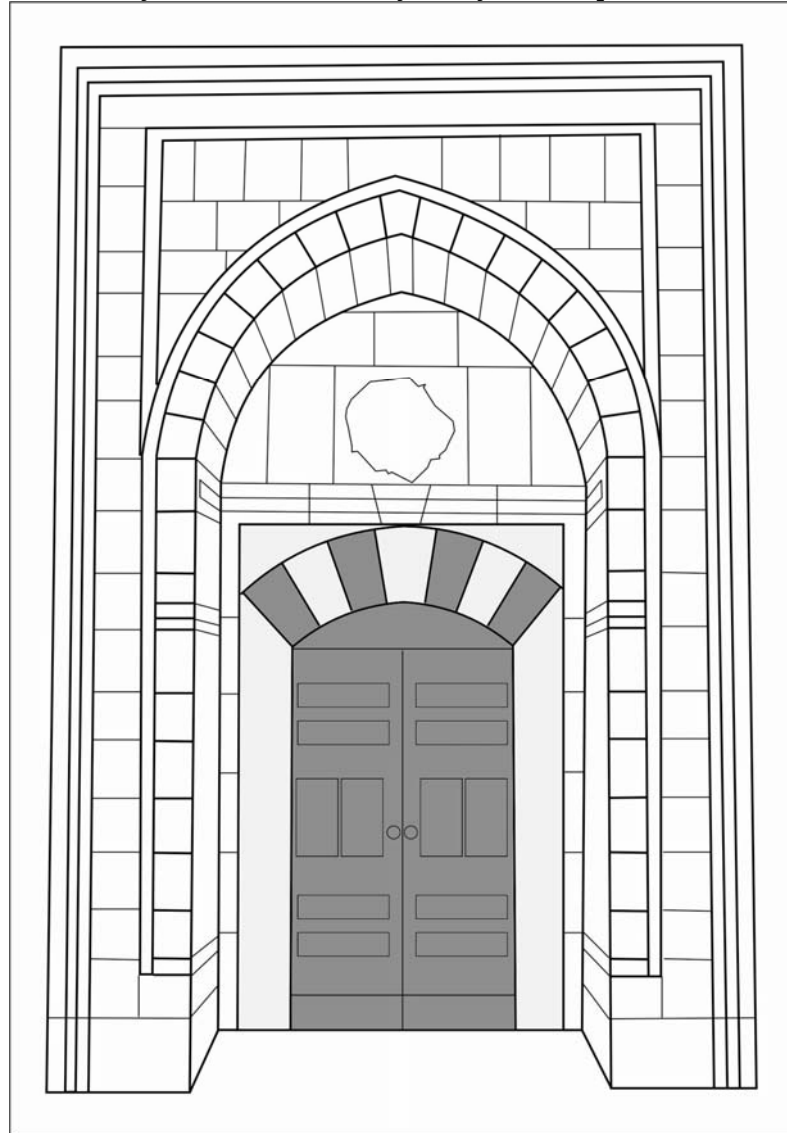
Çizim 15: Edirne Şah Melek Paşa Camii planı.

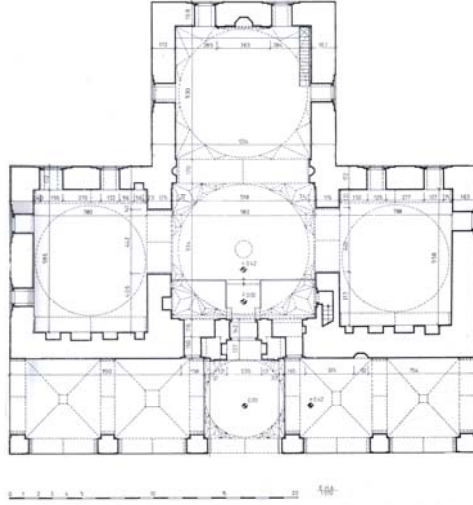
Çizim 16: Edirne Şah Melek Paşa Camii cümle kapısı (rekonstrüksiyon).

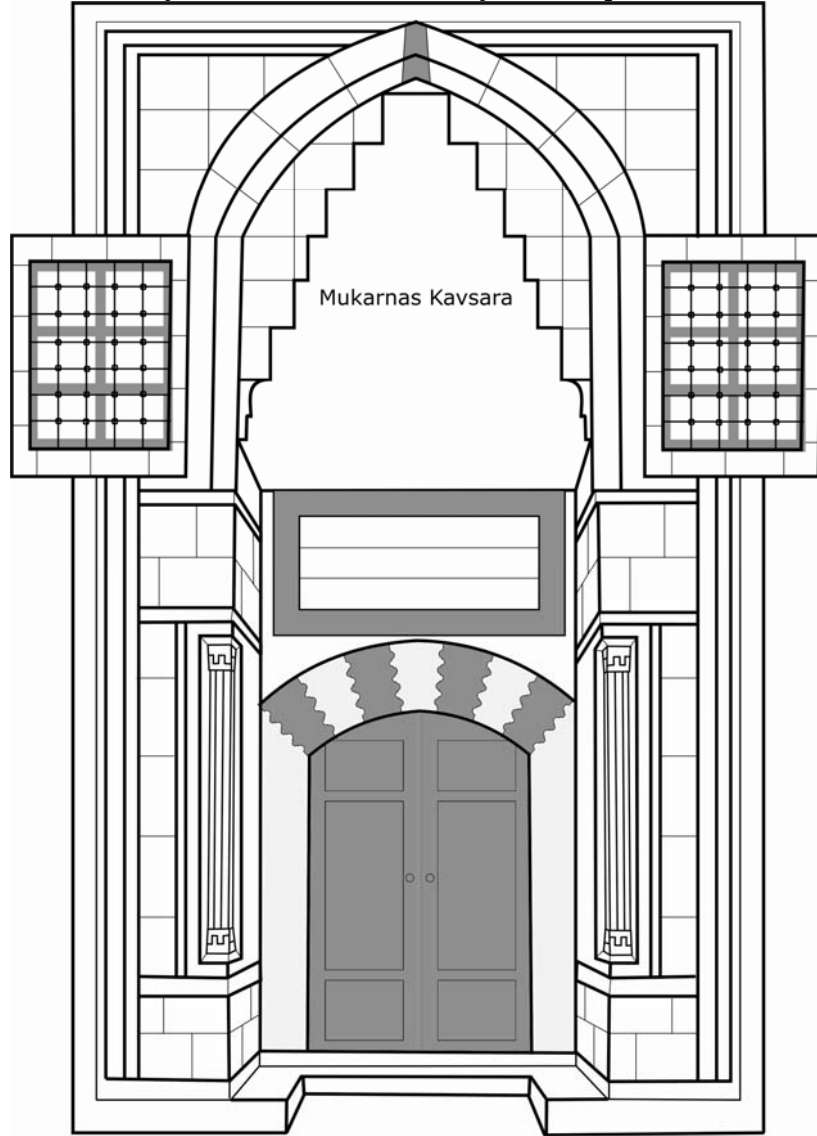
Çizim 17: Edirne Beylerbeyi Camii planı.

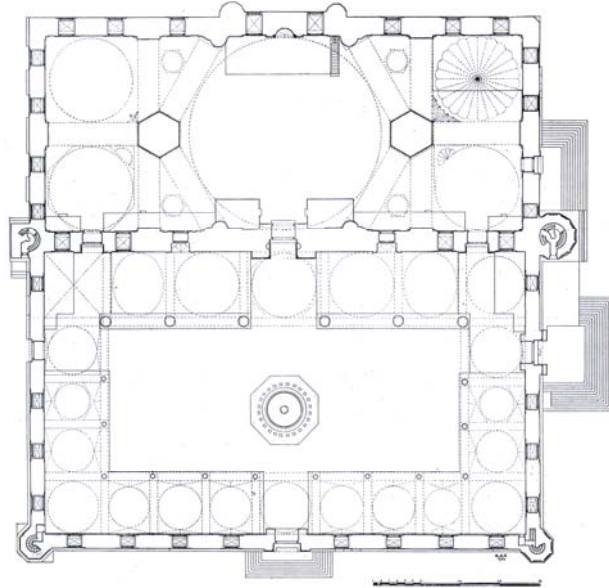
Çizim 18: Edirne Beylerbeyi Camii cümle kapısı.

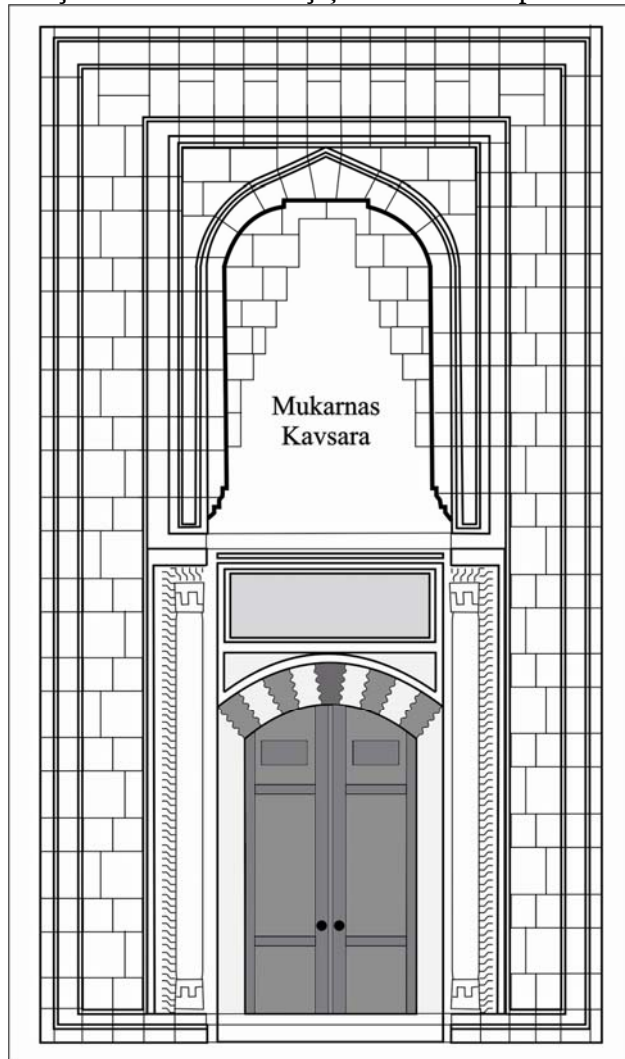
Çizim 19: Edirne Muradiye Camii planı.

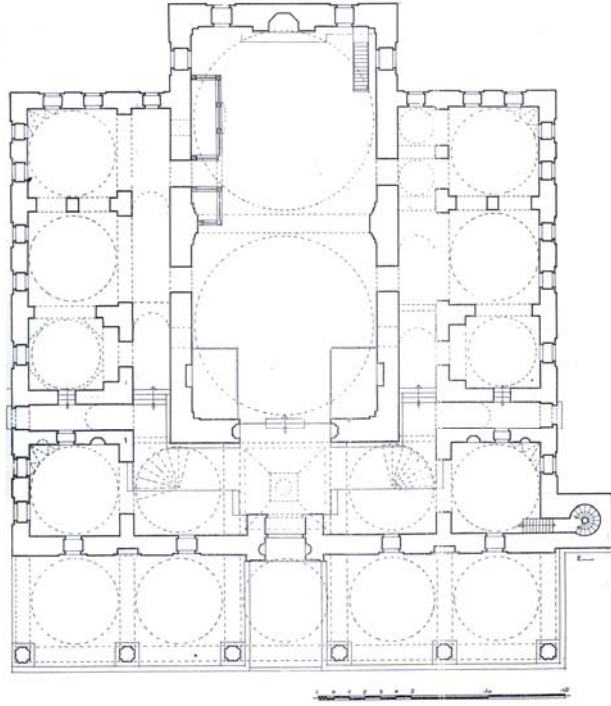
Çizim 20: Edirne Muradiye Camii cümle kapısı.

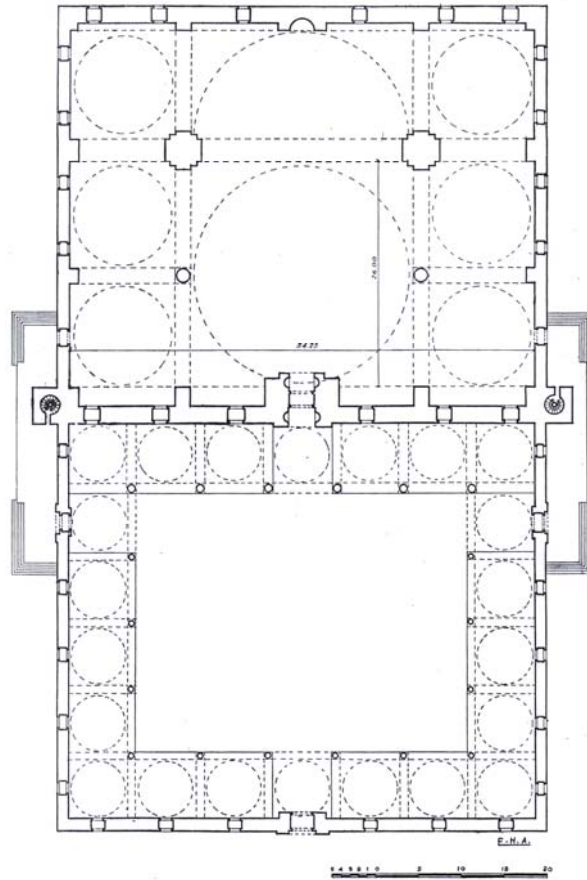
Çizim 21: Edirne Üç Şerefeli Camii planı.

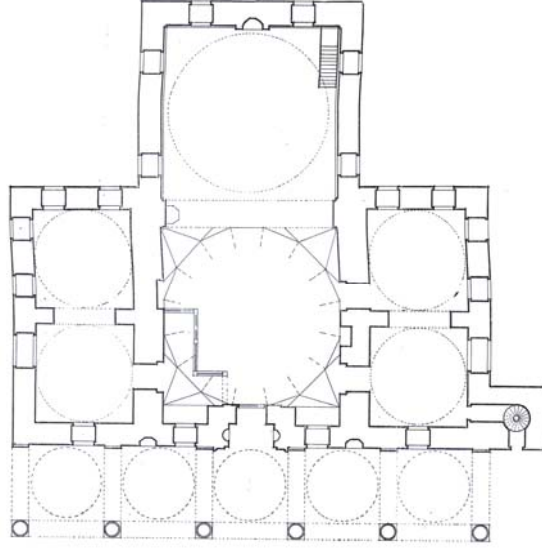
Çizim 22: Edirne Üç Şerefeli Camii cümle kapısı.

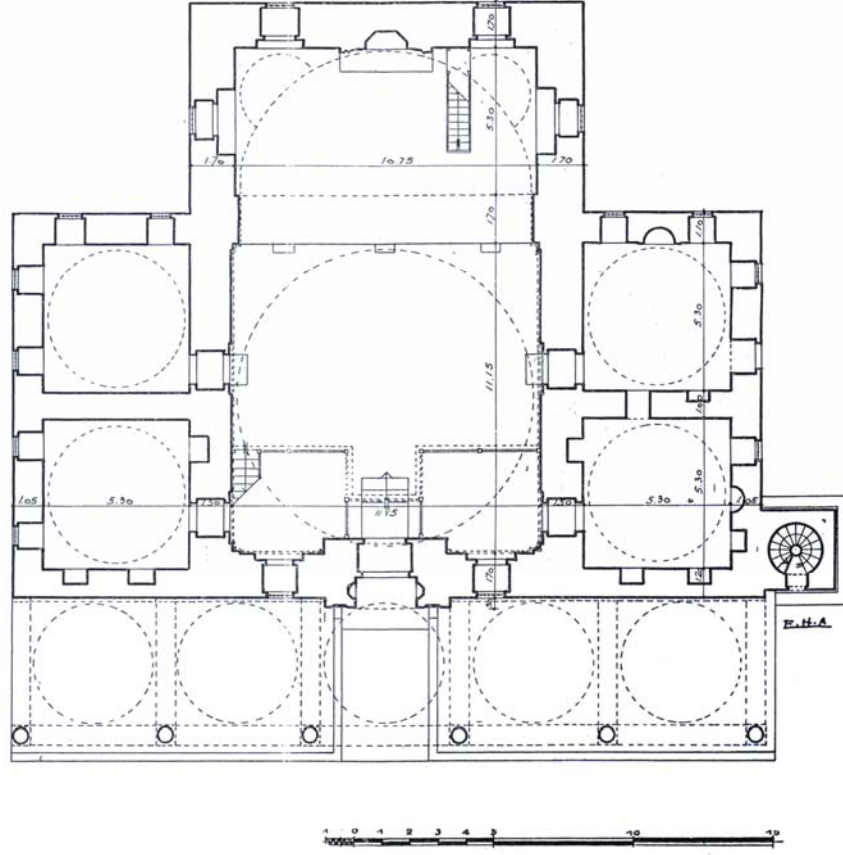
Çizim 23: İstanbul Mahmud Paşa Camii planı.

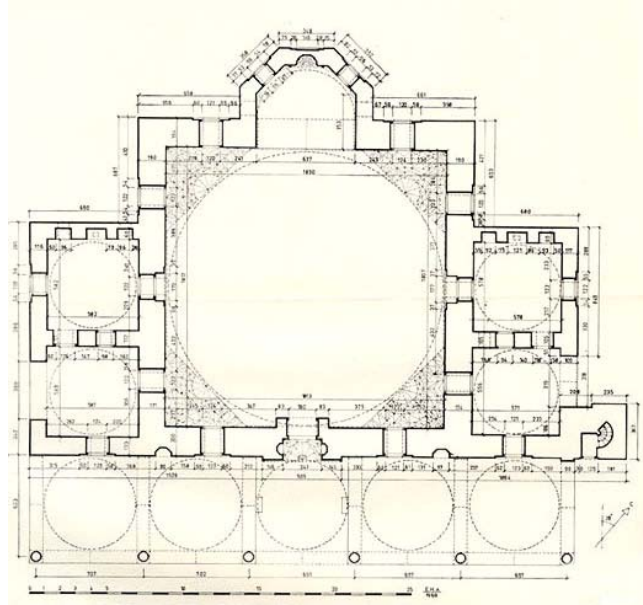
Çizim 24: İstanbul Fatih Camii planı.

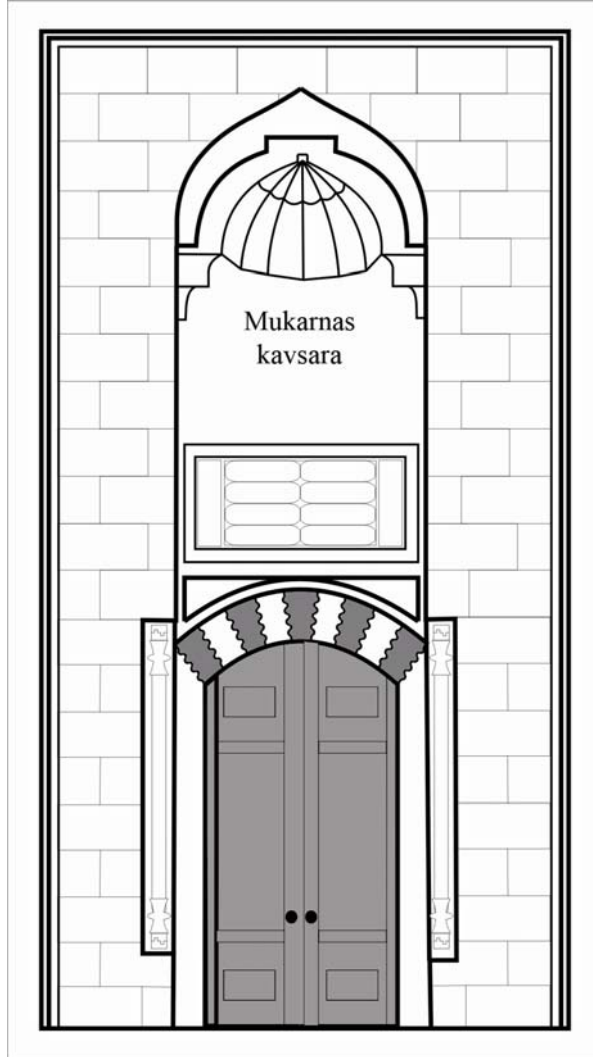
Çizim 25: İstanbul Murad Paşa Camii planı.

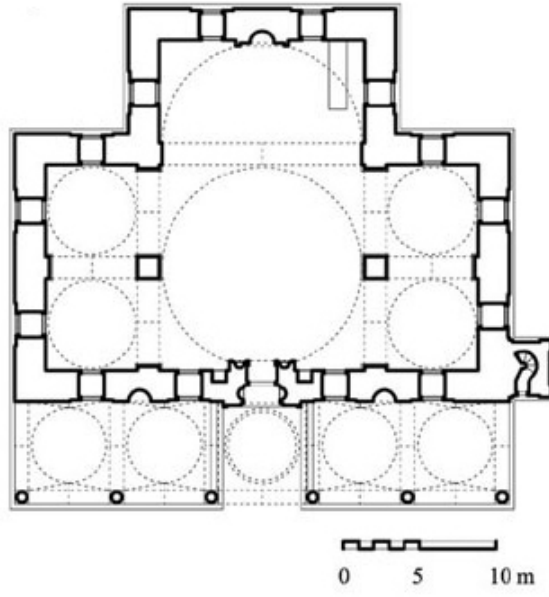
Çizim 26: İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii planı.

Çizim 27: İstanbul Davud Paşa Camii planı.

Çizim 28: İstanbul Davud Paşa Camii cümle kapısı.

Çizim 29: İstanbul Atik Ali Paşa Camii planı.

10. ÖZGEÇMİŞ

Mustafa Murat Bozcu, 7 Temmuz 1979 tarihinde Burdur'da doğdu. 1990 yılında, Burdur Anadolu Lisesi'nde, orta öğrenime başladı ve bunu 1997 yılında tamamladı. Aynı yıl, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nde Pazarlama Bölümü'ne kaydını yaptırdı. Ancak bu bölümün kendisi için uygun olmadığını düşünerek tekrar üniversite sınavına girdi ve 2000 yılında, o zamanki adıyla, Mimar Sinan Üniversitesi'nin, Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2004 yılında lisans diplomasını aldı ve bunu takiben, aynı üniversitenin (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Programı'na yüksek lisans eğitimi için kaydoldu.

Üniversite öğrenciliği yıllarından beri çeşitli işlerde çalışan M. Murat Bozcu, 2007 Ocak ayından bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda, Uzman Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

İleri düzeyde İngilizce bilen ve iyi bir bilgisayar kullanıcısı olan M. Murat Bozcu, boş zamanlarında fotoğraf çekmek, müzik enstrümanları çalmak, doğa ve kültür gezileri yapmak ve kitap okumaktan hoşlanır.